

ISSN 0238-3100

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul III

1992

3 (11)

Academia de științe a Republicii Moldova

STIMAȚI CITITORI

Vă amintim — și pe această cale — că, începînd cu 1 septembrie curent, continuă abonarea la «REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI».

Indice 76965.

Pe toți cei care vor să fie la curent cu cele mai noi rezultate ale investigațiilor științifice originale, efectuate de către istoricii din Moldova și România în studierea istoriei neamului nostru, îi îndemnăm să se aboneze la «REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI»

COLEGIUL DE REDACȚIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

3 (11) 1992

iulie—septembrie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an
în limbile română și rusă

COLEGIUL DE REDACȚIE

Ion TURCANU (redactor șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor șef adjunct),
ION VARTA (secretar responsabil),
ION CAPROȘU (Iași), *ANDREI EȘANU*,
SERBAN PAPACOSTEA (București),
ANATOL PETRENCU, ANATOL ȚĂRANU, ION ȘIȘCANU,
VITALIE VĂRATEC, ALEXANDRU ZUB (Iași)

STUDII ИССЛЕДОВАНИЯ

Ion Varta

RUSIA ȘI CHESTIUNEA BASARABEANĂ ÎN PERIOADĂ RĂZBOIULUI RUSO-ROMÂN-O-TURC (1877—1878)

Istoricii ruși și sovietici, din considerente lesne de înțeles, căutau să evite tratarea profundă și obiectivă a politicii ruse vizavi de chestiunea basarabeană în perioada anilor 1877—1878.

În istoriografia română problema în cauză și-a găsit o amplă reflectare. Totuși, savanții de peste Prut, fiind lipsiți de accesul la documentele arhivelor rusești, n-au avut posibilitatea să exploreze bogatele surse documentare la tema respectivă.

Studiul propus spre atenția cititorului este realizat în baza unor documente rusești, în mare măsură inedite, selectate în arhivele moscovite care întregesc, într-o anumită măsură, tabloul acelei perioade dramatice din istoria românilor.

La 12(24) ianuarie 1878 guvernului rus i s-a comunicat din Berlin prin telegraf că Turcia e dispusă să accepte condițiile rusești și să semneze armistițiul¹. În aceeași zi, la Petersburg are loc un consiliu de miniștri sub președenția împăratului Alexandru al II-lea, în cadrul căruia a fost adoptat un proiect de pace menit să pună capăt ostilităților în Balcani. El prevedea, între altele, că o parte din despăgubirile de război plătite de Turcia să fie convertită în concesiuni teritoriale². Paradoxal, dar conform viziunii miniștrilor ruși aceste compensații trebuiau să fie plătite Turciei nu de altcineva decât de România — aliatul Rusiei în acest război.

Astfel, atunci când Imperiul otoman, aflat la un pas de catastrofă, era gata să semneze pacea cu condiții umilitoare, diplomația rusă și-a dat arama pe față, formulând pretenții teritoriale față de România.

Soarta celor trei județe basarabene fusese, însă, practic, hotărâtă cu mult înainte. Pretențiile Rusiei la aceste teritorii au fost formulate încă în cadrul întâlnirii împăratului Alexandru al II-lea cu Francisc Iosif și Andrassy în castelul Riechstadt la 8 iunie 1876, întredere ce avea drept scop neutralizarea Austro-Ungariei în viitorul conflict ruso-turc. Conform Convenției secrete austro-ruse, semnată la Budapesta la 15 ianuarie 1877, Austro-Ungaria accepta respectarea neutralității în viitorul conflict ruso-turc și reîncorporarea sudului Basarabiei Imperiului rus în schimbul Bosniei și Herțegovinei³.

Guvernul român a aflat despre această cîrdășie din surse vieneze abia în toiul războiului, când fusese deja semnată Convenția ruso-română de la 4(16) aprilie 1877, ce garanta, între altele, integritatea teritorială a statului român. La București mai nutreau speranța că România, grație aportului său în acest război, va putea evita asemenea dezonorare. Dar aceste vagi speranțe aveau să se spulbere în curînd. La Petersburg nu erau obișnuîți să se socoată cu interesele statelor mici.

Armistițiul urma să fie semnat fără participarea reprezentanților României. Guvernul rus n-a admis diplomații români la tratativele de pace, intuind complicații legate de cedarea sudului Basarabiei. Această atitudine a Petersburgului venea să confirme pe deplin informația parvenită din Viena.

Miniștrii de la București, îngrijorați de excluderea reprezentanților României de la tratativele legate de semnarea armistițiului, bănuiau că diplomația română nu va fi admisă nici la semnarea păcii⁴. Guvernul român, dorind să evite cesiunea teritorială, întreprinde un șir de măsuri diplomatice. Între altele, el căuta să obțină recunoașterea neutralității României de către marile puteri europene, fapt ce ar fi garantat integritatea teritorială a țării. Aceste acțiuni diplomatice ale României foarte curînd devin cunoscute guvernului imperial. La 13(25) ianuarie Petersburgul a fost informat de către împuternicitul cu afaceri al Rusiei la București D. Stuart, că I. Cîmpineanu a fost trimis la Berlin, I. Ghica — la Londra, iar I. Bălăceanu, agentul diplomatic al României la Viena, pledase pe lângă guvernul austro-ungar în favoarea unei garanții colective a neutralității României, similare cu cea a Belgiei⁵. Bineînțeles că aceste măsuri nu puteau fi pe plac celor din capitala nordică. La 15(27) ianuarie împăratul Rusiei împreună cu cancelarul Gorceakov i-au vorbit pe un ton categoric generalului I. Ghica, împuternicitul diplomatic al României la Petersburg, despre necesitatea cedării sudului Basarabiei⁶.

Cancelarul Rusiei considera că guvernul României care se angajase în căutarea sprijinului Europei, aluneca «pe o cale ce-l pune în dezacord total cu Petersburgul și putea furniza pretexte pentru proteste din partea unui șir de guverne»⁷. La curtea împăratului a fost luată decizia de a presa direct asupra României pentru a o impune să renunțe la cele trei județe basarabene. Pentru realizarea acestui scop generalul Ignatiev, împuternicit de către împărat să negocieze pacea cu Turcia, în drum spre Adrianopol urma să treacă prin București pentru «a combate uneltirile românilor»⁸. În instrucțiunile cancelarului imperial pentru generalul Ignatiev se indica că «Rusia cere sudul Basarabiei nu gratis, ci în schimbul deltei Dunării și Dobrogei cu portul Kius-tengi»⁹.

Compensația propusă de către diplomația rusă părea însă absurdă, deoarece Dobrogea — străvechi pământ românesc, locuit în majoritate de români și care fusese cotopt de turci încă din sec. al XV-lea, nu putea fi schimbată pe un alt teritoriu românesc, detașat la fel în acea perioadă de la Principatul Moldovei de către același Imperiu otoman.

Cancelarul intuia, totuși, cauzele unui eventual refuz al părții române legat, după părerea sa, «de aspirațiile politice ale României, care visează la un măreț viitor și speră să reunească într-un mare stat toată populația de origine română, ce locuiește în țările limitrofe»¹⁰. După părerea sa, «românii nu vroiau să admită un precedent, care ar fi venit în contradicție cu revendicările lor naționale», și de aceea Gorceakov găsea inutilă apelarea la sentimentele miniștrilor români cu dovezi de felul, că «existența sa România o datorează Rusiei»¹¹. Reieșind din aceste considerente, cancelarul îl înarma pe generalul Ignatiev cu un șir de argumente, ce-i permitea acestuia să impună, de pe poziții de forță, guvernului român renunțul la sudul Basarabiei. Gorceakov susținea «că românii n-au nici un temei pentru invocarea tratatului de la 1856, deoarece însăși existența României era o infracțiune a acestui tratat și astfel principiile de drept sînt contrare pretențiilor lor actuale». Strania logică a cancelarului venea să contrazică politica promovată de guvernul rus în chestiunea română pe parcursul anilor 50—60 ai sec. al XIX-lea. La Congresul de la Paris (1856) Rusia a susținut propunerea franceză despre necesitatea unirii Principatelor române, pentru ca după 1859 să recunoască oficial dubla alegere a lui Alexandru I. Guza. Cît privește însuși tratatul de la Paris, apoi el nu interzicea unirea, ci prevedea necesitatea consultării românilor în această chestiune.

În instrucțiunile parvenite către generalul Ignatiev nu erau ignorate nici avertizările directe la adresa României. Diplomatul rus trebuia să dea de înțeles miniștrilor de la București că România nu putea să ob-

țină nici un profit, «ocupînd o poziție contrară voinței legitime a Rusiei, riscînd să piardă pentru totdeauna sentimentele binevoitoare ale împăratului și simpatia Rusiei, căreia-i datorează atît în trecut, cît și în prezent și care, datorită poziției sale geografice, cît și puterniciei sale, va exercita permanent o influență mare în destinele ei (a României — I. V.)»¹².

Culmea fariseismului politicii profesate de diplomația rusă față de România poate servi următoarea constatare a cancelarului rus, care socotea că miniștrii români urmau să înțeleagă că «din cei doi vecini numai Rusia putea să le inspire garanția securității, nu numai în conformitate cu tradițiile istorice, ci și datorită faptului, că ea (Rusia — I. V.) e atît de mare că n-are nevoie de anexiuni, și atît de puternică pentru a nu revendica compensații»¹³. Cancelarul rus se pronunța categoric contra neutralității României, solicitată de ultima, deoarece aceasta însemna, după părerea sa, separarea Rusiei «de teatrul misiunii sale istorice și intereselor sale vitale»¹⁴. Această considerație a lui Gorceakov conține în sine chintesența politicii rusești față de statul român în acea perioadă.

La 20 ianuarie Ignatiev sosi la București și imediat comunică cancelarului că a găsit situația locală încordată și o iritație crescîndă contra Rusiei¹⁵. În capitala României generalul a avut conversații lungi și penibile cu principele Carol, Președintele Consiliului de miniștri I. C. Brătianu și Ministrul afacerilor străine M. Kogălniceanu. Ignatiev a cerut pe un ton categoric ca România să renunțe la cele trei județe din Basarabia. Impotrivirea miniștrilor români era, însă, atît de îndârjită, încît însuși generalul Ignatiev a întrevăzut «în viitor mari dificultăți în relațiile cu România»¹⁶. Principele i-a remarcat generalului că pasajul Dunării de către români, cît și sîngele vărsat sub Plevna trebuia să salvgardeze sudul Basarabiei. Mai mult ca atît, Carol pretindea la o rectificare generală a hotarelor României cu Rusia și la cedarea de către ultima a unei părți de teritoriu de pe malul stîng al Prutului. Dar argumentele sale au fost combătute vehement de către Ignatiev, iar cerințele — respinse¹⁷.

Principele insistă să expedieze o scrisoare împăratului Alexandru, în care intenționa să-i ceară să se decică de pretențiile sale la sudul Basarabiei. Ignatiev a respins și această doleanță, motivînd că «decizia împăratului este definitivă și irevocabilă»¹⁸. Miniștrii români au apelat la articolul din Convenția ruso-română de la 4(16) aprilie 1877, care garanta integritatea teritorială a României. Brătianu a invocat opinia publică, ce era împotriva oricărei cedări teritoriale, accentuînd că ura trezită în țară de această trunchiere de teritoriu poate degenera într-o ostilitate deschisă vizavi de Rusia. Ministrul român accentua că cedarea Basarabiei de Sud putea să devină un precedent periculos, de care putea să profite Austro-Ungaria, ce ar fi putut încerca să-și extindă posesiunile sale pe Dunăre¹⁹. Însă toate argumentele părții române n-au fost ascultate. Diplomatul rus a recurs la un șantaj notoriu bazat pe insinuări și scorniri vădite, declarînd miniștrilor români că împăratului Alexandru «ii va fi imposibil să refuze la protecția vechilor supuși ai săi, care locuiesc nu într-o țară română, ci în vechiul sanjac tătăresc, ce face parte din Basarabia detașată de la Imperiul rus la 1856»²⁰.

Generalul-diplomat a trecut la atacuri violente, amenințînd miniștrii români că dacă se vor opune Rusiei, atunci alte persoane vor regla chestiunea în cauză: «România trebuie să se supună suveranului Rusiei și să nu-i creeze dificultăți»²¹, declară ultimativ emisarul rus.

Misiunea lui Ignatiev la București a eșuat. Cu toate acestea, generalul s-a grăbit să se laude lui Stuart că insistențele sale s-au încununat de succes. Insuși cancelarul i-a replicat că aceasta nu reiese «din telegramele expediate din București pentru Ghica»²². Un argument veridic al insuccesului de la București al diplomației ruse servesc rectifi-

cărilor propuse de către generalul Ignatiev la proiectul inițial al condițiilor preliminare de pace elaborat la Petersburg. Aceste schimbări în proiect, conform opiniei diplomatului rus, erau dictate de «ostilitatea și neîncrederea crescândă a românilor»²³. Ignatiev propunea să fie abandonată ideea inițială în conformitate cu care delta Dunării urma să fie cedată direct României. În schimb el insista ca întreaga provincie Tulcea, cu toate insulele de la gurile Dunării, să treacă în posesiunea Rusiei, «care putea să le schimbe pe acea parte a Basarabiei detașată la 1856». Astfel, conchidea generalul după semnarea păcii, românii, neobținând gurile Dunării, nu vor mai putea să renunțe la Dobrogea și să protesteze contra cesiunii Basarabiei²⁴.

Din considerente similare (refuzul românilor de a accepta cedarea celor trei județe basarabene), rectificări esențiale în proiectul preliminar de pace erau propuse de către cancelarul Gorceakov. El i-a recomandat lui Ignatiev ca în viitorul tratat delta și Dobrogea să fie rezervate Rusiei în calitate de compensații eventuale acordate României pentru sudul Basarabiei²⁵.

La București, după plecarea lui Ignatiev, opoziția conservatoare a supus unei critici aspre guvernul lui I. C. Brătianu, învinuindu-l în trădarea intereselor naționale. Timp de câteva zile în parlament a fost citită corespondența diplomatică a guvernului. Invinuirile nu s-au confirmat. Parlamentul român la 26 ianuarie (7 februarie) a redactat o moțiune, în care se constata că inviolabilitatea teritoriului României e garantat de tratatul de la Paris (1856). Guvernul lui I. C. Brătianu era chemat să nu admită în nici un caz dezmembrări teritoriale²⁶. Stuart comunică cancelarului rus în legătură cu decizia parlamentului român și atmosfera ce se crease în România după plecarea generalului Ignatiev de la București: «E imposibil de prevăzut soluția acestei chestiuni. În prezent noutatea referitor la soarta viitoare a Basarabiei a produs aici o impresie din cele mai profunde și a imprimat relațiilor noastre o adevărată tulburare»²⁷.

La București se miza mult pe atitudinea favorabilă României a țărilor occidentale. Diplomații români în capitalele europene căutau să obțină sprijinul Europei în respingerea pretențiilor rusești la cele trei județe basarabene. Dar puterile garante se limitau doar la promisiuni de ordin platonice. Cu toate acestea, persistența diplomației române nu conțenea.

La 25 februarie (8 martie) Kogălniceanu trimite reprezentanților diplomatici ai României de peste hotare o circulară de protest însoțită de un memoriu, în care se aduceau dovezi incontestabile de ordin istoric, economic în chestiunea basarabească²⁸. De acest memoriu urma să ia cunoștință diplomația europeană pentru a se informa pe chestiunea în cauză.

La Petersburg intuiau că argumentele guvernului român referitor la dreptul său legitim la domeniul strămoșesc — Basarabia — puteau să aibă o rezonanță favorabilă la guvernele europene. De aceea, în cadrul Ministerului de război al Rusiei a fost elaborat un document cu contrargumente ruse, menit să le combată pe cele din memoriul românesc și să demonstreze certitudinea pretențiilor la Basarabia²⁹. Memoriul românesc era considerat drept «o operă foarte tendențioasă și falsă». Românilor li se aduceau un șir de reproșuri generate de ingratitudea lor pentru jertfele Rusiei «ce i-a ridicat din noroi la 1774 și i-a pus pe picioare la 1828—1829». Mențiunea din acest memoriu referitor la Basarabia de jos ca vechi teritoriu românesc era considerată ca bazată pe «afirmații neîntemeiate». În acest document se afirma nici mai mult, nici mai puțin că «nu numai partea sudică a Basarabiei, dar și aproape întreaga Moldovă formează patrimoniul rusesc, și nu cel românesc». Drept argument servea născocirea ineptă că «în Moldova populația autohtonă erau slavii (rușii)», iar valahii au venit aici în

sec. al XIV-lea, strămtorîndu-i pe ruși de la Siret și pătrunzînd în Basarabia de mijloc».

Se mai afirma că «vlahii sau românii niciodată nu s-au răspîndit în partea ei sudică (județele Akkerman, Bender, Cahul și Ismail) și care rămînea stepă tătărească». În concluzie se constata că «în conformitate cu legile istorice (românii — I. V.) merită să fie respinși după Suceava, Roman și nu admiși înainte»³⁰.

Diplomația rusă nu excludea, deci, în anumite împrejurări, formularea unor pretenții teritoriale față de România, ce se extindeau pînă la r. Siret. Aceasta era fața veritabilă a vecinului din Răsărit, dornic de pămînturi străine. Pentru a le însuși el nu se eschiva de la cele mai josnice metode bazate pe scorniri și minciună.

Tratatul preliminar de pace a fost semnat la San-Stefano la 19 februarie (3 martie) 1878 fără participarea reprezentanților români. Cu toate că a fost recunoscută independența României, în același timp erau lezate un șir de drepturi și interese vitale ale statului român. Articolul 19 al acestui tratat prevedea ca pentru o parte din despăgubirile de război Poarta să cedeze Rusiei Dobrogea, pe care aceasta își rezervase facultatea de a o «schimba cu partea Basarabiei detașată la 1856»³¹. Prezentul tratat a marcat apogeul politicii expansioniste a Imperiului rus în Sud-Estul Europei. Rusia căuta să ocupe poziții economice, politice, strategice în locul Imperiului otoman muribund, ignorînd, astfel, interesele popoarelor, care și-au adus contribuția la victoria repurtată în acest război.

Guvernul român a luat cunoștință de conținutul acestui tratat din ziarele ruse. Reacția guvernului, cît și a parlamentului român a fost negativă. La 19(31 martie) Stuart comunica cancelarului că «lectura textului tratatului de la San-Stefano a produs aici o impresie foarte penibilă», «românii sînt nemulțumiți de condițiile tratatului. Ignorarea intereselor României o găsesc drept răzbunare»³².

În Senat în fața ambelor camere M. Kogălniceanu a înfierat acest act în termeni violenți. În aceeași ședință tratatul de la San-Stefano a fost declarat nul și neavenit. Ministrul afacerilor externe s-a angajat să adreseze marilor puteri europene un nou protest în care urma să se solicite sprijinul și protecția Europei³³.

Pentru realizarea acestui scop se creaseră condiții favorabile. Țările occidentale, nemulțumite de clauzele tratatului de la San-Stefano, care schimba corelația de forțe din Sud-Estul Europei în favoarea Imperiului rus, au insistat ca el să fie revizuit. În acest timp activitatea diplomației române era deosebit de febrilă. Kogălniceanu face un șir de demersuri energice pe lîngă guvernele europene, pledînd în favoarea recunoașterii independenței, integrității teritoriale și dreptului de a participa la noile negocieri de pace. Pentru menținerea integrității teritoriale era nevoie, în primul rînd, de recunoașterea neîntîrziată a independenței, ce i-ar fi permis diplomației române să obțină dreptul de a participa la Conferința de pace, unde putea să apere integritatea teritoriului românesc³⁴. Solicitățile diplomației române au avut însă priză diferită la guvernele europene.

La Viena repetatele încercări ale lui I. Bălăceanu de a obține susținerea guvernului austro-ungar în chestiunea admiterii diplomaților români la viitoarea conferință n-au avut sorți de izbîndă³⁵. Poziția guvernelor Franței și Germaniei în chestiunea basarabeiană era incertă. Franța era dispusă binevoitor vizavi de România, dar totuși lipsită de o linie clară de conduită, determinată în mare măsură de situația sa complicată internațională. Germania cu atitudinea sa rezervată față de doleanțele românești nu manifesta nici un fel de inițiativă în susținerea intereselor României și n-a întreprins nici o acțiune directă pentru a obține admiterea ultimei la proiectatul congres³⁶.

Alta a fost atitudinea guvernului Marii Britanii. Diplomația engleză a propus ca reprezentanții României, Serbiei și Muntenegrului să fie admiși la viitoarea conferință europeană, dar această propunere a fost respinsă de Andrassy, care a estimat că «Congresul nu poate fi alcătuit decât din reprezentanții Puterilor semnatare ale tratatului din 1856»³⁷.

Poziția Austro-Ungariei în această chestiune era determinată de considerente lesne de înțeles. Prezența reprezentanților români la viitorul congres avea să complice realizarea cîrdășiei ruso-austro-ungare de la 15 ianuarie 1877, condițiile căreia ulterior, în repetate rînduri, au fost precizate de către ambele părți și totuși divergențele n-au fost aplanate, constituind cauza principală a înrăutățirii relațiilor dintre Imperiul rus și cel austro-ungar în primăvara anului 1878. Cu toate acestea, în cele trei județe basarabene autoritățile militare ruse se comportau ca niște stăpîni veritabili. Aici era concentrat un număr mare de unități militare ruse, prin intermediul cărora se exercita o anumită presiune asupra autorităților și populației locale în scopul pregătirii terenului pentru ulterioara reanexiune a acestui teritoriu la Imperiul rus. Măsurile administrației române din cele trei județe ce nu conveneau intențiilor rusești erau, pur și simplu, contramandate la intervenția autorităților militare ruse.

O asemenea soartă a avut-o și tentativa administrației române de aici de a organiza un plebiscit ce urma să demonstreze care-i atitudinea populației locale vizavi de soarta județelor Cahul, Bolgrad și Ismail. La 13 ianuarie baronul D. Stuart îl informa pe cancelarul Gorceakov despre intenția prefectului Ismailului de a aduna semnături pentru efectuarea acestui plebiscit³⁸. Chiar a doua zi cancelarul îl însărcină pe D. Stuart să dea indicații lui Romanenko «să combată energic manifestările românești, sprijinindu-se pe populația ce judecă just»³⁹.

Baronul Stuart la rîndul său îi recomanda consulului rus la Ismail «să paralizeze intrigile locale, respectînd în același timp prudența în scopul de a nu se compromite»⁴⁰.

În localitățile din sudul Basarabiei autoritățile militare ruse acționau cu promptitudine și în conformitate cu aceste indicații. În scurt timp ele au reușit să organizeze emiterea unor petiții cu caracter antiromânesc semnate de locuitori de origine bulgară din cîteva localități basarabene, ce erau adresate împăratului Alexandru al II-lea. Toate aceste jalbe aveau un conținut aproape identic. În ele se aduceau învinuiri administrației românești și se solicita protecția rusă. Fraze întregi se perindau dintr-o petiție în alta. Evident că inspiratorul și autorul acestor opusuri putea fi doar o singură persoană. Și acesta era consulul Romanenko.

Astfel, la 15 ianuarie locuitorii s. Caracaci adresau o plîngere împăratului în care se jeluiau că administrația română «i-a lipsit de ultima cămașă». La 18 ianuarie o plîngere cu un conținut aproape similar a fost întocmită de un grup de oameni din Tatarbunar, ceva mai tîrziu — de locuitorii din Bolgrad, Cairaclia, Dolukioi⁴¹.

Dar, cu toate intimidările și restricțiile la care era supusă populația română din sudul Basarabiei de către nepoștii «eliberatori», la București erau expediate un șir întreg de telegrame din Cahul, Ismail și alte localități basarabene, în care se aproba completamente decizia parlamentului român de la 26 ianuarie de a respinge orice tentativă de dezmembrare a teritoriului românesc. În aceste telegrame se aduceau asigurări ferme că populația română de aici era gata la orice sacrificii pentru a menține integritatea României⁴².

Către mijlocul lunii aprilie situația în cele trei județe se înrăutățise și mai mult. În nota lui M. Kogălniceanu de la 12(24) aprilie adresată consulului Stuart se constata că în districtele din sudul Basarabiei toate orașele și orașelele mici erau ocupate de garnizoane ruse; o parte din ele erau dislocate chiar și prin sat. Mulți ofițeri ruși declarau oficial că Basarabia a trecut în posesiunea Rusiei. Populației locale i se recomanda

să nu mai îndeplinească prestațiile față de statul român. Administrația română era completamente paralizată și pierduse orice posibilitate de acțiune⁴³.

Știrea referitor la intenția Rusiei de a mutila teritoriul aliatului său, care și-a făcut onest datoria în războiul ce abia luase sfârșit, a stîrnit nemulțumirea populației românești din localitățile rurale și urbane ale țării.

Această nemulțumire avea un caracter mai pronunțat în Moldova din dreapta Prutului, fapt care îngrijora foarte mult atât diplomații ruși aflați în România, cât și comandamentul armatei ruse dislocate la nord de Dunăre. La începutul lui martie consulul rus la Ismail Romanenko scria baronului Stuart, că «românii nici odată nu s-au socotit prietenii noștri, în prezent ei sînt dispuși ostil...»⁴⁴ Reproșuri grave erau aduse de către el conducerii și presei românești care s-au făcut vinovați, după părerea sa, în agitarea spiritelor în România. Insistînd asupra măsurilor de vigilență, el cerea să li se dea de înțeles românilor că «țara e ocupată de oamenii disciplinei»⁴⁵.

Nemulțumirea românilor se manifesta sub diferite forme, începînd cu disprețul evident manifestat față de armata rusă, dislocată în România și pînă la forme deschise: dezarmarea soldaților ruși și încercări de a captura muniții din depozitele militare, răspîndirea în orașe a proclamațiilor cu caracter antirusesc. Una dintre ele, difuzată la Iași, menționa că «în schimbul eforturilor noastre, ea (Rusia — I. V.) vrea să mutileze patria noastră. Nici odată istoria umanității n-a oferit o crimă de înaltă trădare atît de oribilă»⁴⁶.

Șeful jandarmeriei de la căile de comunicații ale armatei ruse din sectorul Iași—Brăila locotenent-colonelul Karpov raporta la 8 martie superiorilor săi despre iritarea crescîndă a populației din orașele Iași și Brăila contra rușilor ce atinsese limite extrem de mari. El propunea să fie luate măsuri concrete împotriva acestor nemulțumiri, inclusiv să se introducă trupe suplimentare în Iași (acolo erau deja două batalioane, dar, după părerea sa, aceasta era insuficient)⁴⁷.

În decursul lunii martie atitudinea ostilă a ieșenilor vizavi de trupele rusești continua să crească. Comandantul armatei rusești de la căile de comunicații din România într-o scrisoare adresată baronului Stuart insistă ca ultimul să ceară guvernului din București adoptarea măsurilor de precauție pentru «a se evita eventualele ciocniri cu urmări foarte grave — în caz contrar acele măsuri urmau să fie adoptate de autoritățile ruse»⁴⁸. La sfîrșitul aceleiași luni lui Stuart i se comunica din Brăila că «animozitatea românilor e generală. Mase compuse din patrioți au înundat cafenelele și alte locuri publice. În oraș au loc demonstrații scandaloase. Chestiunea retrocedării Basarabiei a excitat totalmente adepții partidului roșu care nici cum nu se pot stăpîni»⁴⁹.

În Brăila situația încordată s-a menținut și pe parcursul lunii aprilie. Același Karpov comunica la 24 aprilie lui Stuart: «Necătînd la toate stăruințele militarilor noștri, patrioții nu încetează să ne provoace. A fost formată o legiune militară care mereu mărșăluiește prin oraș». Ofițerul rus cerea insistent să fie trimise în Brăila trupe suplimentare pentru a asigura «ordinea»⁵⁰. Consulul rus la Ismail propunea un șir de metode concrete de luptă cu nemulțumirea românilor. El socotea că «2—3 exemple instructive de răfuială cu cei cu dispoziții antirusesci, organizarea armatei ruse la un nivel mult mai de temut, o anumită strîmtorare a presei românești puteau să asigure... dacă nu dispariția completă, apoi, cel puțin, o anumită micșorare a frămîntărilor în societatea română»⁵¹.

Aceasi repulsie față de perseverența românilor o aveau și oficialitățile din capitala nordică.

La Petersburg atitudinea guvernului român vizavi de tratatul de la San-Stefano a stîrnit nemulțumirea și chiar indignarea însuși a lui Ale-

xandru. Gorceakov prin intermediul unei telegrame îi comunică agentului rus la București că împăratul i-a ordonat să-i declare generalului Ghica, că dacă guvernul său persistă cu proteste referitor la articolul 8 (pasajul armatelor ruse timp de doi ani pe teritoriul românesc), trupele ruse vor ocupa Principatele și vor cere dezarmarea armatei române⁵². Seriozitatea acestor avertizări era confirmată de concentrarea de trupe ruse pe teritoriul României, ce începuse imediat după ce au urmat aceste amenințări.

M. Kogălniceanu îl împrumutase pe generalul Ghica să-i spună lui Gorceakov că «o armată care a luptat la Plevna sub ochii împăratului Alexandru al II-lea va putea fi strivită, dar că ea nu se va lăsa nici odată să fie dezarmată»⁵³.

Între timp numărul de unități militare rusești dislocate pe teritoriul românesc continua să crească.

Poziția guvernului român continua, însă, să fie consecventă. La 24 martie (5 aprilie) Kogălniceanu expediază o notă de protest generalului Ghica contra tratatului de pace de la San-Stefano pentru a fi comunicată cancelarului Rusiei⁵⁴. În ea se constata că tratatul acorda României doar recunoașterea independenței sale de către Poartă, care are deja *un fait accompli*. Ministrul român se pronunța contra schimbului de teritorii românești. Tratatul era considerat nul și neavenit, ceea ce «a fost conclud fără noi, împotriva noastră și în detrimentul nostru»⁵⁵. Reacția Petersburgului era dintre cele mai negative. Nota guvernului român fusese apreciată ca «un procedeu răuvoitor» vizavi de Rusia. Cancelarul rus confirma o dată în plus intenția guvernului său de a institui o veritabilă ocupație a teritoriului românesc, susținând că «nu ne rămîne decât să supraveghem interesele de prim ordin, care constau în menținerea căilor noastre de comunicație cu armatele noastre de dincolo de Dunăre»⁵⁶. Argumentarea acestor măsuri era făcută într-un stil devenit tradițional pentru politica rusească în această parte a lumii: «Noi nu putem sacrifica opera de emancipare a creștinilor, nici interesele Rusiei, nici cele întreprinse de ea (în ultimul război — I. V.) și la care a cooperat România»⁵⁷. Gorceakov n-a ignorat nici amenințările directe la adresa României: «Dacă interesele vor cere măsuri de precauție sau de apărare, ele vor fi permise fără ezitări... Guvernul imperial o va face cu fermitate și energia cuvenită»⁵⁸. Petersburgul intenționa să transforme teritoriul românesc într-un bulevard pentru satisfacerea ambițiilor geopolitice imperiale. Cu toate acestea, M. Kogălniceanu în discuțiile cu reprezentantul diplomatic rus la București continua să fie la fel de hotărît.

Atitudinea lui Carol însă era diferită de cea a ministrului său. Principele era de acord să meargă la unele concesii pentru a evita ciocnirile armate cu Rusia. La 23 martie (4 aprilie) Carol i-a declarat lui Stuart că «dezarmarea armatei o găsește dezonorabilă pentru sine, ea poate să aducă la ciocniri sîngeroase, deoarece armata va opune rezistență acestor încercări». Principele a declarat că personal își va face datoria. În același timp el admitea posibilitatea unor tratative în scopul aplanării conflictului și era gata să semneze chiar și o nouă convenție⁵⁹.

Guvernul rus a hotărît să se folosească de această lipsă de unitate în cadrul conducerii române. La 27 martie (8 aprilie) Gorceakov îl însărcina pe Stuart să-l preîntîmpine pe Carol, că la București va fi trimis un funcționar pentru semnarea unei noi convenții militare⁶⁰. Petersburgul voia prin intermediul unei noi convenții, impuse prin forță să transforme România în câmp de bătăie în eventualul conflict cu statele occidentale. Această tentativă a guvernului rus era un nou atentat flagrant la suveranitatea statului român.

Concesiunile acceptate de către principe au fost respinse, în cele din urmă, de M. Kogălniceanu, care i-a declarat agentului rus că consideră imposibilă semnarea unei noi convenții⁶¹. Consecvența cu care acționa

guvernul român irita autoritățile din Petersburg. În acest conflict a căutat să intervină personal împăratul Alexandru al II-lea, care a expediat principelui Carol o telegramă în care și-a exprimat nemulțumirea sa vizavi de guvernul României și dorința sa de a-l vedea schimbat cu altul «compus din elemente mult mai agreabile Rusiei»⁶².

Aceasta nu era altceva decât un nou amestec vădit al autorităților țariste în treburile interne ale României. Kogălniceanu i-a declarat lui Stuart în legătură cu aceasta, că principele a fost profund amărit și ofensat de atare tentativă ce «încearca să-l priveze de libertatea de acțiune, impunându-i schimbarea guvernului său și făcându-l să cedeze unei presiuni străine și să accepte rolul inferior de simplu executor al ordinelor emenate din afară»⁶³.

Diplomația rusă, în situația când tentativa de a răsturna guvernul I. Brătianu — M. Kogălniceanu, prin intermediul unei presiuni exercitate asupra principelui Carol, a eșuat, a încercat să acționeze altfel. Principelui i s-a propus ca I. Brătianu, care era în acel timp în Occident, să-și continue călătoria și să vină la Petersburg «pentru a-și expune poziția în scopul de a atinge un compromis indispensabil în criza actuală»⁶⁴.

În situația când trupele ruse au împinzit jumătate de țară, ocupând un șir de poziții strategice, când amenințările și șantajul la adresa conducerii României nu conțineau, vizita Președintelui Consiliului de miniștri în capitala Imperiului rus putea fi interpretată în țară ca o acceptare a dictatului impus de vecinul agresiv. Kogălniceanu a respins și această tentativă a diplomației ruse de a-și umili aliatul. În aceeași audiență ministrul român i-a vorbit lui Stuart despre îngrijorarea provocată de aflul de trupe ruse în Principat, ce ocupaseră către acel moment un șir de poziții strategice, depășindu-se astfel prevederile Convenției de la 4 (16 aprilie) 1877. În nota înmînată diplomatului rus cu această ocazie se menționa, că în districtele basarabene era înfăptuită o veritabilă ocupație. Reni, Chilia și Bolgrad deveniseră centre de concentrare a trupelor ruse. Kogălniceanu i-a declarat pe un ton categoric lui Stuart că «armata română se retrage în Valahia Mică, unde va aștepta venirea trupelor ruse ca s-o dezarmeze și dacă această amenințare va fi realizată, armata română în frunte cu principele își va face datoria, opunînd rezistența, de care-i în stare pentru a se retrage în cele din urmă în Austro-Ungaria»⁶⁵.

Guvernul imperial nu lua în seamă toate protestele miniștrilor români și amenințările Petersburgului continuau să se materializeze. La 26 martie divizia a II-a de infanterie rusă ocupase Giurgiu. La 31 martie două regimente de cazaci cantonasera la Băneasa (suburbia Bucureștiului) fără a avea permisiunea autorităților române⁶⁶. Un șir de unități ale armatei ruse au fost aduse chiar din sudul Dunării. Fusese elaborat și un plan special de ocupare a capitalei. A fost prevăzută chiar numirea unui guvernator militar rus al Bucureștiului, fusese tipărită o proclamație către bucureșteni, ce era menită să îndreptățească această măsură⁶⁷.

În pofida acestui evident pericol guvernul român continua să se manifeste hotărît în acțiunile sale. Consecvența cu care acționau miniștrii români era în particular motivată și de speranța într-un sprijin eventual din partea puterilor occidentale. Dar aceste așteptări nu s-au adeverit. Marile puteri europene n-au riscat să meargă pînă la ruperea relațiilor diplomatice cu Rusia. Chiar și diplomația austriacă făcea un joc dublu. În luna aprilie, când relațiile ruso-austriece erau extrem de încordate, ea îndemna România să opună rezistență. Mai tîrziu, obținînd Bosnia și Herțegovina drept compensație pentru neutralitatea sa, ea renunță la susținerea guvernului român.

Conducerea României, chiar și atunci când era aproape convinsă că este părăsită de marile puteri europene, căuta să întreprindă eforturi

maxime pentru a evita dezonorarea pusă la cale de fostul său aliat. De data aceasta se conta mai mult pe propria consecvență și fermitate.

La începutul lunii iulie Stuart comunica Petersburgului că plecarea lui Brătianu și Kogălniceanu la Berlin, cât și numirea lui C. A. Rosetti în postul de Președinte interimar al guvernului au fost marcate prin redublarea agitației contra cedării Basarabiei. Membrii guvernului român, după părerea sa, nu excludeau nici un mijloc pentru «a-și asigura sprijinul armatei și maselor populare în scopul de a produce o explozie»⁶⁸. Rostul acestei frământări, conform opiniei diplomatului rus, era de a obliga congresul să renunțe la consimțirea cedării Basarabiei în favoarea Rusiei. Sforțările întreprinse de către conducerea României, de către adevărații săi patrioți în luna iunie 1878 erau dictate de o ultimă speranță: că Europa va auzi glasul românilor și va ține cont de interesele lor. Această agitație ce-și atinsese apogeul în ajunul intrării miniștrilor români în congres era însoțită de concentrarea armatei române și devenise pentru diplomația rusă foarte îngrijorătoare. Stuart a căutat să intervină pe lângă principele Carol în scopul de a calma spiritele în țară. Carol i-a declarat fără echivoc diplomatului rus că «armata română este concentrată pentru a putea susține vocea reprezentanților săi în sinul Congresului»⁶⁹. Stuart a căutat, prin intermediul împuternicitului cu afaceri al Germaniei Alvensleben, să execute aceeași presiune asupra principelui României. Către sfârșitul lunii iunie pentru diplomația rusă era evident că toate puterile europene nu numai că au refuzat să acorde României sprijinul solicitat, dar au început să preseze puternic asupra Bucureștilui pentru ca el să accepte benevol cedarea sudului Basarabiei. La 24 iunie împuternicitul rus la București, nu fără satisfacție, comunica superiorilor săi din Petersburg că guvernul român «a părăsit ideea referitor la împotrivirea armată în rezultatul amenințărilor Austriei de a ocupa România în caz de dezordini în timp de 24 ore»⁷⁰.

Cu toate acestea românii n-au încetat să protesteze contra dezmembrării teritoriului românesc. Mari incomodități pentru autoritățile ruse prezenta C. A. Rosetti — «inima partidului roșu, democrat și revoluționar pătimaș, prietenul lui Mazini și a celor mai avansați radicali din Italia și Franța»⁷¹, apreciere ce-i aparținea chiar baronului Stuart. Într-un raport adresat cancelarului Gorceakov împuternicitul cu afaceri rus de la București menționa, între altele, referitor la persoana lui C. A. Rosetti: «Visul său cel mai mare este de a obține din partea Majestății Sale nu numai renunțul Rusiei la Basarabia Română, dar și anexarea Basarabiei noastre (nordul și centrul Moldovei dintre Prut și Nistru.— I. V.) la România. În asemenea caz el ne promite nouă devotamentul absolut și pentru totdeauna al țării (sale.— I. V.)»⁷². C. A. Rosetti i-a declarat într-o audiență diplomatului rus că «dacă Congresul ne va lipsi de Basarabia, România va protesta, neacceptînd nici un schimb, nici o indemnizație»⁷³.

Cu toate acestea Congresul de la Berlin n-a ținut cont de persistența românilor de a-și menține integritatea teritorială a țării. Prin tratatul de la Berlin marile puteri au recunoscut independența României, condiționată de cedarea către Imperiul rus a sudului Basarabiei și de înlăturarea discriminărilor confesionale. Acest tratat, dictat de interesele marilor puteri europene, era o expresie a politicii de dominație și de împărțire a Europei în zone de influență.

Totuși românii și după terminarea lucrărilor congresului au continuat să persiste în chestiunea basarabeană, fapt care irita foarte mult Petersburgul. Autorităților ruse le provoca o deosebită repulsie gruparea politică formată din 45—46 oameni în frunte cu Președintele Camerei deputaților Vernescu și ministrul de externe Ionescu, din care mai făceau parte Ion Ghica, D. Sturza și alți membri ai fracției moldovenești apreciată de către baronul Stuart ca «partid foarte nesupus și ostil interese-

lor rusești»⁷⁴. Această grupare politică a fost cea mai consecventă în chestiunea sudului Basarabiei. Pe parcursul lunilor iunie-septembrie ea a desfășurat o amplă activitate, continuând să se pronunțe categoric contra mutilării teritoriului românesc și acceptării condițiilor formulate de Congresul de la Berlin. Formele acestei activități erau diverse: articole în periodica românească, luări de cuvânt în fața concetățenilor, răspîndirea foilor volante, în care se protesta vehement contra dezmembrării țării prin cedarea sudului Basarabiei⁷⁵.

În luna iulie partidul liberal s-a asociat la fracția moldovenească, opunându-se, de asemenea, cesiunii teritoriale. Aceasta a contribuit, după părerea lui Stuart, la intensificarea propagandei în sînul tuturor claselor și păturilor sociale contra acceptării condițiilor congresului în chestiunea basarabeană⁷⁶.

Baronul Stuart a căutat să intervină pe lângă principe, cerîndu-i concursul în calmarea spiritelor, dar a primit un răspuns nesatisfăcător. Autoritățile țariste au recurs și la încercări de mituire a presei românești. La începutul lunii iulie comandamentul armatei ruse din România a alocat 1000 franci în scopul «înfrînării presei locale de la invective contra Rusiei»⁷⁷.

Viața politică din România în iulie-septembrie a fost dominată de o aprigă polemică între conservatori și liberali privitor la atitudinea ce urma să fie adoptată față de deciziile Congresului de la Berlin în chestiunea basarabeană. Opoziția conservatoare, intenționînd să înlăture guvernul liberalilor, pleda în favoarea convocării unei Constituante care urma să decidă în definitiv soarta celor trei județe basarabene. Liberalii insistau ca hotărîrea chestiunii în cauză să fie adoptată de către parlamentul român⁷⁸.

Petersburgul manifesta semne evidente de nemulțumire vizavi de această îndelungă polemică. Din capitala răsăriteană au răsunit iarăși amenințări serioase la adresa conducerii României. La 21 septembrie guvernului român i-a fost comunicat avizul cancelarului rus, în care se menționa că hotărîrile Congresului de la Berlin sînt obligatorii pentru toate statele, inclusiv și pentru cele ce n-au participat la lucrările lui. În acest document se mai menționa că din momentul cînd Basarabia de Sud a fost donată de areopagul european Rusiei nici o cameră română n-are dreptul de a modifica dispozițiile tratatului de la Berlin. Avizul se încheia cu amenințarea ocupării imediate a sudului Basarabiei în cazul cînd România va încerca să refuze⁷⁹.

Către acel timp guvernul român își determinase atitudinea vizavi de deciziile congresului în chestiunea celor trei județe basarabene. Cedarea era inevitabilă. Rămînea să fie determinat modul în care urma să aibă loc această cesiune teritorială.

La sfîrșitul lunii august, în cadrul unei vizite la Berlin, M. Kogălniceanu, a declarat că guvernul român a hotărît să decline numirea comisiei de delimitare a hotarelor și semnarea unui act despre cedarea teritoriului românesc din stînga Prutului. Acest refuz, conform părerii baronului Stuart, era determinat de intenția României de a-și atribui destinul de martir și de a nu admite supoziția că ea acceptă benevol cedarea Basarabiei de Sud⁸⁰.

Modalitatea în care urma să aibă loc cedarea celor trei județe fusese, în temei, stabilită încă la 8 august, cînd guvernul român indică prefecților din sudul Basarabiei să nu efectueze retrocedarea și să se retragă, protestînd și declarînd că cedează în fața violenței⁸¹.

La 15(27) septembrie în cadrul ședinței extraordinare a corpurilor legislative M. Kogălniceanu a dat citire mesajului principelui Carol, în care era expusă atitudinea suveranului român vizavi de hotărîrile congresului de la Berlin. În acest document se menționa că România a fost chemată să facă în numele păcii generale «sacrificii penibile și dureroase». Europa, admițînd România în familia statelor independente și resti-

tuindu-i gurile Dunării, i-a conferit, în același timp, executarea unui «dureros sacrificiu», cerîndu-i părăsirea districtelor românești de cealaltă parte a Prutului. «Nu există un singur român, conchidea principele, de la Suveran și pînă la ultimul cetățean care nu deploră această dezmembrare a teritoriului patrimonial decretată de areopagul european».

Totodată se nutrea speranța că Europa nu va întîrzia să dea României mîine ceea ce ea n-a putut să-i acorde azi din cauza «rivalității de interese și necesităților de moment»⁸⁷. În această frază baronul Stuart a întrevăzut o aluzie la un viitor conflict între Austria și Rusia, în care România urma să participe de partea primei, în speranța de a obține întreaga Basarabie⁸³.

Conducerea României într-adevăr nu dorea să admită părerea că chestiunea basarabeană era pe deplin epuizată. Acest lucru l-a menționat însuși principele Carol care, într-o discuție cu liderii partidului conservator V. Boierescu și D. Ghica, a declarat că a hotărît să nu admită decît o cesiune exclusiv administrativă și nu va ratifica niciodată un act oarecare emanat de Camera actuală ori de o Constituantă, ce ar constata această cesiune. Motivația principele o găsea în faptul că România e cointeresată să nu-și compromită libertatea sa de acțiune prin careva acte în scopul de a putea aspira la ziua cînd va intra din nou în posesiunea Basarabiei, la care este obligată să refuze în prezent⁸⁴.

Pentru cedarea sudului Basarabiei a fost creată o comisie din reprezentanți ruși și români. Partea română a refuzat să accepte constituirea unei comisii speciale împuternicită cu efectuarea lucrărilor de demarcație a hotarelor. Ordinea restituirii a rămas cea din 1857, cînd cele trei județe au trecut în componența Moldovei conform tratatului de la Paris de la 1856⁸⁵. Guvernul român a refuzat să semneze actul referitor la stabilirea noului hotar statal între România și Imperiul rus. În scopul urgentării ocupării Basarabiei de Sud Alexandru al II-lea a recomandat reprezentanților ruși «să nu insiste la semnarea unui asemenea act»⁸⁶.

La 9 octombrie 1878 autoritățile ruse au reluat administrarea sudului Basarabiei. În aceeași zi guvernatorul Basarabiei generalul Șebeco și, în același timp, împuternicitul principal al Rusiei pentru primirea Basarabiei de Sud se adresa locuitorilor celor trei județe românești, felicitîndu-i cu ocazia intrării în «marea familie rusă», chemîndu-i să fie «demni de marele Imperiu»⁸⁷.

Astfel a fost închisă încă o pagină tragică (dar nu ultima) în istoria relațiilor româno-ruse.

Note

¹ Arhiva politicii externe a Rusiei (APER). F. Cancelaria, 1878. D. 67. A. M. Gorceakov către D. Stuart. 14.X.1878. F. 150.

² *Ciachir N.* Războiul pentru independența României în contextul european. Buc., 1977. P. 227—228.

³ История дипломатии. Т. II, М., 1963. С. 112.

⁴ APER. F. Cancelaria. 1878. D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 13/25. I. 1878. F. 128; D. 112. Novikov către A. M. Gorceakov. 16.I.1878. F. 100.

⁵ Ibid.

⁶ APER. F. Cancelaria. 1878. D. 15. A. M. Gorceakov către D. Stuart. 15/27.I.1878. F. 206.

⁷ Arhiva de Stat centrală a Revoluției din octombrie (ASCRO). F. 730. Inv. nr. 7. D. 1251. A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev. 11/23.I.1878. F. 1.

⁸ APER. F. Cancelaria. 1878. D. 15. A. M. Gorceakov către D. Stuart. 15/27.I.1878. F. 206.

⁹ ASCRO. F. 730. Inv. nr. 7. D. 1251. A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev. 11/23.I.1878. F. 1.

¹⁰ Ibid. F. 2.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid. F. 3.

¹³ Ibid. F. 3—4.

¹⁴ Ibid. F. 4.

¹⁵ Ibid. D. 1266. N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov. 20.I.1878. F. 1.

¹⁶ Ibid. F. 2.

¹⁷ APER. F. Cancelaria. 1878. D. 67. N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov. 23.I.1878. F. 10—11.

¹⁸ Ibid. F. 12.

¹⁹ ASCRO. F. 730. Inv. nr. 7. D. 1266. N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov. 29.I.1878. F. 15.

²⁰ Ibid. F. 14.

- ²¹ Ibid.
- ²² APER F. Cancelaria. 1878. D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 23.01 (4.02) 1878. F. 6.
- ²³ Ibid. D. 67. N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov. 29.01.1878. F. 8.
- ²⁴ Ibid. F. 9.
- ²⁵ Ibid. A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev. 25.01.1878 F. 164—165.
- ²⁶ Ibid D. 15. F. 132. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 26.01.(7.02) 1878.
- ²⁷ Ibid D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 23.01 (4.02) 1878. F. 10.
- ²⁸ ASCRO F. 730. D. 1280 F. 2—7.
- ²⁹ APER F. Secția Română. Inv. nr. 498. 1878. D. 813. F. 39—44.
- ³⁰ Ibid. F. 44.
- ³¹ Documente privind istoria României. Războiul pentru independență. Vol. IX. Buc., 1953. P. 363—367.
- ³² APER. F. Cancelaria D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 19/31.03 1878. F. 140.
- ³³ Ibidem. 23.01 (4.02). F. 55—56.
- ³⁴ *Corivan N.* Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României. Buc., 1977. P. 159—160.
- ³⁵ APER. F. Cancelaria 1878 D. 67. Novikov către A. M. Gorceakov. 21 ianuarie (8 februarie) 1878. F. 83.
- ³⁶ România în relațiile internaționale 1699—1940. Iași. P. 285—287.
- ³⁷ APER. F. Cancelaria. 1878 D. 67. Novikov către Gorceakov. 5 (17) martie 1878. F. 192.
- ³⁸ APER. F. Cancelaria D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 13 (25).01. 1878. F. 128.
- ³⁹ Ibid. A. M. Gorceakov către D. Stuart. 14.01.1878. F. 204.
- ⁴⁰ Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 23.01 (04.02) 1878. F. 10.
- ⁴¹ APER. F. 145. Secțiunea română. D. 813. F. 28, 32, 34, 36, 45.
- ⁴² APER. F. Cancelaria. 1878. D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 8/20.1878. F. 23.
- ⁴³ APER. F. Consulatul de la București. D. 78. M. Kogălniceanu către D. Stuart. 12/24.04.1878. F. 17.
- ⁴⁴ APER. F. Agenția diplomatică la București. 1878. Inv. nr. 540 3. D. 73. Romanenko către Stuart. 01.04.1878. F. 14.
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ Ibid. F. 10.
- ⁴⁷ Ibid. Karpov către Iacobson. 09.04. 1878. F. 17—18.
- ⁴⁸ Ibid. Drenteln către D. Stuart. 21.04. 1878. F. 15.
- ⁴⁹ Ibid. Karpov către D. Stuart. 31.04.1878. F. 20.
- ⁵⁰ Ibid. Karpov către D. Stuart. 24.04.1878. F. 27—28.
- ⁵¹ Ibid. Romanenko către D. Stuart. 21.05.1878. F. 36—41.
- ⁵² APER. F. Cancelaria. D. 15. A. M. Gorceakov către D. Stuart. 21.04.1878. F. 213.
- ⁵³ Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenței României 1877—78, publicate de Vasile M. Kogălniceanu. Buc., 1893. Vol. 1. F. 1. M. Kogălniceanu către generalul Iancu Ghica. 2 aprilie 1878. P. 87.
- ⁵⁴ APER. F. Cancelaria. 1878. D. 99. M. Kogălniceanu către I. Ghica. 24.03 (03.04). 1878. F. 2—8.
- ⁵⁵ Ibid. F. 7.
- ⁵⁶ APER. F. Cancelaria. 1878. D. 15. A. M. Gorceakov către D. Stuart. 16.04.1878. F. 232.
- ⁵⁷ Ibid. F. 235.
- ⁵⁸ Ibid. F. 230, 235.
- ⁵⁹ APER. F. Cancelaria. D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 23.03 (04.04). 1878. F. 141.
- ⁶⁰ Ibid. A. M. Gorceakov către D. Stuart. 27.03.1878. F. 219.
- ⁶¹ Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 2/14.04.1878. F. 68.
- ⁶² APER. F. Consulatul de la București. D. 78. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 5.04.1878. F. 38.
- ⁶³ Ibid. F. 38—39.
- ⁶⁴ Ibid. F. 42.
- ⁶⁵ Ibid. F. 68—69, 72, 69.
- ⁶⁶ România în războiul de independență. 1877—78. Buc., 1977. P. 378.
- ⁶⁷ Mărturii finlandeze privind războiul din 1877—78 împotriva Imperiului otoman și România în «Analele de istorie». XV. nr. 4. 1963. P. 52—56.
- ⁶⁸ APER F. Cancelaria. D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 7/19.07.1878. F. 92.
- ⁶⁹ Ibid. F. 93—94.
- ⁷⁰ Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 26.06. (08.07) 1878. F. 156.
- ⁷¹ Ibid. F. 88—89.
- ⁷² Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 24.05 (5.06). 1878. F. 89.
- ⁷³ Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 30.05 (11.06). 1878. F. 150.
- ⁷⁴ APER. F. Cancelaria 1878. D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 24.01 (05.02). 1878. F. 14.
- ⁷⁵ Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 13(25).07.1878. F. 98.
- ⁷⁶ Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 12(24).08.1878. F. 111.
- ⁷⁷ APER. F. Consulatul de la București. D. 78. F. 4.
- ⁷⁸ APER. F. Cancelaria. 1878. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 20.08. (1.09). 1878. F. 102.
- ⁷⁹ APER. F. Consulatul de la București. D. 72. (1878). F. 396.
- ⁸⁰ APER. F. Cancelaria. 1878. D. 15. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 26.08. (9.09). 1878. F. 117—118.
- ⁸¹ Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 12(24).08.1878. F. 112.
- ⁸² Ibid. D. Stuart către A. M. Gorceakov. 25.09. (7.10). 1878. F. 126.
- ⁸³ Ibid. F. 122—123.
- ⁸⁴ Ibid. F. 123—125.
- ⁸⁵ APER. F. 145. Secțiunea română. 1878. D. 815. F. 124.
- ⁸⁶ Darea de seamă a Departamentului asiatic al MAE al Rusiei. 1878. F. 8.
- ⁸⁷ APER. F. 145. Secțiunea română. Inv. nr. 498 D. 817. F. 2.

В. И. Царанов

К ИСТОРИИ ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ МОЛДОВЫ (40—50-е гг.)*

В нынешнее время бурных политических событий, вызванных перестройкой общественно-политической и экономической жизни, начался многотрудный и мучительный процесс переосмысления сложившейся десятилетиями концепции советской истории, ее составных частей как по вертикали, так и по горизонтали, т. е. в рамках хронологических периодов, а также в различных регионах — ныне суверенных государствах. Исследователи постепенно отходят от старых стереотипов, догм, вводят в научный оборот новые факты из ранее закрытых или труднодоступных источников. Переосмысление собственной истории — дело не легкое и не одного дня. Оно потребует немало времени, совместных усилий ученых, их кропотливого труда, научных дискуссий, в ходе которых будут выработаны новые оценки, характеристики, наиболее адекватно отражающие реальную историческую действительность.

Здесь речь идет прежде всего о профессиональных, точнее достаточно компетентных, исследованиях в отличие, скажем, от конъюнктурных подходов некоторых авторов независимо от уровня их профессиональной подготовки, которые в погоне за «новым словом» в науке грешат истиной в освещении исторической реальности.

В данной статье в качестве постановки обозначены некоторые вопросы развития промышленности Молдовы в 40—50-е гг., нуждающиеся в свете новых подходов в более объективном и всестороннем освещении, в новых оценках, выходя за рамки старых схем и представлений. В числе таких вопросов — соотношение объективного и субъективного в ускоренном промышленном развитии Молдовы, необходимые средства для этого, эволюция и судьба частных предпринимателей в данной отрасли хозяйства и некоторые другие.

Как известно, развитие любой отрасли экономики, общественной жизни детерминировано, тесно увязано с объективными потребностями общества или чрезвычайными политическими и иными событиями (революция, война, крупное государственное решение и др.). Здесь речь пойдет о промышленном производстве республики, которое в рассматриваемые годы развивалось довольно быстро. Валовая продукция промышленности возросла в 1950 г. по сравнению с 1940 г. более чем в 2 раза (с 1945 г. — почти в 4,7 раза), а в 1960 г. — почти в 9 раз. Темпы достаточно высокие, тем более если иметь в виду, что война весьма негативно сказалась и на развитии этой отрасли экономики.

Чем это объяснить? Вопрос не риторический хотя бы потому, что в последнее время в печати, главным образом в публицистике, были высказаны суждения, что быстрое развитие промышленности Молдовы связано с попыткой властей привлечь дополнительную рабочую силу из-за пределов республики с целью денационализации последней, т. е. высокие темпы развития связываются с причинами политического характера, направленными якобы против интересов Молдовы, ее коренного населения. Такие «нестандартные» заявления легко усваиваются некоторыми людьми на уровне обыденного сознания, быстро политизируют их в известном направлении, превращая в послушных статистов политических игр.

© Царанов В. И., 1992.

*Прим. редактора. Настоящий материал опубликован исходя из желания показать реальный спектр современной историографии Республики Молдова, а также исходя из принципа предоставления каждому историку возможности опубликовать свою точку зрения по тому или иному вопросу. Надеемся, что в последующих номерах журнала сможем ознакомиться и с другими мнениями по данной проблеме.

Безусловно, быстрое развитие индустрии в республике — результат государственной политики, однако показывалась она односторонне, без должного анализа. Раньше исследователи, объясняя эту политику и ее результаты, настойчиво подчеркивали мысль об оказании бескорыстной помощи Молдове в развитии ее промышленного потенциала. В условиях господствовавшей тогда идеологии, идеализировавшей государственные отношения, данное явление воспринималось однозначно и в общем-то соответствовало представлениям того времени. Вместе с тем опускался тот очевидный факт, что делалось это вовсе не бескорыстно, а помимо всего прочего в соответствии с элементарной экономической целесообразностью и государственными интересами, заключавшимися в быстрой реализации потенциальных возможностей края, в том числе в области промышленного развития. В этом заключался глубокий интерес тогдашнего общесоюзного государства, который, по нашему мнению, совпадал с интересами самой республики, ее населения, о чем будет сказано далее.

Рассмотрим хотя бы основные причины быстрого развития индустрии нашего края. Конечно же, после 28 июня 1940 г., когда Бессарабия вошла в состав СССР, и образования союзной Молдавской республики ее развитие определялось в решающей степени политикой и волей Советского государства, т. е. субъективным фактором. И это можно понять, ибо в составе республики оказались территории с различным уровнем индустриального потенциала. Так, в левобережных районах Приднестровья, вошедших в состав МССР, вследствие довоенного строительства преобладало крупное (по общепринятой тогда методике) промышленное производство¹. В Правобережье же республики к 1940 г. господствовало мелкое производство². В начале 1941 г. средний размер основных фондов и среднее число рабочих на одно предприятие здесь были соответственно в 4 и более чем в 3,5 раза меньше, чем в Левобережье. Промышленность правобережных районов, занимавших тогда примерно 9/10 территории, на которой проживала соответствующая часть населения республики, имела только около 61% основных промышленных фондов и вырабатывала менее 64% валовой продукции³.

Попав после июня 1940 г. в новые хозяйственные и экономические отношения государства с огромным сырьевым и товарным рынком и учитывая его социально-политические установки, промышленность правобережных районов получила благоприятные условия для быстрого развития. И государственные органы стали незамедлительно реализовывать эти возможности.

Соответствовало ли объективно такое развитие потребностям и интересам республики, ее населения? Думается, что ответ в целом должен быть утвердительным, имея в виду уровень развития производительных сил в правобережных районах, потенциальные возможности, заложенные в сельскохозяйственном производстве, наличие и концентрацию людских ресурсов, социальную структуру населения, его исторические традиции и др.

Прежде всего экономическая целесообразность требовала (не говоря уже о политических установках государства) перевода всей экономики республики, в том числе промышленности, транспорта, сельского хозяйства и других отраслей, на рельсы крупной машинной индустрии. Как известно, такая задача в качестве одной из главных в области экономики ставилась сразу же после Октябрьской революции. В области промышленности это означало в первую очередь (по господствовавшему представлениям того времени) реорганизацию мелкого производства в крупное, а также создание новой крупной промышленности, которая развивалась бы в соответствии с местными условиями и возможностями, традициями и интересами населения.

Развитие промышленности тесно увязывалось с преодолением экономической и культурной отсталости края, оно напрямую и неизбежно влияло на экономическую и социальную структуру общества, пропорции в материальном производстве, материальный и культурный уровень населения. Все это в целом достаточно объективно отражено в научной литературе.

Другими словами, сложившиеся в крае объективные условия предполагали более широкое развитие промышленного производства, а следовательно, изменение соотношения городского и сельского населения, что соответствовало общей исторической тенденции развития человеческого общества. Данное явление достаточно хорошо просматривается на примере многих государств, в том числе бывшего СССР, где наблюдался непрерывный рост промышленного потенциала, являющийся сильным градообразующим фактором, влияющим на увеличение численности городов и их населения, с одной стороны, и уменьшение доли сельского населения — с другой.

Вопрос состоит в том, каким должен был быть этот процесс в Молдове: достаточно медленным, постепенным или быстрым? В условиях Бессарабии до 1940 г. он протекал весьма замедленно (причины этого известны и описаны в литературе). После июня 1940 г. развитие промышленности в крае пошло форсированными темпами. И это, исходя из конкретных исторических условий, имело свою логику. Попав в новую политическую и социально-экономическую среду, правобережно-днестровские районы должны были нарастить свой хозяйственно-экономический потенциал, чтобы адекватно взаимодействовать как часть целого с общесоюзным экономическим пространством. Конечно, быстрое развитие индустрии непосредственно было связано и с изменением жизненных условий населения, занятого в данной отрасли хозяйства.

Раньше этот процесс в соответствии с бытовавшими в политической и научной литературе понятиями назывался созданием материально-технической, экономической базы социализма. Сегодня можно спорить о названии, сущности и характере последней, но то, что новая база была создана и что она была выше конкретной предыдущей, это бесспорно.

Даже беглый анализ подтверждает данный факт. Достаточно сравнить самые общие показатели промышленного уровня республики (здесь мы оперируем данными по всей Молдове, ибо она после 1940 г. являлась интегральным экономическим организмом, из которого нельзя вычленить правобережные районы, поскольку ее промышленный потенциал складывался и развивался как единое общереспубликанское целое) в конце 40-х или 50-х гг. с 1940 г., и мы легко убедимся в этом. Так, за 1940—1960 гг. существенно возросли материально-техническая база промышленности и объемы производства важнейших видов ее продукции: электроэнергии — в 39 раз, обуви кожаной — в 35 раз, муки — в 21 раз, мяса — почти в 13 раз, сахара-песка — более чем в 15 раз, вина — почти в 11 раз и т. д. Во много раз больше стало производиться продукции на душу населения⁴. Таковы были первые серьезные сдвиги в развитии индустрии республики.

Государство этому всячески способствовало, выделяя необходимые капитальные вложения, технику, кадры, сырье и др. В результате только за вторую половину 1940 г. стоимость основных фондов промышленности правобережных районов достигла 81 млн. руб. Для сравнения укажем, что в предвоенные годы, по данным румынской статистики, стоимость основных капиталов промышленности всей Бессарабии едва достигала 70 млн. руб.

В послевоенные годы инвестиции в индустрию республики значительно возросли. Они направлялись на восстановление и дальнейшее быстрое развитие данной отрасли. Возникает вопрос, за счет каких

средств, кто финансировал эту дорогостоящую, как ныне принято говорить, целевую программу?

Исследователи почти не касались данной проблемы. В общих чертах она нашла определенное отражение в немногих публикациях, посвященных индустриализации республики в послевоенный период. Главное внимание авторы обратили на источники финансирования развития индустрии, их структуру и удельный вес каждого, роль госбюджетов — республиканского и общесоюзного — в осуществлении индустриального развития Молдовы.

В процессе изучения и анализа документов было установлено, что главным и решающим источником средств республиканского госбюджета, а следовательно, и той его части, которая направлялась на финансирование индустрии, были внутривозрастные накопления, прежде всего от государственных и колхозно-кооперативных предприятий и организаций, а затем уже шли средства населения республики в виде различных налогов и сборов. Причем на всех этапах рассматриваемого периода, а они были разными, скажем, до и после коллективизации, источники — их количество, эффективность в накоплении средств — изменялись, однако неизменным оставался тот факт, что ведущее место по сумме накоплений оставалось за государственными предприятиями, а затем уже следовали колхозно-кооперативные предприятия, хотя число занятых на них было значительно больше. Создавалось впечатление, что большой вклад в финансирование индустрии вносили занятые в промышленности, а затем уже в сельском хозяйстве, т. е. рабочие, а потом крестьяне. Но это не совсем так. По крайней мере здесь требуется комментарий.

Приоритет промышленности в накоплении средств для индустриального развития объяснялся, на наш взгляд, не только и не столько тем, что стоимость промышленной продукции была относительно выше стоимости сельскохозяйственной продукции. Причину надо искать в другом: в высокому удельному весу пищевой отрасли в промышленном производстве Молдовы (84,5% в 1940 г. и 62,5% в 1958 г.). Как известно, в стоимости продукции данной отрасли в отличие от некоторых других отраслей значительная доля принадлежит сельскохозяйственному сырью, т. е. материализованному труду крестьян. На этот аспект раньше не обращали должного внимания не только исследователи, но и государственная статистика. Поэтому несколько искажалась доля участия крестьянства в финансировании индустриального развития республики.

В известной степени сказанное можно отнести и к оценке роли доходов, а значит, и налогов с населения в этом деле. Действительно, удельный вес государственных налогов с населения в госбюджете Молдовы был сравнительно небольшим и в соответствии с политикой государства неуклонно снижался, составив в 1945 г. 12,3%, в 1950 г. — 8,3% и в 1960 г. — 6,6%⁵.

Однако реальная роль средств населения в финансировании народного хозяйства, в том числе промышленности, конечно же, была выше. И дело здесь не в показателях государственной статистики, а в другом — в системе распределения национального дохода. Она была такова (как, впрочем, и ныне), что львиная доля национального дохода оставалась в руках государства, а не работающих, поэтому и налоги, соответствовавшие их доходам, были невелики и даже постоянно снижались государством. Последнее же, распоряжаясь финансами по своему усмотрению, значительную их часть направляло на развитие индустрии. Эти пропорции в общем-то известны и описаны в литературе.

Значительные средства на финансирование индустриального развития республики шли по различным каналам через общесоюзный бюд-

жет. Без них были бы невозможны высокие темпы индустриализации в рассматриваемый период. Формы и методика статотчетности, а также недоступность для исследователя всей информации, в том числе статистической, в значительной степени затрудняют возможность вычленивать средства, направлявшиеся госбюджетом страны на развитие индустрии Молдовы. По неполным подсчетам, они составляли треть всех затрат на эти цели⁶.

Таким образом, решающая часть средств для индустриального развития республики в рассматриваемый период была изыскана в ней самой. Это был материализованный результат деятельности всех слоев ее населения. В то же время значительная часть вложений была направлена из общесоюзного госбюджета в результате перераспределения средств, полученных от других республик.

Вместе с тем исследователям еще предстоит потрудиться для выяснения истинных величин фактического вклада всех социальных слоев населения республики в ее индустриальное развитие, как и средств, поступивших на эти цели из других республик через механизмы госбюджета СССР.

Сравнительно крупное финансирование промышленности республики, когда на эти цели затрачивалось в рассматриваемый период значительно больше средств, чем на другие отрасли экономики, даже такие, как сельское хозяйство, транспорт и связь вместе взятые⁷, обеспечивало высокие и устойчивые темпы ее развития. Последние были намного выше, чем в среднем по Союзу, в том числе чем во многих республиках. Это было положительным явлением, ибо свидетельствовало об успешном развитии производительных сил в одной из ключевых отраслей экономики Молдовы.

Быстрое развитие промышленности неизбежно сопровождалось ростом численности рабочих, инженерно-технического персонала и остальных занятых на ее предприятиях, увеличением городского населения и развитием городов в целом. Данное явление было прогрессивным и отражало тенденцию развития многих государств, подтверждало общеисторическую закономерность, проявившуюся и в Молдове.

Следует, однако, обратить внимание на тот факт, что, как и любое прогрессивное историческое событие, быстрое развитие индустрии в республике имело и свои издержки. Они, на наш взгляд, не перевешивали то положительное, что в конечном счете несло это развитие, но порождали новые проблемы, которые затем предстояло решать. Речь идет прежде всего о том, что в 40-х гг., да и практически до конца 50-х гг., многим жизненно важным и острым социальным проблемам, которые заслуживают специального разбора, государство по понятным причинам не уделяло надлежащего внимания. Это относится в первую очередь к жилищной проблеме, всей инфраструктуре жизни городов. Как известно, абсолютные величины и темпы инвестиций в промышленность превышали таковые в жилищное строительство. Между тем расширялись города и росла численность городского населения. Если принять во внимание, что в годы войны жилищный фонд в городах был сильно разрушен (в Кишиневе — на 76%, в Бельцах — на 45, Тирасполе — на 44, Бендерах — на 70, Оргееве — на 71%), то рост городского населения как следствие быстрого развития промышленности усугублял жилищную проблему. Поэтому высокие темпы развития промышленности, за которыми не поспевали темпы строительства жилья, развития инфраструктуры, объективно не лучшим образом сказывались на уровне жизни рабочих, всего городского населения.

Далее. Быстрый рост промышленного производства усилил соответственно приток сельского населения в город. Это было связано с ломкой привычного уклада жизни сельских мигрантов, адаптацией их в новых городских условиях. Данный процесс, в конечном счете прогрессивный, был непростым, порой болезненным из-за непривычности и

неустроенности городской жизни. Вопросы, связанные с издержками индустриального развития республики, его высокими темпами, раньше по понятным причинам уходили из поля зрения исследователей, не анализировались и тем более не прогнозировались. Сегодня изменились условия и необходимо восполнить данный пробел.

В последние годы в средствах массовой информации иногда стали появляться заявления о том, что отряд рабочих Молдовы составляют преимущественно лица некоренной национальности, мигранты. Надо сказать, что этот вопрос исследователями всесторонне и глубоко не анализировался и не освещался. Действительно, в научной печати в различные годы со ссылкой на архив сообщалась скупая и подчас противоречивая информация о том, например, что «в 1949 г. в общей численности промышленно-производственного персонала рабочих-молдаван было 39,1 процента»⁸, что во всех отраслях народного хозяйства рабочие и служащие молдавской национальности составляли в 1959 г. 39,6%, в 1963 г.— 47,6%⁹, что в народном хозяйстве МССР рабочих коренной национальности в 1970 г. было 57,3%, в 1978 г.— 63% от их общей численности¹⁰. Всесторонне осмыслить названные цифры, выявить методику их подсчета, привести к научной сопоставимости, т. е. осуществить их историкоэкономический анализ, найти научное объяснение, почему эти показатели были такими, а не иными в различные годы,— эта работа еще только ждет своего исследователя. И сегодня она актуальна, если в обществе возникает интерес к национальному составу отряда рабочих республики.

Мы здесь выскажем лишь два соображения относительно того, почему сравнительно долгое время после войны удельный вес рабочих-молдаван был меньше доли коренных жителей в составе населения республики. Во-первых, думается, что это зависело прежде всего от исходного рубежа, когда начался быстрый рост численности рабочих в рамках МССР. Напомним, что накануне войны рабочие (промышленно-производственный персонал) в составе населения занимали очень малую долю — менее 1%. Быстрое развитие промышленности автоматически требовало соответствующего роста числа рабочих, которые более оперативно и безболезненно рекрутировались из горожан, имевших обычно в городе жилье и в отличие от сельских жителей не связанных с земельным наделом, укладом привычной сельской жизни и др. Исторически сложилось так, что города в Молдове, как и во многих других республиках, были в основном многонациональными, и в них не всегда численно преобладали лица коренной национальности.

Анализ архивных материалов показывает, что доля лиц коренной национальности в городском населении республики в послевоенный период неуклонно возрастала (эта тенденция, кстати, сохранилась вплоть до наших дней). Однако даже в конце 50-х гг. она не была преобладающей. По данным переписи 1959 г., национальный состав населения по четырем наиболее крупным городам Молдовы выглядел следующим образом (табл.).

Национальный состав населения городов Молдовы в 1959 г., %*

	Кишинев	Бельцы	Бендеры	Тирасполь
Молдаване	32,7	24,3	11,6	8,8
Русские	32,2	31,3	56,1	42,9
Украинцы	12,0	24,8	14,3	34,4
Болгары	0,8	0,1	1,2	0,8
Гагаузы	0,7	0,04	0,2	0,3
Евреи	19,9	17,5	1,4	10,0

* Источник: Народное хозяйство Республики Молдова. Стат. ежегодник. Кишинев, 1991. С. 24. Вычислено автором.

Все это, безусловно, сказывалось на национальном составе рабочих в послевоенный период.

Во-вторых, приезд в республику рабочих прежде всего дефицитных для нее специальностей, а также иных как по приглашению, так и стихийно, самотеком, конечно же, влиял на национальный состав кадров. Однако не решающим образом. Иначе трудно объяснить тот факт, что позже при продолжавшейся миграции в республику количество рабочих коренной национальности росло не только абсолютно, но и относительно. Стало быть, миграция влияла, но не определяла решающим образом национальный состав рабочих кадров в Молдове в рассматриваемый период.

Вообще же вопрос о роли миграционных процессов в развитии республики, и в первую очередь ее производительных сил и культуры, нуждается в специальном, более доскональном и глубоком научном изучении, ибо он существенно влиял и ныне влияет на многие стороны жизнедеятельности республики и вызывает интерес общественности.

В более внимательном и объективном осмыслении с позиций сегодняшнего дня нуждается и судьба частнопредпринимательского сектора в промышленности Молдовы в послевоенные годы. Как известно, в правобережных районах до 1940 г. промышленный потенциал в целом был незначительным: несколько сот предприятий, на которых было занято 3,5 тыс. рабочих. После 28 июня в соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 15 августа 1940 г. наиболее крупные из них (с числом рабочих свыше 20 или не ниже 10, но с двигателем мощностью не менее 10 л. с.) подлежали национализации. До конца года в собственности государства перешло примерно 500 таких предприятий, на 148 наиболее крупных из них было занято 2,3 тыс. рабочих. Остальным предприятиям, а сюда статистика относила также ремесленников и кустарей, производивших промышленные товары, согласно Конституции республики разрешалась частная предпринимательская деятельность. Часть кустарей и ремесленников перешла работать на предприятия государственной промышленности, другая была кооперирована, третья продолжала индивидуально трудиться. На конец апреля 1941 г., по данным Народного комиссариата финансов МССР, который вел учет налогоплательщиков, обложенных налогом подлежали 442 промышленника и кустаря, пользовавшихся наемным трудом, и 3090 кустарей, работавших без наемных рабочих¹¹. Кустари и ремесленники, пользовавшиеся чужими рабочими руками, имели в найме по 1—2 человека¹². Все они представляли частный сектор в промышленности, в котором производились бакалейные, галантерейные, текстильные, швейные товары, изделия из дерева, обувь и др. Это было мелкое производство как по количеству занятых, так и по объему и характеру производства, технической оснащенности и т. п. Деятельность кустарей и ремесленников была направлена на удовлетворение потребностей населения в предметах первой необходимости.

Огромный урон республике нанесла война. В первые послевоенные годы в экономике МССР — промышленности, сельском хозяйстве, торговле — оставался мелкотоварный уклад. В промышленности (в отличие от сельского хозяйства) он был незначительным.

Государственная статистика не вела учет количественных и качественных параметров производства частных предпринимателей в промышленности, за исключением самых общих данных. Это затрудняет всесторонний анализ их деятельности. Мы можем оперировать информацией только финансовых органов. По их данным, в 1945 г. в правобережных районах Молдовы насчитывалось 6432 кустаря и ремесленника, среди которых были сапожники, портные, слесари, деревообделочники, часовщики, фотографы и др. Из их общего числа только 772, прямо или косвенно пользовавшихся наемным трудом, облагались подоходным налогом, остальные 5660 налог не платили, так как были

наделены различными льготами государства, в том числе 5558 человек освобождены от налога по причине того, что их доходы были ниже облагаемого минимума¹³. Сумма дохода на одного частного предпринимателя в год едва достигала в среднем 14 тыс. руб. Имея в виду масштабы цен того времени, доходы эти были весьма скромными, а с учетом вычета налога (4,3 тыс. руб.) — и того меньше¹⁴.

Главной сферой деятельности упомянутой категории работников являлось обслуживание нужд населения в сфере быта. Это была полезная деятельность, если учесть, что такие нужды далеко не всегда могли быть удовлетворены тогда государственной и кооперативной торговлей. Частнопредпринимательская практика не выходила за рамки конституции республики и обеспечивала занятость пусть и не большой, но специфической и традиционной группы людей — умельцев своего дела.

Надо полагать, что именно по этим причинам и в соответствии с Основным Законом республики правительство МССР в конце мая 1946 г. приняло постановление, согласно которому на территории правобережных районов разрешалась выдача гражданам регистрационных удостоверений на открытие торговых и промышленных предприятий, а также на занятия кустарно-ремесленными промыслами с использованием наемных рабочих. Вместе с тем эта деятельность строго регламентировалась. Запрещались промыслы и торговля золотом и другими драгоценными металлами и изделиями из них, производство отравляющих и взрывчатых веществ и торговля ими, торговля зерном, мукой и крупой, скупка с целью перепродажи живого скота, кожевенного сырья и некоторые другие виды деятельности¹⁵.

Разрешение государством частнопредпринимательской деятельности, а также найма рабочей силы в промышленно-кустарном производстве оживило эту сферу. Уже в 1946 г. число кустарей и ремесленников возросло на 15% и составило 7382 человека, в том числе облагавшихся налогом — на 46% и увеличилось до 1127 человек. Повысились в среднем налоги на их облагаемые доходы — до 24,2 тыс. против 14 тыс. руб. в предыдущем году, или на 73%.

Таким образом, всего за один год произошел абсолютный и относительный рост частнопредпринимательского, мелкотоварного уклада в промышленном производстве. Причем наиболее быстро росло число тех производителей, которые пользовались наемным трудом (15% и 46%)¹⁶. Это свидетельствовало о жизнестойкости и немалых потенциальных возможностях индивидуальной трудовой инициативы граждан в данной сфере труда.

Надо полагать, была и прямая выгода для общества от деятельности кустарей, ремесленников, владельцев мелких кустарных предприятий. Между тем доля их в производстве была незначительной. Не имея прямых данных о стоимости произведенной ими продукции для подтверждения этой мысли, приведем лишь общий размер дохода последних. В 1946 г. он достиг 27,3 млн руб., в то время как стоимость валовой промышленной продукции в республике в указанном году составила 199,7 млн руб. в ценах 1926/27 г., или около 1 млрд руб. в сопоставимых ценах.

Государство по отношению к этой категории товаропроизводителей вело в соответствии со сложившейся традицией политику ограничения и вытеснения их из сферы народного хозяйства. Об этом свидетельствует факт увеличения налогового пресса. К примеру, если средняя сумма дохода на одного кустаря и ремесленника в 1946 г. по сравнению с предыдущим годом возросла в 1,7 раза, то средняя сумма налога — в 2 раза¹⁷.

В исследуемые годы восстанавливались государственные промышленные предприятия, улучшалось снабжение населения необходимыми товарами. Объем валовой промышленной продукции в 1947 г. достиг

83,3% от довоенного уровня, хотя здесь надо не упускать из виду, что время было тяжелое. Окончилась война, города лежали в развалинах, многого не доставало. Со второй половины, а точнее с осени 1946 г., в связи с жестокой засухой и тяжелым наследием войны, а также нерасторопностью властей начались серьезные трудности с продовольствием. Жизненный уровень населения стал резко снижаться. В таких условиях многие ремесленники и кустари перешли на работу в артели промыслов и на государственные предприятия, где были гарантированы зарплата и минимальное снабжение продовольственными и промтоварными карточками. С начала 1947 г. государство запретило в правобережных районах республики институт частного предпринимательства. Эта мера привела к тому, что в четыре раза сократилась численность кустарей и ремесленников, пользовавшихся услугами наемных рабочих. Почти вдвое уменьшилось число тех, кто занимался сапожным и портновским промыслами, практически исчезла категория лиц, занятых деревообделочным и слесарно-починочным промыслами, в 5,5 раза сократилось количество занятых остальными промыслами. Указанное резкое сокращение числа кустарей и ремесленников объясняется не только запретом частного предпринимательства, но и тем, что многие из них под давлением налогового пресса прекратили свою деятельность и перешли на государственные и кооперативные предприятия или стали заниматься другим делом.

Запрет института частного предпринимательства, связанного с наймом рабочих, государство сузило также круг дозволенных промыслов и повысило нормы доходности от остальных.

Оценивая в целом отношение советского государства к частнопредпринимательскому сектору в первые послевоенные годы, выскажем некоторые соображения на этот счет. Прежде всего отметим, что социально-экономические преобразования, которые проводились в правобережных районах после 28 июня 1940 г., в тогдашней обстановке были неизбежны. Однако осуществлялись они в рамках и традициях сталинского опыта, который сложился в СССР в предыдущие годы. Иного направления преобразовательных процессов ожидать в тех конкретно-исторических условиях было практически невозможно. Такие процессы, как передача земли крестьянам и помощь в ее обработке, ликвидация их обременительной задолженности прежним властям, установление 8-часового рабочего дня и ликвидация безработицы, улучшение в городах жилищных условий граждан, оказание беднейшим слоям населения материальной помощи, ликвидация неграмотности и другие, в основе своей были исторически прогрессивными. Другое дело — формы и методы, с помощью которых проводились в жизнь политические и социально-экономические мероприятия государства. Они были авторитарными, несли на себе печать волюнтаризма и жестокости, а потому противоречили сущности социализма, принципам демократии и вследствие этого не могут быть приемлемыми.

В контексте сказанного передача наиболее крупной промышленности в собственность государства вполне вписывалась в рамки господствовавших тогда теоретико-политических установок и накопленного опыта. И альтернативы она, пожалуй, не имела. Однако судьба мелкой промышленности, кустарно-ремесленного производства могла быть иной, не столь авторитарно-прямолинейной. Кстати, Конституция республики и некоторые законодательные акты, принятые в плане развития ее идей, допускали в правобережных районах республики частнопредпринимательскую деятельность и даже привлечение наемных рабочих в производство промышленных товаров. (Заметим, что в сельском хозяйстве использование в единоличных крестьянских хозяйствах наемной рабочей силы не допускалось). Частнопредпри-

нимательская инициатива, узаконенная правительством Молдовы в 1946 г., активизировала трудовую деятельность и деловую инициативу производителей. Это в конечном счете привело к увеличению производства товаров широкого потребления, создало покупателя, пусть небольшую, возможность выбора товаров, не ломало так круто сложившуюся в трудовой деятельности традицию для определенной части населения. Такой подход был наиболее оптимальным в то трудное время, когда каждая, даже самая небольшая возможность увеличить материальное производство была полезной.

Однако официально разрешенной упомянутая деятельность была недолго, лишь в течение года. В связи с тем, что многие кустари и ремесленники перешли на работу в артели промкооперации и на предприятия государственной промышленности, а также с тем, что деятельность частных торговцев в тяжелых для населения условиях года нередко принимала спекулятивный характер, государство с начала 1947 г. запретило в правобережных районах республики институт частного предпринимательства. Думается, что такое решение не являлось неизбежным, поскольку даже если эта деятельность все же выходила за рамки дозволенного, ее всегда можно было регулировать экономическими и юридическими рычагами. Верх же взяли здесь административные соображения в ущерб здравому смыслу и экономической целесообразности. Сегодня этот вопрос приходится осмысливать заново.

Как уже упоминалось, часть кустарей и ремесленников, мелких предпринимателей порывала с индивидуальной деятельностью и кооперировалась в промышленные артели. Кооперативное движение набирало темпы. В 1945 г. промышленно-производственный персонал промкооперации насчитывал более 3,8 тыс. человек, в том числе более 2,8 тыс. рабочих¹⁸. Кооперация вполне вписывалась в существовавшую тогда систему экономических отношений.

Деятельность промкооперации была полезной. Она существенно выполняла объем промышленной товарной массы, жизненно важной для общества. За несколько лет промартели окрепли, нашли свое место в нише товаропроизводителей, удачно вписались в хозяйственную структуру. В ряде артелей значительно увеличились материальные фонды, возросло количество занятых работников, что свидетельствовало о жизнеспособности промкооперации. В рамках некоторых артелей были созданы самостоятельные предприятия и крупные цеха, которые по основным параметрам нередко не отличались от государственных предприятий. Более того, они часто получали из государственных фондов сырье и материалы для производства.

К началу 50-х гг. в Молдове, как и в других республиках, многие отрасли промкооперации потеряли облик былого кустарного производства и в основном сравнялись по уровню производственно-технической базы с государственными предприятиями местной промышленности. В 1951 г., к примеру, в системе промкооперации республики насчитывалось 98 артелей, имевших металло- и деревообрабатывающее, обувное, швейное, трикотажное, пищевое и другие производства. 18 видов продукции промкооперации было утверждено общесоюзным правительством и 12 — республиканским. В системе было занято 519 инженерно-технических работников¹⁹. Некоторые артели являлись крупными производственными объединениями, имевшими в своем составе целые фабрики и заводы. Так, артель «Ходовик» включала в себя обозостроительный завод, артель имени Г. И. Котовского — шерстепрядильную фабрику, артель «Металлист» — завод эмалированной посуды, артель имени XVIII партсъезда — винодельческий завод. В состав артелей входили ватная, швейная фабрики, кирпичный завод и др.²⁰

К середине 50-х гг. промкооперация занимала значительный удельный вес в промышленном производстве республики. К примеру, в 1954 г. в ее системе было выработано 2,4 млн декалитров вина, или более 40% от его общереспубликанского производства²¹.

В 1956—1957 гг. в Молдове, как и в других республиках, государство, пытаясь унифицировать производственные структуры, упразднило промкооперацию, а ее предприятия вместе с материально-технической базой и кадровым потенциалом (более 10,9 тыс. человек)²² были переданы в государственную промышленность.

Думается, что такое решение, может быть, и вписывалось в господствовавшие тогда представления об идеале социалистической экономики и системе управления ею, однако с точки зрения здравого смысла эта государственная акция вряд ли была неизбежной и целесообразной. Стремление государства к унификации своих структур, в том числе в промышленности, приводило к монополизму в производстве, объективно способствовало усилению бюрократизма, вело в конечном счете к застою.

В данной статье лишь поставлены некоторые вопросы развития промышленности Молдовы в 40—50-е гг. Они нуждаются в дальнейшем глубоком и всестороннем осмыслении, увязке с другими проблемами, ибо в истории все взаимосвязано и находится во взаимодействии. Только изучение всего комплекса аспектов исторического процесса с объективных позиций, не поддаваясь давлению политической конъюнктуры, позволит показать наше историческое прошлое во всем его богатстве и разнообразии.

Примечания

- ¹ Подробнее см.: *Стратиевский К. В.* Социалистическая реконструкция и развитие промышленности и сельского хозяйства МАССР (1926—1937 гг.). Кишинев, 1974; *Туркенич П. И.* Промышленность Молдавской АССР// Советская Молдавия. Тирасполь, 1939; *Царанов В. И.* По пути индустриализации. Кишинев, 1975; и др.
- ² Информация об этом содержится в румынской государственной статистике, публикациях тех лет и исследованиях советских авторов. Подробнее см.: *Anuarul statistic al României*. 1937 și 1938. București, 1938; *Ibidem* 1939 și 1940. București, 1940; *Basarabia economică: Buletinul camerelor de comerț și industrie din Basarabia*. Chișinău, 1939. № 3; 1940. № 3; *Дольник А.* Бессарабия под властью румынских бояр (1918—1940). М., 1945; и др.
- ³ *Царанов В. И.* Указ. соч. С. 34.
- ⁴ Народное хозяйство Молдавской ССР в 1960 г. Стат. ежегодник. Кишинев, 1961. С. 54—55, 62, 63.
- ⁵ Там же. С. 336. Расчеты автора.
- ⁶ Подробнее см.: *Царанов В. И.* Указ. соч. С. 65—78.
- ⁷ Так, в 1944—1950 гг. инвестиции в промышленность государственных организаций (без колхозов) составили более 44,9 млн руб., в 1951—1955 гг. — более 120 млн руб., в 1956—1960 гг. — около 266,3 млн руб., в то время как в сельское хозяйство, заготовки, транспорт и связь (вместе взятые) соответственно — 79,3 млн, 94,2 млн и 153,9 млн руб. (См.: Народное хозяйство Молдавской ССР в 1960 г. С. 186—187. Расчеты автора).
- ⁸ *Визер Б. К., Мохова А. В., Репида Л. Е., Рыбалко П. Г.* Развитие рабочего класса молдавской ССР (1940—1965 гг.). Кишинев, 1970. С. 33—34.
- ⁹ Там же. С. 44.
- ¹⁰ *Бремей Г. И.* Интернационализация духовной жизни в условиях развитого социализма. М., 1981. С. 52.
- ¹¹ ЦГАНХ. Ф. 7733. Оп. 26. Д. 1363. Л. 9—10.
- ¹² Там же. Л. 28.
- ¹³ Национальный архив Республики Молдова. Ф. 2845. Оп. 1. Д. 2012. Л. 22.
- ¹⁴ Там же.
- ¹⁵ Там же. Л. 12, 13.
- ¹⁶ Там же. Д. 2040. Л. 2. Вычислено автором.
- ¹⁷ Там же. Расчеты автора.
- ¹⁸ Там же. Ф. 3021. Оп. 4. Д. 207. Л. 74.
- ¹⁹ Там же. Д. 1337. Л. 2—6, 13.
- ²⁰ Там же. Д. 1966. Л. 148.
- ²¹ Там же. Д. 2000. Л. 9.
- ²² Народное хозяйство Молдавской ССР. Стат. ежегодник. Кишинев, 1959. С. 23.

COMUNICĂRI СООБЩЕНИЯ

Pavel Parasca

ANTECEDENTE ALE INSTRĂINĂRII BASARABIEI PÎNĂ LA 1812*

Problema basarabeană, așa cum s-a conturat ea în 1812 în legătură cu anexarea de către Rusia a Moldovei răsăritene dintre Prut și Nistru, a fost nu, pur și simplu, o consecință a tratatului de la București, care a pus capăt războiului ruso-turc din 1806—1812. Ea a semnatificat încă o realizare pe contul pământurilor românești și românilor a tendințelor expansioniste manifestate timp îndelungat de către forțele imperiale care, din nefericire, înconjurau Țările Române din toate părțile. Sub acest aspect, ea se înscrie deplin într-o altă problemă internațională, mai largă — cea a chestiunii române definită ca «fenomen istoric implicat confruntărilor internaționale, care au însoțit formarea națiunii și a statului național român, stabilirea locului și rolului procesului de constituire a acestuia din urmă în sistemul raporturilor interstatale ale epocii»¹. În același timp problema basarabeană are și un pronunțat caracter specific care rezultă nu numai din faptul că ea a continuat să existe și după crearea statului național unitar român, ba chiar și după obținerea de către România a independenței sale statale.

Problema basarabeană are și premise mai vechi, căci își trage rădăcinile încă din perioada când Țările Române depuneau eforturi istovitoare pentru a rezista în fața expansiunii otomane. Însăși specificarea de *basarabeană* pentru problema în cauză definește esența ei ca referindu-se la Basarabia — vechi teritoriu românesc care făcea parte din hotarul Țării Moldovei. Primele știri istorice despre Basarabia o plasează pe litoralul pontic, între gurile Nistrului și Dunării, identificând-o cu teritoriul cucerit de către otomani și transformat în raiale turcești împreună cu Cetatea Albă și Chilia². Astfel, antecedentele problemei basarabane într-un sens mai îngust încep cu anul 1484, când a avut loc răpirea pământurilor și cetăților moldave de către turci³. Chiar atunci problema a depășit limitele relațiilor bilaterale moldo-otomane. Căci împotriva anexării cetăților moldovenesti de către sultan a protestat regele Ungariei Matei Corvin. Iar regele Poloniei Kazimir al IV-lea și-a manifestat chiar hotărârea de a se angaja în acțiuni militare pentru izgonirea garnizoanelor turcești din Chilia și Cetatea Albă.

Ce-i drept, regele ungar a semnat de curînd tratat cu sultanul, recunoscînd stăpînirea otomană a cetăților moldave, iar noul rege polon Albreht s-a lăsat tentat de posibilitatea de a face uz de momentul oportun pentru a-și supune sie Moldova, introducînd în 1497 în ea armate sub motivul campaniei pentru eliberarea de sub turci a cetăților moldave⁴.

Raportul de forță în defavoarea evidentă a domnului Moldovei l-a făcut pe Ștefan cel Mare să meargă la semnarea tratatului cu Baiazid al II-lea, acceptînd delimitările teritoriale impuse de acesta a pământurilor răpite. Ulterior problema teritorială în relațiile moldo-otomane a continuat să se amplifice în urma acaparării de către turci a Tighi-

* La baza materialului se află comunicarea științifică, prezentată la Conferința internațională «Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia» (Chișinău, 26—28 iunie 1991).

nei și creării raialei Bender, extinderii stăpînirii nemijlocite a turcilor asupra altor teritorii megieșe și plasării cu traiul în Bugeac a tătarilor nogai⁵.

Cu toate că pămînturile răpite de la Moldova de către turci au fost delimitate prin tratat, domnii moldoveni nu încetau să le considere ca aparținînd Principatului și la orice concurs favorabil de împrejurări manifestau tendința de a reface integritatea teritorială a țării lor.

Pe parcurs problema teritoriilor moldave răpite de către turci se amplifică tot mai mult și sub aspectul internațional, ca urmare a faptului că Țările Române, în genere, și Moldova, în particular, «alcătuiau un punct de confruntare a intereselor marilor puteri din estul și sud-estul continentului»⁶, devenind «teatrul de desfășurare a repetatelor conflicte militare»⁷. Pomenindu-se între ciocan și nicovală, ele urmau să practice o politică de manevrare, să aleagă răul cel mai mic, nutrind speranțe nu numai de a se elibera de sub dominația otomană, dar și de a-și restitui pămînturile răpite. O direcție permanentă în politica externă a Moldovei o constituia repurtarea susținerii din partea unui oarecare stat european puternic, capabil să contribuie la realizarea scopurilor preconizate.

La mijlocul sec. al XVII-lea, mai precis în anii de domnie a lui Gheorghe Ștefan (1653—1658), se observă intense tratative între Iași și Moscova⁸. În proiectul de tratat propus de partea moldovenească solii domnului în frunte cu mitropolitul Ghedeon rugau țarul rus «pentru cîteva cetăți, care au fost la hotarul nostru și pe care azi le țin păgînii sub stăpînirea lor, ca acele cetăți împărăția ta să binevoiești să fie sub oblăduirea noastră, după cum au fost în timpul domnilor noștri de mai înainte, pînă a fi fost luate de turci, și dacă va binevoi împărăția ta, noi vom putea să le luăm din mîinile turcilor celor păgîni și să punem acolo oamenii noștri»⁹.

Ne aflăm astfel în fața unei acțiuni diplomatice care-și avea scopul de a afirma drepturile istorice ale Moldovei asupra pămînturilor moldovenești răpite de către turci și a asigura refacerea integrității Țării cu concursul Rusiei, fie și cu prețul recunoașterii suveranității ei.

Țarul moscovit, însă, în diploma sa de răspuns, exprimîndu-și acordul cu condițiile propuse de către trimișii domnului moldovean, trece sub tăcere propunerea referitoare la cetățile moldovenești ocupate de către turci¹⁰. Explicarea acestui fapt prin teama ca nu cumva să se provoace un conflict cu turcii nedorit pentru Rusia¹¹ n-are forțe de convingere, deoarece și condițiile confirmate de către țar ar fi putut provoca conflictul ruso-otoman, dacă ele ar fi ajuns la cunoștința sultanului. Pare-mi-se că însăși includerea în tratat a punctului referitor la teritoriile și cetățile rupte din corpul Țării de către turci confirmă existența deja atunci a unui interes al Rusiei față de regiunea respectivă. Introducerea clauzei vizînd apartenența ei la Țara Moldovei era menită să devanseze posibilitatea formulării pretențiilor din partea diplomației țariste.

Deși documentele nu dau în vileag cauzele eșecului tratatelor moldo-ruse ajunse pînă la elaborarea unui proiect de tratat, e foarte posibil că anume ignorarea de către țar a cerinței solilor moldoveni referitoare la cetățile ocupate de către turci să-l fi determinat pe Gheorghe Ștefan de a nu mai continua negocierile în vederea semnării tratatului¹². Căci, conform unor opinii, Rusia, deși se admite că ea se temea ca nu cumva să provoace un conflict cu turcii, totuși avea un interes vădit și față de Imperiul otoman, suzeranul hanatului tătarilor din Crimeea. În această privință se miza pe forța cazacilor atît de pe Don, cît și din Zaporojia, precum și pe susținerea popoarelor ortodoxe din Balcani¹³.

E lesne de înțeles importanța strategică a cetăților moldovenești pentru întărirea Rusiei pe litoralul pontic și la gura Dunării în vederea

realizării politicii acesteia în Balcani și în bazinul Dunării. Mai clare devin și acțiunile insistente ale cazacilor de a forța Moldova să se închine Moscovei¹⁴. Insuși țarul, atunci când domnul Gheorghe Ștefan nu-și manifesta acele sentimente, care erau așteptate la Moscova, era gata să trimită asupra Moldovei oastea sa și cea a cazacilor¹⁵.

Este în afară de orice îndoială, că nereușita tratativilor moldo-ruse a fost determinată de faptul că Moldova avea interes major de a pune capăt regimului de ocupație otoman și de a-și asigura integritatea țării sale, pe când Rusia, în alianță cu cazacii lui Hmelnițki, voia să atragă Moldova de partea sa într-un conflict cu Polonia cu care Gheorghe Ștefan prefera să nu strice relațiile¹⁶.

Problema teritoriului din sudul interfluviului Prut—Nistru a fost din nou abordată nemijlocit în cadrul tratativilor moldo-ruse din 1710—1711 și și-a găsit expresia în diploma semnată de Petru I la 13 aprilie 1711. De remarcat că prin această diplomă țarul rus confirma acceptarea din partea sa a condițiilor înaintate pentru a fi incluse în tratat de către solii moldoveni. Una dintre aceste clauze concretiza că «pămînturile Principatului Moldovei, după vechea hotărnicire moldovenească, asupra căror domnul va avea drept de stăpînire» și anume «cele cuprinse între riul Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele țării Munteniei...»¹⁷

Moldovei urma să i se restituie și cetățile care se aflau în acele părți, dar se admitea posibilitatea plasării pentru un oarecare timp a garnizoanelor ruse, însă numai cu învoirea domnului țării¹⁸. Deci, și aici se observă interesul Rusiei față de cetățile basarabene, care aveau o importanță strategică în confruntarea cu Imperiul otoman. Ar fi just, de fapt, să credem că expunerea atât de meticuloasă a hotarelor istorice ale Moldovei indică și acum, că și în 1656, existența anumitor interese ale Rusiei vizavi de teritoriile moldovenești delimitate. Dar ceea ce se impune indiscutabil din diploma țaristă de la Luțk, în genere, și din articolul privitor la pămînturile Moldovei, care au fost înstrăinate de turci, în special, este concluzia despre recunoașterea de către țarul rus a suveranității domnului moldovean asupra tuturor pămînturilor istorice ale țării. Se recunoștea la nivel internațional și existența problemei teritoriilor moldovenești cucerite de Imperiul otoman. Cu alte cuvinte, se recunoștea existența în relațiile bilaterale moldo-otomane a problemei basarabene.

Înțelegerea moldo-rusă din 1711 a rămas, însă, nerealizată din cauza nereușitei campanii de la Prut¹⁹ a lui Petru I. Ulterior atitudinea diplomației ruse față de teritoriile moldave anexate de către turci ca, de altfel, și față de statutul Moldovei și al Munteniei sub dominația otomană, s-a schimbat radical, tot mai insistent manifestându-se tendințele expansioniste ale țarismului rus vizavi de teritoriile românești. Prima manifestare evidentă în acest sens a avut loc în faza finală a războiului ruso-austro-turc din 1735—1739. În istoriografie s-a remarcat deja că comandantul-șef al armatei ruse Mûnich, «se credea pe pămînt turcesc și trata Moldova ca o țară cucerită»²⁰. Despre jafurile masive, impunerea violentă boierilor moldoveni semnarea convenției vizînd trecerea țării lor în supușenia împărătesei Anna Ioanovna, despre instaurarea în Moldova a unui adevărat regim de ocupație rusă și alte abuzuri mărturisește cronicarul moldovean, contemporan al evenimentelor descrise, Ion Neculce²¹.

N-a evoluționat atitudinea cercurilor guvernante ale Rusiei vizavi de Moldova, ca și de Muntenia, nici în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, când armata rusă a ajuns să controleze, de fapt, ambele Țări Românești. În manifestul său către poporul Moldovei comandantul oștirii ruse P. A. Rumianțev reieșea din viziunea despre «alipirea acestui Principat (al Moldovei — *n. a.*) la preainaltul stat al împărătesei a toată Rusia...» și spera să afle în inimile moldovenilor simțul

unei bucurii abundente cu ocazia că ei «au devenit concetățeni» ai împărăției Rusiei, iar «puterea magometanilor, care-i asuprea, în sfârșit e nimicită». Feldmareșalul asigura pe moldoveni că «integritatea țării lor... păstrată va fi totdeauna», dar numai «ca aparținând imperiului și maiestății împărătești»²².

În realitate însă exista un plan al cîmpîrșirii teritoriului Moldovei chiar și în condițiile cînd ea a fost declarată parte a Imperiului rus. În adresarea boierilor și reprezentanților clerului țării către împărăteasa, la 16 aprilie 1770, a fost înaintată rugămîntea ca atunci cînd «toate aceste locuri, adică de la Nistru pînă la Dunăre... care din vechime au fost moldovenesti, vor fi eliberate de turci și de tătari, ele «să nu fie trecute într-o posesiune separată», ci să fie unite pe veci la Principatul Moldovei»²³. Adică exista o intenție rea de a separa Basarabia de Moldova într-o posesiune aparte, țarismul considerîndu-se pe sine succesor al sultanului turc în problema basarabeană.

Interesul care s-a observat încă din timpul lui Gheorghe Ștefan față de partea sudică a interfluviului Nistru—Prut s-a profilat acum într-o fermă intenție de a reduce problema basarabeană la relațiile bilaterale ruso-turce, îndepărtînd de la rezolvarea ei Moldova, căreia îi aparțineau aceste pămînturi. În cazul nereușitei intenții imediate diplomații ruși țineau să contribuie la formularea unui nou statut internațional al Basarabiei anume ca provincie separată de Moldova. Aceasta se observă mai ales în articolul 16 al tratatului de la Kuciuk—Kainardji, în care se scria că «Imperiul Rusiei retrocedează Sublimei Porți întreaga Basarabie cu orașele Akkerman, Chilia, Ismail și celelalte slobozii, sate și cu tot ceea ce are provincia dată; retrocedează la fel cetatea Bender. Retrocedează la fel Imperiul Rusiei Sublimei Porți ambele Principate, Valah și Moldovenesc cu toate cetățile»²⁴.

De menționat aici că nu numai Basarabia era prezentată ca provincie aparte, ci și statutul Moldovei și Valahiei fusese redus la aceeași valență cu cel al Basarabiei și toate ele se concepeau ca teritorii turcești, cucerite de Rusia și retrocedate sultanului.

Sîntem, deci, în fața unei revoltătoare violențe față de statutul internațional real al ambelor Țări Române care s-au bucurat pe parcurs de secole de o autonomie statală pronunțată sub suzeranitatea sultanilor Imperiului otoman²⁵. De atunci, și mai ales după anexarea în 1775 a Bucovinei de către Austria, tendințele expansioniste ale Rusiei în direcția Dunării vor fi mai presante, mai insistente. Și, cu toate că ea nu va înceta să vizeze ambele Țări Române, căuțînd să nu o admită acolo pe Austria, totuși, pentruun timp Basarabia va rămîne ca obiect de cucerire primordială.

Una dintre condițiile prealabile, elaborate de diplomații ruși, în vederea eventualelor tratative cu turcii în războiul din 1787—1792, prevedea anexarea la Rusia a Basarabiei²⁶. Să-și realizeze această aspirație Rusia n-a reușit, dar s-a apropiat întrucîtva de acest scop, obținînd stabilirea graniței pe Nistru. Și, cu toate că după Tratatul de la Iași granița fusese apreciată ca fiind pe vecie²⁷, era clar că ea nu se va menține mult timp și că următorul pas Rusia îl va face peste Nistru. Acest pas a și fost făcut în noiembrie 1806, cînd armata rusă a ocupat, aproape fără dificultăți, Moldova, iar mai apoi și Țara Românească.

Pregătindu-se pentru achiziții teritoriale mai reduse, în caz dacă anexarea tuturor teritoriilor românești nu va reuși, Rusia, prin diplomații săi, a început să-i dea Basarabiei o interpretare mai largă, înțelegîndu-se nu numai partea sudică, ci întregul interfluviu Prut—Nistru²⁸.

Anume asupra anexării acestei «noi» Basarabii Rusia a insistat atunci cînd s-a convins că celelalte teritorii române îi scapă din mînă. În iunie 1811 comandantul armatelor ruse Kutuzov atrăgea atenția cancelarului Rumianțev asupra faptului că Moldova e alcătuită din două

părți — din Moldova de pînă la Prut și din Moldova dintre Prut și Nistru și că anume cea de-a doua parte, cuprinsă între Nistru, Marea Neagră, Dunăre și Prut, putea fi smulsă din trupul Moldovei, care în noile sale hotare urma să rămînă un stat vasal al Porții²⁹. Anume această parte (a doua) a Moldovei a și fost acaparată de către Rusia conform tratatului de la București din 16 mai 1812³⁰. Astfel, în 1812 a luat sfîrșit problema basarabeană ce apăruse încă în 1484, evoluționînd pe parcursul secolelor ulterioare într-o problemă basarabeană «nouă», ca urmare a anexării la Rusia a pămînturilor moldovenesti dintre Prut și Nistru. Acest spațiu constituia cea mai mare parte a Moldovei care, prin extinderea arbitrară a numelui pînă atunci purtat numai de unele ținuturi din sudul interfluviului Prut—Nistru, a fost «botezat» în *Basarabia*.

Anexarea părții răsăritene a Moldovei a fost cauzată de intenția constantă de cucerire a Rusiei țariste manifestată pe parcursul a circa două secole și care urma să servească drept cap de pod pentru planurile expansioniste ulterioare ale țarismului, tot așa cum strămutarea în 1782 a granițelor Rusiei pînă la Nistru i-a asigurat acesteia posibilitatea extinderii politicii anexioniste peste Nistru, în direcția Dunării.

Anexarea Basarabiei de către Rusia a complicat și mai mult condițiile istorice de existență și dezvoltare a națiunii române. Noi sute de mii de români s-au pomenit parcă la marginea istoriei și procesului de consolidare națională. Anexarea a zădărnicit pentru mai multe decenii încheierea și așa anevoioasă a unificării Țărilor Române și făuririi statului român național unic.

Note

- ¹ *Boicu Leonid*. Geneza chestiunii române ca problemă internațională. Iași, 1975. P. 10.
- ² *Ureche Grigore, Costin Miron, Neculce Ion*. Letopisejul Țării Moldovei. Chișinău, 1990. P. 105, 138, 147, 175, 183, 184, 198, 234, 243, 244; *Costin Miron*. Opere. Chișinău, 1989. P. 218, 224, 226, 270, 288; *Кантемир Димитрие*. Дескриеря Молдовей. Кишинэу. 1988. P. 13, 16, 17, 18, 30. O identificare deplină a Basarabiei și pămînturilor răpitate de către turci de la Moldova între Nistrul de Jos, Prutul de Jos și gura Dunării este documentată în art. 16 al tratatului ruso-turc de la Kuciuk-Kainardji din 16 mai 1774; Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига. 1769—1812. Кишинев, 1984. С. 91.
- ³ Despre cuceririle în cauză vezi: *Istoria României*. Vol. II. Buc., 1962. P. 528—529.
- ⁴ *Ibidem*. P. 543—544; Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. М., 1984. P. 123—125; Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV — начало XIX в.). Кишинев, 1987. С. 85—88, 91—92.
- ⁵ *Maxim M*. Teritoriile românești sub dominația otomană în secolul al XVI-lea // *Revista de istorie*. Buc., 1983. Nr. 8. P. 815; *Veliman Valeriu*. Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea // *Revista arhivelor*. Buc., 1984. Nr. 2. P. 211; *Куртоаз И. Г.* Административно-территориальное деление юга Днестровско-Прутского междуречья под турецким владычеством в XVI — первой половине XVII в. // *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинев, 1988. P. 73—77.
- ⁶ *Boicu Leonid*. Op. cit. P. 15.
- ⁷ *Veliman Valeriu*. Relațiile românotomane (1711—1821). Documente turcești. Buc., 1984. P. 10.
- ⁸ *Ionescu Dimitrie*. Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656 // *Revista istorică română*. T. III. Buc., 1938; *Ionescu-Nicșov Tr., Constantinescu A.* 300 de ani de la încheierea primului tratat de alianță dintre Moldova și Rusia // *Studii*. *Revista de istorie*. Buc., 1956. Nr. 5; *Шульман Е. Б.* Русско-молдавские сношения в 1654—1656 гг. // *Уч. зап. Бельцкого государственного педагогического института*. Вып. III (исторический). Кишинев, 1957.
- ⁹ Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și României în veacul XV — începutul celui de-al XVIII-lea. Doc. și mater. în trei volume. Vol. II. 1633—1673. М., 1968. P. 277, punct. 4.
- ¹⁰ *Ibidem*. P. 288.
- ¹¹ *Șuliman E. B.* Op. cit. P. 45—47.
- ¹² Relațiile istorice ale popoarelor U.R.S.S. P. 303—304. E vorba de o scrisoare a dlui Moldovei către țarul rus din 24 februarie 1657. Din ea rezultă că anume Gheorghe Ștefan a fost acel care a stopat legăturile moldo-ruse, explicînd aceasta prin «cumplita răutate și asuprire a turcilor».

- ¹³ Șuliman E. B. Op. cit., P. 51—52.
- ¹⁴ Într-o depeșă adresată la 29 iunie 1656 lui Bogdan Hmelnițki țarul Alexei Mihailovici scria negru pe alb că anume hatmanul cazacilor zaporojeni a fost acela care «l-a îndemnat pe Gheorghe Ștefan să i se închine (Relațiile istorice ale popoarelor U.R.S.S. și României. Vol. II. P. 292).
- ¹⁵ Șuliman E. B. Op. cit. P. 41—42.
- ¹⁶ Șuliman E. B. Op. cit. Passim.
- ¹⁷ Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și României. Vol. III. M., 1970. P. 326.
- ¹⁸ Ibidem.
- ¹⁹ Ștefan C. Un plan inedit privitor la campania de la Prut//Studii și materiale de istorie medie. Vol. IV. Buc., 1960; Focșeneanu I. Tratatul de la Luțk și campania țarului rus Petru I în Moldova//Studii privind relațiile româno-ruse. Buc., 1965; Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV—начало XIX в.). Кишинев, 1987. P. 251—252.
- ²⁰ Xenopol A. D. Războaiele dintre ruși și turci și înfrîurirea lor asupra Țărilor Române. Vol. I. Iași, 1880. P. 59.
- ²¹ Ureche Grigore, Costin Miron, Neculce Ion. Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău. 1990. P. 463—464.
- ²² Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ира. P. 20—21.
- ²³ Ibidem. P. 42.
- ²⁴ Ibidem. P. 91.
- ²⁵ Adăniloie N. Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă la 1775 și 1812 a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române//Revista de istorie. Buc., 1982. Nr. 8; Boicu Leonid. Geneza Chestiunii române. P. 11—12, 22; Veliman Valeriu. Relațiile române-otomane. P. 12—13, 232, 233, 246, 274, 304, 305, 361, 420, 421, 434, 440, 516, 612, 619.
- ²⁶ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества. P. 349—350.
- ²⁷ Россия и освободительная борьба молдавского народа. P. 160.
- ²⁸ Casso Leon. Rusia și bazinul dunărean. Traducere din rusește cu un studiu introductiv de Șt. Gh. Berechet. Iași, 1940. P. 75—76.
- ²⁹ Ibidem. P. 139.
- ³⁰ Россия и освободительная борьба молдавского народа. С. 240—241.

Л. П. Заболотная

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОРОДСКОГО РЫНКА В МОЛДОВЕ В КОНЦЕ XVI—XVII в.

Вопросы истории формирования постоянного городского рынка в эпоху средневековья относятся к еще недостаточно изученным проблемам медиевистики. До настоящего времени нет работ теоретического характера по данной проблематике. Имеющиеся многочисленные труды по истории отдельных городов или городов определенных стран и территорий только отчасти могут быть рассмотрены в качестве методологических разработок по интересующей нас проблеме. Мы также не ставим задачу выявить характерные признаки и закономерности общего порядка этой сложной исторической проблемы, а ограничимся некоторыми вопросами специфики изучаемого региона, сознавая при этом, что проблема экономических взаимоотношений города и села в средневековой Молдове требует многостороннего, комплексного изучения.

Цель данной статьи состоит в обобщении имеющихся исследований и определении этапов формирования постоянного городского рынка в Молдове в конце XVI—XVII в. Поэтому наше сообщение носит постановочный характер: только предварительно обсудив предложенную далее периодизацию указанного процесса, мы сможем впоследствии перейти к систематическому изучению каждого периода¹.

При подготовке настоящего материала мы опирались на конкретно-исторические исследования современных молдавских и румынских историков. В обобщенной форме, без выделения промежуточных этапов вопросы развития городов и формирования городского рынка в рассматриваемый период были раскрыты в коллективной монографии

«История народного хозяйства Молдавской ССР (до 1812 г.)» (автор соответствующего раздела П. В. Советов)². В других работах молдавских авторов (И. М. Шлаена, Е. М. Подградской) исследованы отдельные аспекты проблемы (внешнеторговые связи, развитие городов и цехового строя и т. д.)³. В изданной недавно научно-популярной работе П. С. Кокрылэ «Торги или города Молдовы в эпоху феодализма. XV—XVIII вв.»⁴ дана обобщенная картина городской жизни за весь период средневековья.

В современной румынской историографии, впрочем, как и в молдавской, крупные монографические исследования по истории городов средневековой Молдовы ограничиваются концом XVI в.⁵ Последующий период освещен в основном фрагментарно: изучены различные аспекты развития внутренней и внешней торговли во второй половине XVI—XVII в., формирования торгового и ростовщического капиталов в молдавских средневековых городах, социально-экономическое положение отдельных городов Молдовы (Яссы, Сучава и др.), торговые связи княжества с некоторыми соседними странами и пр. (Л. Лер, Н. Чокан, И. Капрошу, Е. Нямцу, В. Нямцу, С. Кептя, Ал. Гонца и др.)⁶.

Поскольку не по всем затронутым в данном сообщении вопросам можно было опереться на предшествующие исследования, нами привлечены и некоторые данные исторических источников (описания молдавских городов путешественниками, акты, материалы).

Считаем также необходимым остановиться на некоторых предварительных замечаниях, касающихся общесторического фона рассматриваемого периода, позволяющих лучше понять специфику процесса складывания постоянного городского рынка в изучаемое время и выявить ряд трудностей, с которыми сталкивается исследователь данной проблемы.

С самого начала уместно оговориться, что изучение обозначенного нами вопроса осложняется, во-первых, ограниченностью и малой информативностью источников (и для этапа развитого средневековья XVI—XVII вв. они больше соответствуют по своему характеру «достоинственной» источниковедческой базе раннего феодализма многих стран Европы). Во-вторых, в XVI—XVII вв. в Молдове происходит изменение типологических форм феодального строя (наслоение феодально-государственных отношений собственности на частновладельческие), приведшее к усилению элементов государственного феодализма. Данный процесс, вызванный османским завоеванием, не мог не отразиться на развитии города и деревни⁷. Вместе с тем города, будучи важными социально-экономическими структурными компонентами феодального общества, сыграли немаловажную роль в его эволюции в целом. «Города существовали в единой феодальной системе, влияя на ее развитие, но еще в большей степени испытывая ее воздействие»⁸. Город являлся рынком сбыта для окружавшей его аграрной округи (включавшей в себя как крестьянское, так и боярское хозяйство) и поэтому в определенной степени испытывал на себе натурально-хозяйственные элементы феодального строя.

В-третьих, при рассмотрении вопросов складывания постоянного городского рынка следует учитывать, что молдавский средневековый город XVI—XVII вв. далеко не соответствовал образцу центра ремесла и торговли. Он был полуаграрным и для значительной части его жителей сельскохозяйственная деятельность служила основным занятием. Необходимо также различать понятия «внутренний рынок» и «внешний рынок», их роль и влияние на развитие товарообмена между городом и деревней. Не все села могли участвовать в торговой жизни городского рынка. Многие из них, главным образом в силу своего географического расположения (т. е. вдали от городского торгового центра), видимо, старались удовлетворить свои потребности

за счет местных ресурсов. Учитывая данный фактор, можно предположить, что существовала так называемая сфера экономического влияния города, которая не распространялась на все сельские поселения и не включала их в процесс торгового обмена.

Изучение источников и специальной литературы позволяет прийти к выводу, что складывание постоянного городского рынка в Молдове в XVI—XVII вв. происходило на протяжении определенного периода. Основываясь на отмеченных материалах, мы предлагаем выделить три этапа указанного процесса.

По-видимому, начальный этап складывания элементов регулярного и систематического товарообмена между городом и деревней следует отнести к XVI в. Именно в этот период формирование мирового и европейского рынков, а также процессы так называемой «революции цен», способствовали развитию внешнего рынка и товарно-денежных отношений в Молдове. Ведущим видом сбыта товарной продукции села становится внешняя торговля (имеется в виду городской рынок Центральной и частично Западной Европы). Скот являлся важнейшей экспортной единицей, поскольку в изучаемый период животноводство было самой развитой товарной отраслью сельского хозяйства княжества.

Особую распространенность в средневековой Молдове получили ярмарки по продаже скота, которые в XVI в. были связаны преимущественно с внешним городским рынком и которые достаточно полно описывает итальянский купец А. Грациани. В своих дневниках он отметил, что ежегодно в княжестве проводилось семь ярмарок по продаже скота, собиравших множество купцов из разных стран. Тысячи голов скота сгонялось для продажи. Обычно в течение трех дней устанавливалась цена, чаще всего не превышавшая трех золотых за одну голову, затем через несколько часов скот распродавался и его увозили в различные регионы Европы. Наибольший доход имели бояре, которые владели целыми стадами скота, и «...сам господарь во многом от этого богатеет, так как и он продавал большое число быков со своих вотчин, и его доходы очень возрастают от этих ярмарок (до 40 000 золотых бань)»⁹.

Такие ярмарки привлекали многих иностранных купцов, торговавших с большой выгодой для себя, так как цены на скот в Молдове в XVII в. были относительно невысокие. К примеру, в середине XVI в. за голову быка в Молдове давали 2,2 талера, в то время как в Гданьске — 4 талера¹⁰.

Как уже отмечалось, ярмарки приносили большой доход молдавским боярам и господарю. К сожалению, нам не удалось пока обнаружить в источниках ни одного прямого упоминания об участии в таких торгах крестьян и рядовых горожан, занимавшихся выращиванием скота. Вполне вероятно, что, не имея возможности часто и в большом количестве поставлять скот на продажу, они были исключены из столь крупномасштабных торговых операций. Вместе с тем данный факт может объясняться простым источниковедческим пробелом. Ведь известно, что в Трансильвании, Польше и других странах в подобных торговых операциях инициатором выступала сельская или городская община, что вполне могло быть характерно и для Молдовы, в которой общинные традиции были достаточно сильны. Другим подтверждением сказанного служит то, что такие ярмарки проводились в приграничных зонах, и это значительно облегчало транспортировку скота.

Характеризуя факторы и условия формирования городского рынка в средневековой Молдове, необходимо вкратце отметить в целом экономическое положение в стране и вытекающий отсюда характер торговых отношений. Крестьянская торговля в средневековом Молдавском княжестве не знала ни господарского (государственного), ни

вотчинного ограничения. Более того, для XVI в. было характерно преобладание внешней торговли. Именно европейский городской рынок поглощал большую часть товарной сельскохозяйственной продукции Молдовы. Османское иго привело к замедлению экономического развития, происходило замораживание процесса отделения ремесла от сельского хозяйства, а также роста городов. В конце XVI — начале XVII в. роль внешнего европейского рынка в экспорте молдавской продукции становится менее значительной. В первой половине XVII в. цены на скот резко возросли и в Молдове (их расхождение было уже незначительным). К примеру, в 1611—1620 гг. в Молдове один бык стоил 10,5 талера, в Гданьске — 12—15 талеров, во Львове — 9—10 талеров; в 1651—1670 гг. — соответственно 14 талеров, 15—22 талера и 10—14 талеров)¹¹.

К тому же Молдова была вынуждена отдавать зерно в Турцию в виде обязательных поставок по заниженным закупочным ценам. Порта выкачивала из страны все более значительную часть прибавочного (а порой и необходимого) продукта как натурой, так и деньгами. Понятно, что османский гнет тяжело отразился на уровне экономического развития княжества.

Следующий этап формирования рыночных отношений между городом и деревней связан с внутренним рынком. Если в XVI в. на внутреннем рынке господствовала в основном розничная вразнос и ярмарочная торговля, то для XVII в. характерно начало складывания постоянного городского рынка. Наступает качественно новый этап во взаимоотношениях между городом и деревней.

В этот период в результате развития феодализма дальнейшее отделение ремесла от сельского хозяйства (расширение городов и рост численности городского населения, увеличение товарности ремесленного производства) шло более быстрыми темпами в сравнении с предыдущим периодом, и город стал все больше эволюционировать в центр ремесла и торговли. Углубление общественного разделения труда в Молдове способствовало созданию в ряде городов постоянно действующего торгового рынка, что ускорило переход мелкого ремесла от работы по заказу к работе на рынок.

В городе, хотя и медленно (объясняется это османским игом и началом экономического упадка), растет товарное производство, углубляется специализация хозяйственной деятельности в стране. Данный процесс все больше интенсифицировал развитие товарно-денежных отношений не только между городами, в эти связи вовлекалась и деревня, являвшаяся непосредственным участником товарно-ремесленного оборота в экономике княжества.

Именно крестьянство (и в первую очередь близлежащих сел) приняло непосредственное, причем активное участие в формировании и деятельности городского рынка. Объясняется это как плодородием молдавской земли, позволяющей получать богатый урожай, так и экономическим положением крестьян. В частности, увеличением количества денежных государственных повинностей, которые более всего затронули крестьянское хозяйство. В конце XVI — начале XVIII в. 45% всех податей составляли денежные, 35% — отработочные государственные и всего 20% — натуральные¹².

В связи с ростом денежных повинностей активизировалось вовлечение крестьянства в торговую жизнь города. Селянам нужны были деньги, и они были вынуждены продавать на рынке производимую продукцию, в первую очередь аграрную.

В условиях экономического упадка приходилось продавать и часть необходимого продукта, что усугубляло кризисную ситуацию в стране. Мы, к сожалению, не располагаем городскими таможенными книгами или другими документами, которые бы содержали необходимую информацию о стоимости и товарах, продаваемых на рынке

молдавского средневекового города. Единственными источниками для освещения данного вопроса могут служить в некоторой степени господарские грамоты и записи, а также выдержки из дневников иностранных купцов, миссионеров, путешественников. В них встречаются упоминания о большом разнообразии товаров на городском рынке, об обилии и дешевизне сельскохозяйственной продукции, о поставляемых крестьянами продуктах. Например, Джон Ньюбери (первый английский купец, установивший торговые отношения с Молдовой) после посещения многих молдавских городов отмечал, что «...20 яиц продаются за один аспр (мелкая серебряная монета. — Л. З.), хорошая курица — за два аспра, есть также говядина, сало, хлеб, вино, пиво, мед в достаточном количестве...»¹³.

О сложившемся в XVII столетии торговом рынке молдавского средневекового города свидетельствуют сообщения иностранцев, особенно итальянских купцов и путешественников, которые описывали большие торговые площади, многочисленные лавки и торговые улицы, гостинные дворы, кабаки и др. Николо Барси (1633—1634), подробно рассказывая о г. Яссы, подчеркнул, в частности, что он «...очень большой и торговый. Имеет торговую площадь»¹⁴. Паул Беке в 1644 г. также отметил, что в Яссах «...площадь торговая полна купцов из Азии, из окружающих стран — Польши, Трансильвании и даже Италии. Площадь большая и богатая различными товарами. Нет ни одного установленного дня ярмарки, и все праздничные (религиозные. — Л. З.) дни являются базарными, в которые допускается продавать только продовольственные товары»¹⁵. По-видимому, на такие праздничные базары стекалось множество деревенских жителей, привозивших на продажу различные сельскохозяйственные продукты: сыр, масло, яйца, домашнюю птицу и др. Горожане, в свою очередь, торговали в эти дни вином, пивом, кондитерскими и хлебобулочными изделиями и др. Именно такие базарные и ярмарочные дни способствовали формированию средневекового торгового рынка, установлению стабильных экономических связей и товарообмена между городом и сельской округой.

Развитие товарно-денежных связей, выдвигание городов в качестве центров рынка привело к углублению распада натуральной системы, свойственной традиционным феодальным отношениям¹⁶.

Новый этап в эволюции экономических контактов между городом и деревней, как явствует из отмеченных нами исследований и источников, наступает со второй половины XVII в. — в период экономического упадка, отрицательно сказавшегося на товарно-денежных отношениях в Молдавском княжестве в целом. В этих условиях происходит постепенное сужение торговых связей между городом и деревней. Появляется ряд господарских указов, учреждающих определенные государственные повинности, которые, вероятно всего, были вызваны сложной экономической ситуацией в стране. Указанные документы представляют большой научный интерес для исследования роли крестьянского хозяйства в развитии городского рынка. Их содержание позволяет выявить вид товарной продукции деревенской округи, характер товарообмена между городом и деревней.

Экономический упадок, как правило, является следствием действия совокупности внутренних и внешних факторов и влечет за собой финансовый, продовольственный и другие дефициты. Этим объясняется тот факт, что в рассматриваемый период правительство предпринимает ряд мер по увеличению налогов, податей, повинностей. Ярким подтверждением происходящего экономического упадка в Молдавском княжестве во второй половине XVII в. служат следующие факты: в 1662г. была введена повинность на крестьянские дворы господарского землевладения, где забивался скот для продажи. За каждую голову забитого скота требовалось сдать определенное количество «лоя»¹⁷ —

скотного жира, отсюда и название повинности — *лой*. Одной из повинностей, характеризующих участие крестьянского хозяйства в городской торговле, являлся «пыркэлабие»¹⁸ — побор в пользу государственной администрации городов с товаров, в том числе крестьянских возов, прибывших на городской рынок.

С 1679 г. все разряды крестьян помимо «пыркэлабие» должны были платить новую торговую пошлину — «мортасипию»¹⁹. Она взималась при продаже на рынке хлеба, скота, шерсти, брынзы, изделий домашнего ремесла. В этом же году была введена пошлина на продажу вина и других напитков — «чэпэрие»²⁰, которая взыскивалась со всех разрядов крестьян и к началу XVIII в. достигла одного лея²¹ с бочонка вина. С 1706 г. все крестьяне, отчуждавшие свой скот для продажи, обязаны были платить «корнэрит»²² — денежный побор в размере одного лея с быка.

Из вышеизложенного вытекает, что крестьянское хозяйство поставляло разнообразный товар на городской рынок. Характерно, что торговые пошлины на крестьянские товары вводятся с середины XVII в., т. е. когда завершается оформление постоянного городского рынка. Эти поборы наряду со множеством других тяжелым бременем ложились на крестьян, усугубляя начавшийся экономический упадок.

Крестьяне должны были наравне с купцами платить также пошлину за ввоз и реализацию на рынке своего товара. Об этом свидетельствует ряд документов.

К примеру, грамота от 6 мая 1662 г. удостоверяет: «Ио Евстратие Дабижа Воевод, Божию Милостию господарь Земли Молдавской... пишем шолтузу и всем пыргарям (представителям городской администрации. — Л. 3.) торгова Яссы... сообщаем Вам, если увидите грамоту моего Величества, снова вы, которые будете созывать торгова во все дни, сообщите всем служителям и торговцам и бедным нашим крестьянам, кто будет продавать скотину здесь на рынке города Ясс, быков или коров... или любых других животных, должны...»²³. Далее в грамоте перечисляются обязанности всех продающих скот.

Изложенное говорит о том, что крестьяне не имели каких-либо пошлинных скидок или льгот в торговле, в том числе продовольственной продукцией. Преобладающую роль в общем объеме товаропоставок деревенской округи на городской рынок играла животноводческая продукция (мясо, молочные продукты), в первую очередь скот, как наиболее прибыльный и высокоценный товар. Однако рост многочисленных государственных податей в период османского ига и прежде всего «вэкэрит», который доходил в отдельные годы до катастрофической для крестьянского скотоводства денежной квоты (от 10 до 30% рыночной стоимости скота), привел к частичному разорению крестьян.

Помимо животноводческой продукции крестьяне поставляли на городской рынок, особенно в ярмарочные дни, рыбу, домашнюю птицу, мед и другие продукты сельскохозяйственной и промышленной деятельности. Об этом свидетельствуют специализированные рынки и ряды в городах, такие, как, к примеру, в Яссах сеной (где стояли возы с сеном, эти рынки находились обычно на окраине города), скотопригонный, мучной, конный, рыбный, булочный, мясной, пивной и др.²⁴

Таким образом, в заключение отметим, что складывание постоянного товарообмена между городом и деревней в Молдавском княжестве в XVI—XVII вв. происходило в три этапа. Первый, охвативший период XVI в., характеризуется поглощением основной аграрной, промышленной и ремесленной продукции главным образом внешним (европейским) рынком. При этом первоочередную роль в торговой жизни страны играли ярмарки. Второй этап включает конец XVI — начало XVII в. Его характерная черта — складывание постоянного внутрен-

него рынка (главным потребителем вотчинного и крестьянского хозяйства становится местный городской рынок). Он отмечен также развитием городов и ростом численности городского населения, увеличением товарности ремесленного производства, с одной стороны, а с другой — усилением гнета османской империи, отразившемся в заниженных закупочных ценах на основную товарную продукцию Молдовы (скот), вывозе зерна в виде поставок в Турцию, а также перемещении торговых путей из Молдавского княжества, росте цен на местном рынке. Все это в совокупности способствовало трансформации главенствующей роли внутреннего рынка. И, наконец, третий период (вторая половина XVII в. — период экономического упадка) характеризуется падением роли как внутреннего, так и внешнего рынков, а отсюда и сужением сферы торговых контактов между городом и деревней.

Однако в целом развитие товарно-денежных отношений в Молдове в XVI — начале XVIII в. неизбежно втягивало сельскую округу в активный товарообмен с городом. Градообразовательные процессы в Молдавском княжестве XVI—XVII вв. не могли активно протекать без непосредственного участия в них сельской округи. Именно деревня, во-первых, служила одним из основных источников резерва городского населения; во-вторых, отчасти являлась сырьевой базой городского ремесленного производства (так как города Молдовы были полуаграрными), в-третьих, без участия деревни не мог существовать постоянный торговый рынок. Если вокруг города не было устойчивого местного рынка, он переставал быть городом²⁵.

Наконец, следует всегда иметь в виду, что модификация взаимоотношений между городом и деревней произошла и в политической сфере, которая под воздействием усиления элементов государственного феодализма самым прямым образом влияла на характер экономических и хозяйственных связей между ними. Город становится центром сосредоточения аппарата феодально-государственного управления, что привело к установлению политического господства над деревней.

Необходимо отметить, что поднятая проблема носит незавершенный характер и требует дальнейшего специального изучения в комплексе различных аспектов — экономических, политических социальных, культурных, религиозных.

Примечания

¹ Сообщение основано на материалах доклада, представленного на XXII сессии-симпозиума по изучению проблем аграрной истории (Минск, октябрь 1989 г.). См.: *Заболотная Л. П.* Молдавская деревня и городской рынок в XVI—XVII вв. // *Взаимосвязи города и деревни в их историческом развитии* (XXII сессия Всесоюзного симпозиума по изучению проблем аграрной истории). М., 1989. С. 239—240.

² *История народного хозяйства Молдавской ССР (до 1812 г.)*. Кишинев, 1976. С. 131—266.

³ *Шлаен И. М.* Города и ремесленные цехи Молдавии в XVII в. // *Ученые записки Кишиневского госпединститута им. И. Крянгэ*, Т. VIII, 1957; *Подградская Е. М.* Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках. Кишинев, 1968; *Она же.* Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Рус-

ским государством в XVII веке. Кишинев, 1980; *Она же.* Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI—XVII вв. Кишинев, 1991.

⁴ *Cocîrlă Pavel.* Țîrgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală. Sec. XV—XVIII. Chișinău, 1991.

⁵ *Giurescu C. C.* Țîrguri sau orașe și cetăți moldovene (din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea). București, 1967; *Matei Mircea.* Civilizație urbană medievală românească. București, 1989; *Полевой Л. Л.* Раннефеодальная Молдавия. Кишинев, 1985; *Она же.* Очерки исторической географии Молдавии XIII—XV вв. Кишинев, 1979; *Бырня П. П.* Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV — начало XVI в.). Кишинев, 1984; и др.

⁶ *Lehr L.* Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolu-

- lui XVI-lea și prima jumătate a secolului XVIII-lea//Studii și materiale de istorie medie. V. IV. 1960; *Lehr L.* Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea//Studii. Revista de istorie. 1968. N 1; *Ciocan N.* Negof și neguțători în Moldova veacului XVII//Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol». Iași. T. XXV (1988): *Caproșu I.* O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea. Iași, 1989; *Neamțu E., Neamțu V., Cheptea S.* Orașul medieval Baia în sec. XIV—XVII. Iași, 1984; *Gonța Al.* Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVII. București, 1989; *Istoria orașului Iași.* V. 1. Iași, 1980.
- ⁷ *Заболотная Л. П.* Указ. соч. С. 239—240.
- ⁸ *Котляр Н. Ф.* Города и генезис феодализма на Руси//Вопросы истории. 1986. № 12. С. 90.
- ⁹ *Сălătorii străini despre țările Române.* V. VI. București, 1978. P. 381—382 (Далее: CSTR).
- ¹⁰ *История народного хозяйства Молдавской ССР (до 1812 г.).* С. 234.
- ¹¹ Там же.
- ¹² *Советов П. В.* Развитие феодализма и крестьяне Молдавии (Очерки истории ренты в XVI—начале XVIII в.). Кишинев, 1980. С. 221.
- ¹³ CSTR. V. VIII. București, 1978. P. 15—16.
- ¹⁴ *Ibidem.* V. V. București, 1975. P. 74—75.
- ¹⁵ *Ibidem.* P. 352.
- ¹⁶ *Комиссаренко А. И.* К вопросу об экономических взаимоотношениях города и деревни в эпоху позднего феодализма//Деревня и город Урала в эпоху феодализма. Свердловск, 1986. С. 52.
- ¹⁷ *Советов П. В.* Указ. соч. С. 207.
- ¹⁸ Там же. С. 208.
- ¹⁹ Там же. С. 209.
- ²⁰ Там же.
- ²¹ Лей — монета, которая равнялась 120 бань.
- ²² *Советов П. В.* Указ. соч. С. 212.
- ²³ *Codrescu T.* Urigarul, sau Colectiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor. 1888. V. X. P. 114.
- ²⁴ *История народного хозяйства Молдавской ССР (до 1812 г.).* С. 205—206.
- ²⁵ *Рабинович М. Г.* Очерки этнографии русского феодального города (горожане, их общественный и домашний быт). М., 1978. С. 21.

COMEMORĂRI ПАМЯТНЫЕ ДАТЫ

105 ani de la nașterea lui Alexandru Boldur

Anatol Petrencu

ALEXANDRU BOLDUR — PROFUND CUNOSCĂTOR AL ISTORIEI NEAMULUI

Opera și activitatea istoricului moldovean Alexandru Boldur continuă să rămână pînă în prezent puțin știută nu numai de publicul larg de cititori, ci și de slujitorii fideli ai zeiței Klio din Republica Moldova. Cauza acestei stări de lucruri este bine cunoscută: regimul comunist atotputernic nu admitea tratarea istoriei românilor ca neam, acesta fiind împărțit, în virtutea unor împrejurări nefaste, în state diferite. El (regimul) inventase o națiune deosebită — națiunea moldovenească, iar toți cei, ce nu s-au încadrat în «noua» viziune conceptuală au fost scoși din circuitul științific. Printre ei s-a pomenit a fi și istoricul A. Boldur.

Alexandru Boldur s-a născut la 10 martie 1886 la Chișinău. Între anii 1900 și 1906, după cum a menționat el însuși într-un «Memoriu de titluri și lucrări», semnat la 7 februarie 1976, a studiat la Seminarul teologic din Chișinău, apoi, în anii 1906—1910, a fost student al Universității din Sankt-Petersburg la Facultatea de drept. În 1910 susține lucrarea de licență pe tema «Istoria Senatului pînă la reformele împăratului Alexandru al II-lea», înalt apreciată de recenzent — profesorul V. N. Latkin și premiată cu medalie.

După absolvirea cursurilor, A. Boldur rămîne la aceeași facultate ca asistent. În 1917 susține examenul de magistru în drept public și devine privat-docent al Universității din Petrograd. Între anii 1918 și 1921 A. Boldur activează ca profesor la catedra de istorie a dreptului rusesc la Institutul Juridic Superior din Sevastopol, devenind mai apoi director al «Facultății muncitorești». După aceasta lucrează cîțiva ani la Moscova în calitate de expert juridic în cadrul Comisariatului Comerțului Exterior al U.R.S.S., fapte pe care autorul nu le menționează în «Memoriul» său și care au rămas încă nedezevăluite de către cercetători.

În 1924 A. Boldur părăsește U.R.S.S. și revine în patrie din motive, după cum s-a menționat în presă, cauzate de «neacceptarea sistemului sovietic»¹ și din dorința de a sluji Basarabia. Din 1925 pînă în 1927 efectuează cercetări la Paris, documentîndu-se în problemele istoriei Basarabiei. În consecință publică monografia «La Bessarabie et les relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international» (1927), carte care în 1928 este premiată de «Fundațiunea regele Ferdinand I» cu suma de 60 mii lei.

Între anii 1927 și 1932 A. Boldur exercită funcția de conferențiar la Facultatea de teologie din Chișinău a Universității din Iași (în 1931 Senatul instituției date a echivalat titlurile științifice ale lui A. Boldur obținute în Rusia cu cele existente în România). Între 1932 și 1937 A. Boldur devine profesor agregat (profesor universitar care lucrează la o catedră condusă de alt profesor) la catedra Istoria românilor, devenind apoi profesor titular la aceeași catedră, iar în 1938—1947 — profesor titular la Facultatea de litere din Iași, catedra de istorie a românilor. În 1947, la vîrsta de 61 de ani, se pensionează, iar în 1948 demisionează din postul de director al Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași. După pensionare continuă să activeze în domeniul cercetărilor științifice, reușind să publice unele lucrări, altele însă au rămas în manuscris.

Opera științifică a istoricului Alexandru Boldur este vastă. În «Memoriul de titluri și lucrări» (un extras din el publicăm la sfîrșitul prezentului articol) autorul a inclus peste 90 de titluri de monografii, articole științifice, recenzii, note, care au văzut lumina tiparului pe parcursul vieții sale. În manuscris au rămas 14 lucrări, între care unele destul de impunătoare ca volum și actuale din punct de vedere științific. De pildă, «Istoria românilor în cronicile ruse. Culegere de texte din 31 volume de cronică cu anexe»; «Cuvînt despre expediția lui Igor», «Dunărea și teritoriile limitrofe în izvoarele medievale ruse», «Imperialismul și România» etc.

De cele mai multe eouri în presă s-a bucurat lucrarea lui A. Boldur «La Bessarabie et les relations russo-roumaines», reeditată fără schimbări în 1973 la Mînchen. Despre ea s-a scris și în presa republicană². Multe dintre raționamentele autorului în problema Basarabiei au rămas actuale pînă în prezent. A. Boldur s-a dovedit a fi un bun cunoscător al istoriei Basarabiei pînă la 1917, al evenimentelor din 1917—1918 în Moldova dintre Prut și Nistru, deși n-a fost martor ocular al lor. El a fost un expert excelent al dreptului internațional; a studiat în mod special problema plebiscitului, citînd în lucrarea sa operele savanților occidentali și raportînd rațiunile teoretice și exemple practice la situația Basarabiei.

În 1927 a văzut lumina tiparului și lucrarea semnată de A. Boldur «Societatea Națiunilor și situația dreptului internațional»; în 1929 a apărut o altă operă a lui — «Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812—1828. Studiu istoric», după care a urmat publicarea unui șir de articole consacrate problemelor de istorie a Basarabiei, relațiilor ruso-române, sovieto-române. În 1937 a ieșit de sub tipar cartea «Contribuții la studiul istoriei românilor. Vol. I. Epocile vechi», în 1940 — «Contribuții la studiul Istoriei Românilor. Istoria Basarabiei. Vol. III. Sub dominațiunea rusească (1812—1918). Politica, ideologia, administrația», în 1943 — «Basarabia românească». Tot atunci A. Boldur a publicat câteva studii cu privire la istoria românilor din teritoriile din stînga Nistrului.

A. Boldur a fost un cercetător profund al evului mediu românesc, avînd numeroase lucrări la acest compartiment, inclusiv, monografia «Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei. 1457—1504. Studiu de istorie politică și socială», apărută la Madrid în 1970. Dînsul a lăsat multe studii consacrate unor aspecte ale istoriei ucrainenilor, rușilor, altor popoare; a publicat amintiri (de pildă, «Crimeea sub administrația generalilor Slasciov și Vranghel» în revista «Bîloes». Leningrad, 1925).

A. Boldur a fost nu numai un cercetător al istoriei concrete, ci și un filosof al istoriei. În una din comunicări el menționa, că «orice istoric trebuie să fie în mare măsură un gînditor. El trebuie să aibă concepție proprie asupra vieții omenești și a destinului omenirii»³. În acest sens dînsul a pledat pentru aplicarea mai largă a metodei comparative în cercetările istoriei neamului (tratată în comparație cu istoria altor popoare); savantul s-a pronunțat pentru necesitatea formării condițiilor ce ar permite o cercetare liberă a istoriei etc.

Referindu-se la opera istorică a lui A. Boldur, Ion O. Cociu a remarcat: «Rămîne ca o datorie de conștiință a generației tinere de azi și a celei viitoare de istorici să valorifice cu deosebită obiectivitate, dragoste patriotică și atenție, bogatele rezultate — adevărat tezaur de gîndire istorică — ale strădaniilor uneia dintre mințile cele mai luminoase și unuia dintre sufletele cele mai bogate ale poporului român»⁴.

Sîntem de-abia la început de cale în opera de valorificare a moștenirii științifice a lui A. Boldur. Și acest drum trebuie parcurs pînă la capăt.

Note

¹ *Palade Gh.* Alexandru Boldur — istoric credincios al Basarabiei//Cugetul. 1991. N 4. P. 27.

² *Ibid.* P. 27—28.

³ *Boldur Al.* Știința istorică română în ultimii 25 ani. Constatări și remedii. Iași, 1946. P. 2.

⁴ *Făclia* (Chișinău). 1991. 27 decembrie,

EXTRAS

Alexandru V. Boldur

Memorii de titluri și lucrări

1. La Bessarabie et les relations russo-roumaines (la question bessarabienne et le droit international). Paris, 1927. 410 p.

2. La Philosophie et la Theorie du droit en Roumaine. 4 p.//Archives de Philosophie du droit et de sociologie juridique. Paris, 1938. N 1—2.

3. The Enigma of the Ulichy-Tiversy people//Balkan Etudies. Thessaloniki, 1968. V. IX. P. 55—90.

4. Die Herrschaft des Itanischen Fursten Jurij Korjat in der Moldau (1374—1379)//Sudost-Forschungen. BD XXXII. München. 1973. P. 7—32.

5. Societatea Națiunilor și Știința dreptului internațional. Chișinău, 1927. 84 p.

6. Autonomia Basarabiei sub stăpînirea rusească în 1812—1828. Studiu istoric. Chișinău, 1929. 106 p.

7. Filozofia intuitivismului rusesc//Gîndirea. 1929. 2 p.

8. Dreptul local al Basarabiei. Studiu istoric. Chișinău, 1932. 26 p.

9. Introducere la istoria Basarabiei sub ruși//Viața Basarabiei. 1932. N 2. 8 p.

10. Problema pactului de neagresiune sovieto-român. Chișinău, 1933. 20 p.

11. Soarta istorică a nobilimii din Basarabia. Chișinău, 1935. 24 p.

12. Arabescuri revoluționare. Amintiri//Viața Basarabiei. 1935. N 3. 15 p.

13. Monografia istorică//Școala de la Cîmpulung. Buc., 1936.

14. Monografia istorică//Cursuri libere de vară. Soroca, 1936. P. 84—89.

15. Contribuții la studiul istoriei românilor. Vol. I. Epocile vechi (pînă la sec. XVII). Chișinău, 1937. 324 p.

16. Imperialismul rusesc în Balcani. Schiță de istorie. Chișinău, 1937. 32 p.

17. Statutul internațional al Basarabiei. Chișinău, 1938. 22 p.

18. Muzica în Basarabia. Istorie//Muzica românească de azi. Buc., 1939. 48 p.

19. Conservatorul de muzică din Chișinău//Muzica românească de azi. P. 933—943.

20. Contribuții la studiul istoriei românilor. Vol. III. Chișinău, 1940. 214 p.

21. Basarabia Românească. Buc., 1943. 188 p.

22. Românii și strămoșii lor în Istoria Transnistriei. Iași, 1943. 80 p.

23. Cu privire la Istoria Transnistriei. Studiu critic. Buc., 1943. 20 p.

24. Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă//Studii și cercetări istorice. Vol. XVIII. 1943. 40 p.

25. Ilie Minea. Figura fostului director al Institutului de Istorie a Românilor «A. D. Xenopol»//Studii și cercetări istorice...
26. Locul lui Ilie Minea în Istoriografia românească//Studii și cercetări istorice... P. 465—468.
27. Indo-Europenii și migrațiunea slavilor (teoria lui A. A. Şahmatov)//Studii și cercetări... P. 481—486.
28. Polihrom Sîrbu//Studii și cercetări. P. 488—490.
29. O calomnie la adresa lui B. P. Hasdeu. P. 490—492.
30. Lista domnitorilor//Studii și cercetări... P. 492—493.
31. Intemeierea Moldovei//Studii și cercetări... Vol. XIX. P. 174—193.
32. Știința istorică română în ultimii 25 de ani. Constatări și remedii//Vol. XX. Iași, 1947. P. 1—95.
33. Cine a fost principele Olaha//Studii și cercetări istorice. P. 312—313.
34. Unele îndreptări la discursul de recepție a lui C. Ionescu-Mihăiești//Studii și cercetări istorice. P. 313—314.
35. Ion Filitti—istoric//Studii și cercetări istorice. P. 320—321.
36. Problema politicii creștinești și Statul. Incercare de sinteză pe baza literaturii moderne și a istoriei doctrinelor politice. Chișinău, 1933. 56 p.
37. Unirea. Chișinău, 1928. 16 p.
38. Stat țărănesc. Contribuții la formarea unei ideologii social-politice noi. Chișinău, 1934. 55 p.
39. Cronica slavo-moldovenească în cuprinsul letopisei Voskresenski//Studii. 1963. N 5. P. 1099—1121.
40. Vasile Lupu și Bogdan Hmelnițki. O pagină din raporturi româno-ucrainene//Cele Trei Crișuri. Noiembrie—Decembrie, 1943.
41. O pagină din istoria raporturilor ruso-române. Gheorghe Ștefan și Alexei Mihailovici//Cele Trei Crișuri. Septembrie—Octombrie, 1943.
42. Războiul Crimeei (1853—1856) și căderea Sevastopolului//Cele Trei Crișuri. Noiembrie—Decembrie, 1942.
43. Un român transilvănean — presupus autor al Povestirii ruse despre Dracula//Apulum. Vol. VIII. 1971. P. 67—78.
44. Istoria relațiilor politice ruso-române și istoricul Basabariei. Chișinău, 1928. 56 p.
45. Țara Bîrlad, numele și unele momente din istoria ei//Revista Arhivelor. Vol. XXXVI. 1974. N 3. P. 429—436.
46. Țara Brodnicilor într-o lumină nouă//Revista arhivelor. Vol. XXXVII. 1975. N 2. P. 191—197.
47. Originea numelui Moldova. O ipoteză nouă//Revista de Istorie. 1975. N 6. P. 935—940.
48. Problema latinizării tracilor//Noi Tracii. Veneția. N 12. 1975.
49. Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare//Biserica Ortodoxă Română. 1964. Iulie—August. P. 717—729.
50. Biserica sub Bogdan III și Ștefăniță//Mitropolia Moldovei și Sucevei. 1967. Martie—Aprilie. P. 243—258.
51. Ștefan cel Mare. Voievod al Moldovei (1457—1504). Studiu de istorie politică și socială. Madrid, 1970. 355 p.
52. Un an de luptă pentru binele poporului românesc. Chișinău, 1929.
53. Ideologia politică a emigrației ruse//Viața Românească. 1931. N 4—5; 6—7.
54. Ucraina, ucrainenii și primul lor stat//Universul. 1941. 9 octombrie.
55. Ucraina (II). Bogdan Hmelnițki și Statul căzăcesc ucrainean//Universul. 1941. 11 octombrie.
56. Ucraina (III). Curente social-politice ucrainene//Universul. 1941. 13 octombrie.
57. Ucraina (IV). Pământul ucrainean din punct de vedere economic//Universul. 1941. 15 octombrie.
58. Presa românească în Basarabia//Gazeta Basarabiei*.
59. Responsabilitatea miniștrilor și guvern responsabil//Russkaia Mîsli. 1915. 25 p. (În limba rusă; este și extras).
60. Planul de export și import pe anul 1923—1924//Economicescoie Obozrenie. 1923. N 12. P. 117—130.
61. Iaroslavna și dubla credință a rușilor în secolul al XII-lea//Russkaia Literatura. 1964. N 1. P. 84—85.
62. Istoria Transnistriei. Odesa, 1942. 40 p.
63. Istoria rumînsco-garod. Buc., 1943. 116 p.**

*Așa e în manuscris.

** În afară de lucrările indicate aici, în «Memoriul de titluri și lucrări» A. Boldur a inclus recenziile și notele scrise de dînsul la apariția de sub tipar a mai multor cărți istorice. A. Boldur a inclus, de asemenea, articolele publicate în presa rusă sau scrise în limba rusă și depuse la Biblioteca Centrală din București (în extrasul de față am indicat doar unele dintre ele). «Memoriul...» cuprinde și titlurile lucrărilor cunoscute istoric român rămase în manuscris (14 titluri), precum și cele ale studiilor rostite la radio Iași și la postul de radio București, rămase nepublicate.

Victor Spinei

ALEXANDRU BOLDUR ÎN CONTEXTUL
ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE

Rînduilele nedeslușite ale soartei i-au hărăzit lui Alexandru V. Boldur, (1886—1982) ani îndelungați de viață, mai mulți decât oricărui din istoricii români. Timp de aproape un secol i-a fost dat să fie martorul unor momente tensionate, presărate cu alternări aleatorii sau ritmice între înnămolirile în temporalitate și bulversările dramatice, care în Europa de Răsărit s-au repercutat parcă mai halucinant și mai nociv ca în oricare parte a continentului, țesându-se un păienjenis ce a împovărat discernerea perspectivei deconcertante a evenimentelor, ceea ce s-a răsfrînt nemijlocit și asupra științei istorice adesea obedientă factorului politic. Nu întâmplător, deci, în cel din urmă secol al mileniului al doilea curente și ideologiile inoculate în scrisul istoric i-au mozaicat profilul, i-au conferit noi valențe și uneori alte rațiuni decât cele epistemologice. Pe de altă parte, tentativele de reînnoire ale domeniului, diversificarea conexiunilor interdisciplinare, influența sporită a circulației ideilor la scara planetară au menținut interesul general pentru istorie, i-au lărgit orizontul și i-au sporit exigențele.

După îndelungatul și precarul hiatus interpus între Dimitrie Cantemir și Școala critică înfiripată spre sfîrșitul sec. al XIX-lea, istoriografia românească accede din nou spre performanțe congruente cu acelea de pe plan european. Temeliile vitale puse de A. D. Xenopol, Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga și Vasile Pârvan au stat la baza propriilor realizări și a celor datorate discipolilor și elevilor acestora din urmă de după primul război mondial, cînd împlinirea marelui ideal național al Unirii în aceleași hotare a tuturor românilor descătușa energii, crea alte perspective, alte deziderate și, totodată, alte imperative istoriografice¹. În atmosfera emulantă și revigoratoare care a succedat actului Marii Uniri lumea savantă românească, despovărată de îndatorirea de a se implica cu armele specifice în înfăptuirea acestei aspirații multiseculare, s-a putut dedica cu relativă deconectare rosturilor sale științifice pe-rene, reînterîndu-se mai apăsător și mai statornic contactele benefice cu focarele culturale cele mai efervescente ale vremii². Din păcate, echilibrul politic european s-a dovedit fragil, iar mașinațiile iredentiste, demarînd de la registre estompate spre cele frenetice, au erodat nu numai raporturile interstatale, ci și climatul intelectual, încă dominat de susceptibilități.

În această ambianță, înmagazinînd deopotrivă speranțe și neliniști, s-a produs lansarea cu adevărat meteorică în istoriografie a lui Alexandru V. Boldur prin monografia intitulată *«La Bessarabie et les relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international»*, tipărită la Paris în 1927, care a surprins plăcut — între alții pe N. Iorga, P. Miliukov, Nae Ionescu, Șt. Ciobanu și Pamfil Șeicaru — prin vastitatea cunoștințelor istorice și juridice, ca și prin logica expunerii și a concluziilor, ce pledau doct și competent în favoarea drepturilor istorice ale României asupra Basarabiei. Pînă la acest volum tinărul savant, originar din Chișinău, ce împlinise de curnid 30 de ani, nu tipărise încă absolut nimic în limba maternă, elaborînd însă cîteva lucrări în rusă privind organisme legislative, precum și referitoare la sfera dreptului, economiei și administrației rusești³, în anii vremelnicele sale prestații didactice la Sankt-Petersburg și Sevastopol. Studiile de drept și arheologie de la Universitatea din capitala Imperiului rus, al cărei nivel rivaliza atunci cu cel al instituțiilor similare din Occident, l-au înarmat cu cunoștințe din cele mai temeinice. De altfel, confracții săi într-ale profesiunii — și nu numai cei propulsați în vîrfurile elitei intelectuale — au beneficiat aproape fără excepții de șansa de a-și desăvîrși studiile la universitățile din străinătate, în special în Franța, Germania și Italia.

Pînă la implantarea comunismului în țară, în afara basarabenilor — între ei numărîndu-se și B. P. Hasdeu, care a fost student la Universitatea din Harkov — și a lui Ion Bogdan, specializat în slavistică la Sankt-Petersburg, tineretul din România preocupat de istorie nu a frecventat aproape deloc centrele de învățămînt superior din Rusia, preferînd, din motive afective, dar și din cauza anumitor resentimente, universitățile apusene. Se cuvine însă a aprecia că și în Rusia pre-revoluționară se făceau studii dintre cele mai serioase, căci altfel nu s-ar explica formația pilduitoare ce a alcătuit suportul carierelor unor savanți de excepție, precum N. P. Kondakov, M. I. Rostovțev, G. Ostrogorsky, Al. A. Vasiliev etc., pe care îngrădirile regimului bolșevic i-a îndepărtat din țara de origine.

Cunoștințele impecabile de limbă rusă și pregătirea judicioasă într-un centru cu virtuți cărturărești de nefăgăduit au marcat pentru întreaga viață specificul muncii prestate de Alexandru Boldur. Savantul a pus în valoare pentru istoria spațiului Carpato-Dunărean numeroase izvoare narative vechi slave, rusești și ucrainene neavute în vedere sau neexplicate satisfăcător de cei de l-au precedat în îndeletniciri, preocupare manifestată mai cu seamă în ultimele decenii de activitate, cînd a fost marginalizat, astfel că, din păcate, anumite lucrări ale sale au rămas nepublicate, între ele numărîndu-se chiar cele mai importante pentru acest domeniu. Ne referim cu

prioritate la corpusul cu extrase traduse din 31 de cronici vechi rusești referitoare la istoria românilor, precum și la talmăcirea integrală, însoțită de ample comentarii, a faimosului poem medieval «Слово о полку Игореве».

Pe de altă parte, prin frecvența evocare a opiniilor savanților ruși și ucraineni în diverse lucrări, Al. Boldur a propagat în istoriografia românească realizările de seamă ale confratrilor din răsăritul continentului, îndeosebi neluate în seamă nu numai în România, ci și în Occident, după cum literatura științifică din Vest a fost consecvent ignorată, desigur deliberat, în special din rațiuni ideologice, de erudiții sovietici. De remarcat că spre deosebire de atitudinea docilă și pe alocuri slugarnică față de Școala istorică marxistă din U.R.S.S., impusă istoriografiei românești în anii postbelici⁴, receptivitatea lui Al. Boldur față de elementele de valoare din lucrările specialiștilor ruși și sovietici a avut cu totul alte considerente. Savantul postula o apropiere între știința istorică românească și cea rusă, estimată ca necesară pentru investigarea unor fenomene ce prezintă un interes bilateral, implicând, între altele, similitudinile în evoluția social-politică pe ambele maluri ale Nistrului, influența culturii ruse asupra celei românești, schimbul de personalități, intervențiile militare rusești în teritoriile românești, concluzările politice comune și extensiunea românilor și a strămoșilor lor în teritoriile cuprinse de slavi și de ruși⁵. Semnificativ că această pleoacă se făcea chiar în anii încrâncenați ai celei mai mari conflagrații mondiale, Boldur apreciind că «războiul e trecător, iar cultura și popoarele sunt permanente istorice, pe care se bazează viața lumii întregi, ordinea Universului»⁶.

Anilor de formare al *Alma mater* din Sankt-Petersburg li se datorează, de asemenea, amprenta curentelor istorico-juridic și istorico-sociologic, care au avut între promotori mai mulți savanți din capitala Imperiului rus. Dubla sa vocație, de istoric și jurist, i-au facilitat decodificarea unor fenomene din evoluția societății medievale, puțin perceptibile pentru cei cu pregătire unilaterală. Din acest punct de vedere Al. Boldur nu reprezintă un caz izolat în câmpul istoriografic național, numeroși alți istorici, unii dintre ei de notorietate, beneficiind de studii în ambele domenii sau numai în drent. Între aceștia menționăm pe B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, Gh. I. Brătianu, I. C. Filitti, D. C. Arion, Al. I. Goța, D. Pleșia, C. C. Angelescu, V. Al. Georgescu, Al. Andronic etc.

Ceea ce l-a impus însă mai presus de toate pe Al. Boldur în istoriografia românească a fost nu metodologia sa — de altfel, în multe privințe discutabilă ca orientare și, mai ales, ca rigoare — ci tematica abordată, pe prim plan situându-se cea referitoare la trecutul Basarabiei. În chip cu totul firesc a manifestat o deosebită atracție către tinuturile natale, a căror studiere a întreprins-o cu pasiune și competență de-a lungul mai multor decenii. Așa cum numele lui D. Onciul, Ion Nistor și Teodor Bălan rămân legate de investigarea devenirii istorice a Bucovinei, iar ale lui Ion Lușăș, Ștefan Mețș și Ioan Moga de cea a Transilvaniei, activitatea lui Alexandru Boldur a fost în mod pregnant ancorată în istoria regiunilor românești dintre Prut și Nistru, pe care a cercetat-o din cele mai vechi timpuri pînă în epoca contemporană, relevîndu-i atât problemele de ordin demografic, economico-social și politic, cît și acelea din sfera confesională și culturală, demersurile purtîndu-i pînă spre compartimentul vieții muzicale, de regulă inabordabil pentru istoricii de profesie⁷.

Aprofundarea cunoștințelor asupra provinciilor românești alipite la Patria mamă în 1918 reprezenta o evidență necesitate, întrucît ele fuseseră anterior studiate îndeosebi din unghiul de vedere al ocupanților, de aici decurgînd mistificările, subiectivismele și eludările de rigoare. Eforturile românești de reconstituire a evenimentelor și structurilor vremurilor apuse și de reliefare a stringentelor realități contemporane din Moldova de la răsărit de Prut se materializaseră în special pentru epoci și arii problematice limitate, de tipul celor datorate lui Zamfir Arbore, Nicolae Iorga, Pan Halippa, Ion Pelivan, P. Cazacu, St. Ciobanu, P. Haneș etc. Existau foarte puține lucrări românești mai extinse, cu caracter sintetic, acestea fiind elaborate de același neobosit N. Iorga («Basarabia noastră». Vălenii de Munte, 1912; «La vérité sur la passé et le présent de la Bessarabie». București—Paris, 1922), precum și de Ion Nistor («Istoria Basarabiei». Cernăuți, 1923), astfel că era firesc ca o serie de volume apărute în Rusia sau în Occident, ca cele semnate de A. Nacco («История Бессарабии с древнейших времен». Odesa, I—II, 1874). P. N. Vatiuşkov («Бессарабия. Историческое описание». S.-Petersburg, 1892), P. A. Krusevan («Бессарабия». Moscova, 1903), N. K. Moghilianski («Материалы для географии и статистики Бессарабии». Chișinău, 1913), L. S. Berg («Бессарабия». Petrograd, 1918), A. Babel («La Bessarabie. Étude historique, ethnographique et économique». Paris, 1926), D. Uhlig («Die bessarabische Frage». Breslau, 1926), Ch. U. Clark («Bessarabia». New York, 1927) etc., să-și mențină cota de interes, cu toate deficiențele lor de documentare și, uneori, de interpretare.

Atunci cînd Al. Boldur își redacta lucrarea amintită mai sus, tipărită în capitala Franței în 1927, disputele diplomatice și istoriografice pentru Basarabia erau încă în fierbere, deciziile Sfatului Țării de la Chișinău din 1918 nefiind validate de către guvernul de la Kremlin și de la Casa Albă și nici chiar de unii dintre reprezentanții Consiliului Suprem al Aliaților. Un deceniu mai târziu, cînd istoricul lansa primul volum dintr-o istorie a Basarabiei, scrisă în limba maternă, situația politică evoluase mult în favoarea aspirațiilor românești, acordurile cu fosta Uniune Sovietică — care între timp aderase la Societatea Națiunilor și își pusese semnătura pe o seamă de tratate de

neagresiune, — reglementînd juridic statutul teritoriului disputat⁸. Poate și de aceea N. Iorga taxase negativ apariția noii cărți despre Basarabia, declarînd sentențios că o abordare regională a istoriei românilor nu ar fi în concordanță cu interesele majore ale țării, ci ar face jocul revizionistilor⁹.

Atîta timp cît un ținut românesc nu fusese cuprins în hotarele de stat ale României, aflîndu-se în litigiu, punerea sa în discuție și sensibilizarea opiniei publice din țară și străinătate i se părea justificată, poliistorul însuși abordînd în tinerețe subiecte de sinteză referitoare la Basarabia și Transilvania. Cînd statutul politic al acestor zone se înfățișa într-o ipostază metamorfozată, avantajoasă patriei sale, trecutul lor s-ar fi impus să fie tratat în cadrul larg al istoriei românilor. În această ordine de idei, nici abordarea separată a istoriei Transilvaniei, detașată de contextul general românesc, practică în ultimii ani cu destulă consecvență de numeroși istorici din România, nu pare să fi fost prea inspirată, întreprinînd o psihologie convenabilă anumitor tendințe ungurești. Admițînd aceste premise, imputarea lui Iorga era îndreptățită cel puțin în parte, dar desigur că Boldur pornise de la cu totul alte considerente cînd și-a circumscris sfera intereselor asupra istoriei interfluviului Prut—Nistru și era departe de a prevedea lezarea intereselor majore ale poporului său. Pe de altă parte, felul cum își intitulasă lucrarea este revelator, al primului volum (1937) după *Istoria Basarabiei* fiind adăugat subtitlul *Contribuții la studiul istoriei românilor*, pentru ca la volumul al treilea (1940) titlul să fie inversat cu subtitlul, dovedindu-se receptivitate la apostrofiările patriarhului științei istorice românești.

De altfel, viziunea lui Al. Boldur în tratarea istoriei, dezvăluită explicit într-o admirabilă lucrare retrospectivă asupra istoriografiei românești de după Marea Unire¹⁰, relevă ambiții și mai mari, în sensul integrării valorilor naționale în cele universale. Încă în ultima parte a sec. al XIX-lea și la începutul sec. XX-lea preceptul că istoria umanității reprezintă o entitate cu diverse aspecte particulare fusese acreditat de o seamă de corifeii ai domeniului, concepție ce găsisse audiență și în spațiul istoriografic autohton¹¹. Boldur însuși îl evocă în acest sens pe Karl Lamprecht (care aprecia: «*Welteschichte ist ein einzigartiger singulärer Prozes*») și pe elevul eruditului german, Nicolae Iorga (care specifică în aceeași ordine de idei: «*Istoria este una singură*»)¹². Poliistorul român scotise oportun să exemplifice practic axioma, elaborînd în 1935—1936 faimoasa sa lucrare «*La place des Roumains dans l'histoire universelle*». În istoriografia românească mai veche ori mai nouă s-au manifestat și alte încercări de a insera fenomenele specifice arealului Carpato-Dunărean în ampla derulare a istoriei omenirii, tentative calificate de Al. Boldur ca fiind doar parțial izbutite. Din punctul nostru de vedere, operele cele mai remarcabile în acest sens se datorează lui N. Iorga și Ch. I. Brătianu, dar lucrările acestuia din urmă — și nu ne referim la acele postume, inaccesibile cînd își formula respectivele rezerve — au fost, cu neînsemnate excepții, ignorate nemotivat de Al. Boldur.

Istoricul originar din Chișinău puna mult preț pe valențele metodei comparativiste, căreia i-a consacrat în 1945 o documentată prezentare teoretică, făcînd un excurs al aserțiunilor colportate pe plan mondial într-o însușire diacronică și încercînd să-i exemplifice potențele în resortul contactelor românilor cu popoarele învecinate. Drept premisă a valorificării adecvate a respectivei metode Al. Boldur întrevedea stabilirea unei periodizări a trecutului românesc, avînd ca principal criteriu formele social-politice și concordanța cu fazele istoriei universale¹³. Realizările anterioare în această privință ale specialiștilor din țara sa nu i se păreau în general prea izbutite, spre deosebire de ceea ce personal argumentase în partea introductivă a volumului 1 din «*Istoria Basarabiei*»¹⁴. În ceea ce ne privește, scotim că atenționarea sa rămîne și astăzi în mare parte actuală în istoriografia românească, căci soluțiile propuse pînă acum nu sînt pe deplin convingătoare, ceea ce reclamă eforturi și în viitor pentru limpezirea acestor aspecte.

Al. Boldur și-a incriminat colegii de generație și pentru tendința de a coplesi prin cantitate în detrimentul calității¹⁵, precum și pentru afișarea ostentativă a pedanteriei savante, ce conduce uneori spre abordarea temelor minore, înșesate cu amănunte fără importanță¹⁶, din acest punct de vedere fiind în acord cu opiniile lui Nicolae Iorga¹⁷ și Mihai Berza¹⁸. Totodată, Boldur a dezavuat și angajarea în polemici mai puțin principale, cu obiective deloc elocvente, exemplificîndu-și observațiile prin prezentarea nuanțată și detașată de subiectivism a disputelor dintre N. Iorga și exponenții așa-numitei «noi școli», avînd drept principali mentori pe C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, Gh. I. Brătianu și D. Boldin¹⁹. Dezvăluind neîmplinirile și carențele amintite, istoricul conchidea că în sfertul de veac corespunzător epocii interbelice și anilor celui de-al doilea război mondial s-ar reflecta «simptomele unei crize» a istoriografiei românești²⁰. Ar însemna să dăm dovadă de lipsă de obiectivitate dacă am ignora deficiențele și scăderile științei istorice din perioada de după Marea Unire, unele din ele relevante tranșant de istoricul moldovean. Ceea ce acesta uită să evalueze la justa valoare sînt însă marile sale realizări, precumpănitoare într-o juxtapunere cu lacunele, împliniri în consonanță cu efervescența generală a vieții intelectuale din România întregită, la care, de altfel, și Al. Boldur a avut un aport însemnat.

Judecățile sale de valoare, expuse în 1946, surprind întrucîtva, neîndînd în deplină concordanță cu aprecierile datorate lui P. P. Panaitescu²¹ și contradicîndu-se chiar cu propriile afirmații exprimate cu numai puțină vreme înainte: «*Știința istorică română, — opina el la o conferință organizată la Odesa la 29 octombrie 1943, — a făcut în ultimii*

25 de ani un progres enorm de mare»²². Ce l-a determinat pe istoric la această schimbare de registru și la abjurarea propriilor aserțiuni? Răspunsul este departe de a fi facil. Dacă am invoca aici doar o eventuală evoluție precipitată spre hipercriticism, produsă în mai puțin de trei ani, ar fi, probabil, neconvingător. De aceea, nu excludem ca anumite verdicte să fi fost influențate de pregnanțele schimbării social-politice aflate în curs în România anilor postbelici, înșesată de trupe de ocupație, când ingerințele unei ideologii străine se făceau deja pretutindeni simțite, silind la retractări și reorientări.

Desigur că nu judecățile asupra activității confrăților constituie elementul definitoriu pentru profilul de savant al lui Al. Boldur. Concepțiile globale asupra domeniului, aderarea la unele curente de idei, la fel ca și acceptarea sau recuzarea anumitor metode de investigare, își au însemnătatea lor, dar esențial în travaliul unui savant rămâne produsul intrinsec al creației sale, singurul acreditat să-i confere omologarea celorlalți specialiști. Din multe puncte de vedere împlinirile profesionale ale lui Al. Boldur au ținut spre cote înalte, câteva dintre ele fiind deja evocate în rândurile anterioare. Se cuvine să mai menționăm în acest cadru largul diapazon al preocupărilor sale, extinse pe scară cronologică din antichitate până în epoca al cărei maror era, supradimensionare ce a stat la îndemână numai la pușini din contemporanii săi: N. Iorga, C. C. Giurescu, Gh. I. Brătianu, I. Nistor. De istoricii amintiiți îl apropie și tendința spre opera de amplitudine, una dintre trăsăturile specifice generației interbelice fiind ambiția de a deține propriile proiecții sintetice asupra trecutului²³.

Dacă totuși lui Al. Boldur nu i se condece un loc de prim plan în piramida istoriografiei românești, acest fapt se datorează lăbilității spiritului critic, scăderilor în interpretarea anumitor fenomene, forțării concluziilor pe baza izvoarelor nerevelatoare, creditării unui număr de teorii desuete etc. Acest cadru nu ne permite să ne ilustrăm aprecierile decit cu totul tangențial. Intre altele, vom aminti în acest sens neinspirata raliere a istoricului la teoriile de tipul celor cu iv pantracisic, ce hiperbolizează rolul elementelor traco-gețice și admite perpetuarea lor cvasinealterată și după prăbușirea lumii antice²⁴. Pe făgașul acestor direcții doctrinare a ajuns la ideea că ulicii și tiverții din zona Pruto-Nistoreană, în care întvedea un singur popor, ar descinde din traci, succesori la rindul lor ai purtătorilor culturii Cucuteni-Tripolie din neoliticul târziu²⁵. De asemenea, etimologia numelui Moldova a fost explicată prin fuziunea a doi termeni tracic: mal și dava²⁶. Audineț extrem de limitată a găsit și așa-numita ipoteză pluralistă în geneza Statului Moldovenesc de sine stătător, prin care se supraevaluează ponderea aportului componentelor românești «nordice», reprezentate de bolohoveni și brodnici²⁷. Ignorarea verdictului de contrafacere a hrisovului lui Iurg Koriatovici (1374) l-a condus spre construcții puțin verosimile pentru realitățile din primele decenii de ființă ale voievodatului Moldovei²⁸. În absența izvoarelor narrative, istoricul a fost nevoit să facă uneori apel la materialul toponimic, a cărui interpretare nu l-a ferit de capcane²⁹, de altfel, ca și pe alți profesioniști ai scrisului istoric.

Asupra prestației de istoric a lui Al. Boldur s-a repercutat fără îndoială izolarea sa îndelungată de confrății cu preocupări similare, ceea ce explică și justifică în mare măsură carențele evocate. După cum este cunoscut, după plecarea de la Petrograd, în 1918, a profosat până în 1922 în sfera învățămîntului juridic în centrul lipsit de veleități de la Sevastopol, pentru ca apoi — până în 1924 — să fie nevoit să accepte atribuții la Comisariatul poporului pentru comerț exterior din Moscova. După repatriere și cercetările întreprinse la Paris, a fost numit în 1927—1938 profesor de istorie la Facultatea de Teologie din Chișinău, care, nebeneficiind de tradiții erudite, nu reușise să depășească prea mult periferia istoriografiei naționale.

Anii cei mai rodnici pentru cariera științifică și didactică a lui Al. Boldur au fost cei petrecuți la Iași, unde a devenit profesor titular la Facultatea de Litere (1938—1947) și director al Institutului de Istorie Națională «A. D. Xenopol» (1943—1948), chiar dacă au fost perturbați de multe neajunsuri cauzate de privațiunile datorate războiului, a refugului în Transilvania, a instaurării noului regim. În chip miraculos, savantul care se erijase un apărător perseverent al drepturilor românești asupra Basarabiei și care se preocupase și de trecutul Transnistriei reușește să se sustragă atit epurărilor din învățămîntul superior din 1945, cit și întemnițărilor din 1950, cărora avea să le cadă victimă o bună parte din elita istoriografiei românești: Gh. I. Brătianu, Al. Lapedatu, I. I. Nistor, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, L. Lupaș, S. Dragomir, V. Papacoste, Th. Săuciu-Săveanu, Vl. Dumitrescu, Al. Marcu, E. Diaconescu, E. Lăzărescu, Z. Păclisanu etc.

Deceniul petrecut în ambianța emulentă din marele centru universitar din Iași, în care activau nume de rezonanță în știința istorică națională și tineri cu largi perspective — Gh. I. Brătianu, I. Minea, Al. Oțetea, P. Nicorescu, C. Andreescu, E. Diaconescu, R. Vulpe, M. Berza, Gh. Năstase, I. D. Ștefănescu, K. K. Klein, D. Găzdaru, M. Costăchescu, Gh. Zane, N. Grămadă, C. A. Stoide, N. Bejenaru, M. Guboglu, N. Grigoraș, D. M. Pippidi, N. Corivan, E. Condurachi, D. Ciurea, D. Simonescu, Al. Andronic, — precum și renumitul turcolog german Franz Babinger, i-au oferit satisfacții deosebite, mai ales după ce a preluat direcția Institutului de Istorie Națională «A. D. Xenopol», cînd a coordonat apariția revistei «Studii și cercetări istorice». Obligațiile decurgînd din această atribuție i-au pus în valoare disponibilitățile critice, ca urmare a necesității de a dinamiza rubricile de recenzii și note bibliografice, la fel cum s-a întîmplat cînd în situații similare au fost puși alți colegi de generație: N. Iorga la «Bulletin de

l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale» și «Revista istorică» din București, I. Lupaș la «Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj», I. Nistor la «Codrul Cosminului» din Cernăuți, O. Tafrali la «Arta și Arheologia» din Iași, C. C. Giurescu și D. Bodin la «Revista istorică română», G. I. Brătianu la «Revue historique du sud-est européen» din București etc.

După pensionarea de la *Alma mater* și demisia de la Institutul de Istorie Națională «A. D. Xenopol» din Iași istoricul a trăit marginalizat într-un București dominat când de spiritul lui M. Roller, când de excesele naționalismului ceaușist, suportînd interdicțiile de a-și valorifica lucrările și umilințele furcilor caudine ale cenzurii, ceea ce l-a obligat la căutarea de editori în străinătate. Toate aceste detalii biografice³⁰ relevă cât de reduse au fost momentele în care Al. Boldur s-a bucurat de condiții cu adevărat propice pentru munca creativă în comparație cu îndelungatele perioade de claustrare și de irosire a energiei în centre fără valențe cărturărești marcante, cazul său reflectînd amprenta păgubitoare a penuriei confruntărilor de idei cu colegi cu preocupări analoge, într-un domeniu de largă complexitate, permanent predispus acumulărilor și înnoirilor.

Cu toate aceste neajunsuri, pasiunea și harul, obstinația către muza Clio l-au purtat spre realizări remarcabile, care îl situează pe o treaptă însemnată și distinctă din panteonul istoriografiei naționale. Propriile cuvinte, așternute la dispariția unui prestigios coleg de la Universitatea ieșeană, i se pot aplica cu prisosință: «În galeria celor mai valoroși istorici români el va ocupa întotdeauna un loc de cinste și amintirea lui se va păstra neștirbită în istoria culturii românești»³¹.

ADDENDA

Inventarul documentar al Universității din Iași conține mai multe acte interesante ce reflectă consistențele realizării pe plan științific ale profesorului Al. Boldur, precum și anumite detalii ale biografiei sale³². Dintre aceste acte am selectat doar trei, datînd din anii 1932, 1941 și 1942, aflate în fondul Rectoratului, păstrat la Filiala Iași a Direcției Generale a Arhivelor Statului.

În cel dintîi este oglindită activitatea publicistică a istoricului, cuprinzînd o succintă trecere în revistă a conținutului lucrărilor sale. Cel de-al doilea reprezintă un memoriu al lui Al. Boldur, care relevă dificultățile sale financiare datorate eforturilor de a-și tipări sinteza asupra trecutului Basarabiei și a abandonării unei părți a bunurilor de la Chișinău prin refugiarea la Iași, după ultimatumul sovietic din iunie 1940. În sfîrșit, un ultim act conține un demers al său pentru a obține mijloacele necesare publicării uneia dintre cele mai utile lucrări referitoare la istoria Basarabiei.

În transcrierea lor s-au păstrat formele specifice ale grafiei de epocă, numai foarte puține semne ortografice și de punctuație fiind redată cu modificări făcute în spiritul actualelor norme academice. Adăugirile noastre sînt delimitate de paranteze pătrate.

1

Consiliul profesoral al Facultății de Teologie din Chișinău către Rectoratul Universității din Iași (1932)

REFERAT

asupra lucrărilor D-lui Alexandru BOLDUR, conferențiar definitiv la Facultatea de Teologie din Chișinău.

DI Alexandru BOLDUR a publicat în limbile română, franceză și rusă un șir de lucrări în domeniul istoriei, Dreptului internațional, constituțional și administrativ și al economiei.

1. Cea mai principală [sic] lucrare este «La Bessarabie et les relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international». Paris, 1927 (410 pag.). Ea tratează chestiunea Basarabiei din punct de vedere al istoriei și al Dreptului internațional.

Cea mai mare parte din ea este consacrată istoriei relațiilor ruso-române, istoriei Basarabiei, mișcării naționale basarabene și tratatelor în chestiunea Basarabiei. Apoi autorul expune situația juridică a Basarabiei din punct de vedere al principiului naționalităților și tratatelor internaționale, se oprește puțin la caracterizarea regimului comunist rusesc, explicîndu-l istoricește din evenimentele istoriei ruse din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și în fine dă istoria și doctrinele asupra plebiscitului.

În concluzie găsim apărarea drepturilor României asupra Basarabiei.

Aptitudini de analiză și de generalizare sintetică, argumentarea strict logică, capacitatea de a se orienta independent în chestiuni foarte complicate, o bogăție surprinzătoare de date și de izvoare literare permit a considera această lucrare ca un eveniment științific de mare valoare. Tot astfel a fost primită apariția acestei lucrări în presă. Chiar și adversarii tezei românești au recunoscut primele calități ale acestei lucrări. Cel mai de vază istoric rus Miliukov mărturisește că «autorul posedă cunoștințe vaste atît în chestiunile istorice, cît și în cele juridice legate de chestiunea Basarabiei; partizanii unirii Basarabiei din Europa au căpătat în persoana autorului un bun aliat» (Les Dernières Nouvelles. Paris, 1927, 7 aprilie).

În urma lecturii acestei cărți mai mulți istorici francezi și-au schimbat părerile greșite în chestiunea Basarabiei (recenzia dlui Hudiță în «Revista critică». Iași, 1928, Nr. 4).

Dl N. Iorga a notat în lucrare o analiză juridică de mîna întîia «expunerea clară, perfect documentată și concluzii ferme» (Revue historique du Sud-est européen, 1927, Nr. 7—9).

În urma acestor calități ale lucrării Fundațiunea «Regele Ferdinand I» l-a onorat pe autor cu premiul jubileului Unirii.

2. A doua lucrare este «Autonomia Basarabiei sub stăpînirea rusească în 1812—1828». Studiu (pag. 106). Această lucrare obiectivă și bazată pe documente extrase din Arhivele statului umple un gol în literatura istorică despre Basarabia, luminînd un foarte interesant moment istoric al Basarabiei de luptă moldo-rusă și de rezistență națională moldovenească față de opresiunea rusă. Din ea pentru prima dată aflăm despre unele episoade noi ale acestei lupte în 1819, cînd doi judecători «au refuzat categoric să semneze procesul-verbal și să facă cercetări în limba rusă» (pag. 62) și cînd la propunerea generalului Bahmetiev de a schimba ordinea ședințelor Sfatului Suprem, acesta din urmă a calificat-o ca «insulta națiunii» (pag. 75).

Autorul a studiat Arhiva Sfatului Suprem al Basarabiei, dînd în anexă distribuirea dosarelor lui după materie, și a pus autonomia Basarabiei în legătură cu istoria administrației rusești din acel timp.

3. A treia lucrare a dlui Boldur este «Istoria relațiilor politice ruso-române și istoricul Basarabiei» (pag. 56). Ea este o modificare și o completare a primelor capitole din lucrarea franceză pentru uzul studenților Facultății de Teologie.

4. Broșura «Unirea» (1918—1928) publicată cu ocazia jubileului Unirii de 10 ani (pag. 16) este o analiză psihologică a evenimentelor și are ca scop de a defini însemnătatea relativă a tuturor factorilor, care au contribuit la realizarea Unirii. Ea dă o părere nouă interesantă asupra dezvoltării evenimentelor din acel timp.

5. În legătură cu lucrările de mai sus stă și lucrarea «Chestiunea Basarabiei», cu <în> limba rusă, publicată la Chișinău în 1930 (pag. 52). Ea este un răspuns la un articol al directorului de Arhive ale Statului la <din> Moscova, Adamov, tradusă din rusește în «Le Monde Slave», 1928, ianuar. Articolul lui Adamov conține denaturarea faptelor istorice spre a dovedi că nordul și Sudul Basarabiei nu au aparținut României niciodată, iar suveranitatea asupra părții mijlocie — nu este decît un episod istoric. Cu invocarea faptelor și izvoarelor d. Boldur combate această părere.

6. Lucrarea sub titlul «Societatea Națiunilor și știința Dreptului Internațional». Chișinău, 1927 (pag. 84), mărturisește alesele aptitudini ale autorului pentru cercetări în domeniul problemelor importante ale dreptului internațional. În această lucrare autorul dă o definițiune proprie a naturii «Societății Națiunilor» (pag. 52) și păreri personale.

7. D-l A. Boldur a publicat un șir de articole, de exemplu: «Ideologia politică a emigrației ruse» în «Viața Românească», 1931, Nr. 4 și 5 (pag. 42—51 și 153—166) și o serie de articole cu denumirea generală «Noua ordine constituțională» în «Cuvîntul» (din 3, 8, 9 și 10 iulie și 25 august 1930).

8. D-l A. Boldur a mai publicat dări de seamă asupra cărților d-lui Șt. Ciobanu «Unirea» (în Arhiva pentru știința și reforma socială, 1929), I. N. Popovschi «Istoria bisericii din Basarabia» (Cuvîntul, 19 iunie 1931), d-lui Andrei Popovici «The political Status of Bessarabia» (Cuvîntul, 14 iulie 1931) și d-lui Ghins — «Pe căile spre statul viitor. De la liberalism spre solidarism» (Cuvîntul, 19 și 21 noiembrie 1931).

9. În anul curent 1931—1932 dl. Boldur a publicat primul articol din lucrarea sa sub titlul «Introducere la istoria Basarabiei sub ruși» (revista «Viața Basarabiei», 1932, Nr. 2) și un articol sub denumirea «Ideal-realismul sau intuiționismul rusesc» (Gîndirea, 1932, Nr. 2).

10. D. Boldur are gata pentru tipar «Enciclopedia Dreptului», cursul modificat și reînnoit, pe care D-sa l-a ținut în Institutul Superior Juridic din Sevastopol. Lucrarea are 170 pagini și este depusă la «Casa Școalelor» în 1930 spre publicare.

În afară de aceasta, la redacția revistei «Viața Românească» se află pentru publicare un articol sub titlul: «Teoria psihologică a dreptului» (pag. 16).

11. În fine, în afară de lucrări în limba franceză și română, d. Boldur mai are și un șir de lucrări în limba rusă, publicate în Rusia (în număr mai mult de 20), din care menționăm cele mai însemnate studii: «Originea Senatului rusesc», St. Petersburg, 1911, «Tratatul de [la] Versailles», Sevastopol, 1920, «Responsabilitatea miniștrilor și minister responsabil», St. Petersburg, 1915.

Pe baza celor de mai sus considerăm că d. Alexandru BOLDUR merită a fi ridicat de la rangul de conferențiar definitiv la rangul de profesor agregat.

ss/N. Popescu-Prahova, C. Fedeleș, Pr. Cicerone Iordăchescu, Ec. V. Iordăchescu, T. G. Bulat, P. Constantinescu, Econ. D. Popescu-Moșoia, Șt. Ciobanu³³.
Dosar nr. 1404/1932, filele 154—155.

pentru achitarea unei datorii vechi, contractate la Facultatea de Teologie pentru tipărirea lucrării mele «Istoria Basarabiei», și făcînd din partea mea o întîmpinare la Ministerul Instrucțiunii, Educației Naționale, Cultelor și Artelor, rog să binevoiți a amîna aceste rețineri pînă la sosirea răspunsului.

Anexez aici și o copie de pe această întîmpinare.

Primiți, vă rog, asigurarea respectului meu.

A. Boldur

D-sale D-lui Rector al Universității din Iași.

[Sus sînt două rezoluții:] La Senat. Prof. M. David.

După declarațiile D-lui Decan și a [1] D-lui Reprezentant a [1] Fac. de Teologie [rezultă] că Facultatea a avut cunoștința de întîmpinarea D-lui Prof. Boldur făcută Ministerului și totuși a opinat ca D-l Boldur să achite suma. Deci Senatul hotărăște ca D-l Boldur să achite suma în condițiile cerute de facultate. Porf. M. D. [avid].

[Francat cu două timbre și prevăzut cu două ștampile. Sus:] Universitatea din Iași. Primit la 1941 martie 1; Inregistrat No. 820. [Jos:] Universitatea din Iași. Expediat la 5 II 1941 și Inregistrat la No 1324—26.

Copie [dactilografiată]

DOMNULE MINISTRU,

Subsemnatul BOLDUR ALEXANDRU, profesor la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași, refugiat din Chișinău, prin petiția mea cu No. 162224 din 1940 am rugat, dată fiind situația mea materială extrem de grea, să-mi fie acordate îlesniri cu privire la plata datoriei de 56000 lei față de Facultatea de Teologie, contractată cu ocazia tipării lucrării mele «Istoria Basarabiei», care reprezenta cursul meu ținut la această Facultate invocînd următoarele motive:

1) Fiind transferat la Iași s-a oprit desfacerea normală a cărții, deoarece numărul studenților la Facultatea de Litere este incomparabil mai mic.

2) Am pierdut la Chișinău tot mobilierul, vase de bucătărie și lenjeria, o serie de produse pregătite pentru iarnă, aproape tot tirajul cărții «Istoria Basarabiei», o bună parte din cărți[le] de bibliotecă etc., astfel că acum a fost nevoie să încep organizarea gospodăriei mele, cumpărînd rînd pe rînd toate cele necesare.

Rugasem să-mi fie admis a plăti sus-numita datorie prin prezentarea în natură a exemplarelor din «Istoria Basarabiei» (vol. I și III) cît se va putea găsi pe piața Capitalei, precum și a celor ce vor fi publicate în continuare și pentru terminarea ediției.

Cu mare mulțumire sufletească am aflat din adresa Ministerului Educației Naționale din 4 oct. 1940, că Ministerul, avînd în vedere împrejurările menționate de mine, a dispus ștergerea datoriei ce o mai am față de Facultatea de Teologie din Chișinău.

Ulterior însă, Facultatea de Teologie, luînd în discuție adresa Ministerului cu privire la această chestiune, nu s-a învoit cu hotărîrea Ministerului, arătînd motivul că «situația financiară a Facultății de Teologie este extrem de precară după evacuare, că toți profesorii ar pretinde același lucru, că subsemnatul nu poate invoca situația de refugiat, fiind transferat la Facultatea de Litere din Iași în momentul aplicării legii de raționalizare».

Imi permit să fac la adresa Facultății de mai sus următoarea mea întîmpinare:

Situația unei instituții de stat nu poate să fie comparată cu situația unui om, pe care l-a ajuns nenorocirea.

O instituție a statului, dacă este utilă, nu se îmbolnăvește și nu moare din cauza lipsei de mijloace bănești, pe cînd omul lipsit de ajutor la momentul critic și părăsit de semenii săi poate să fie expus cu familia sa lipsurilor, foametei, bolilor pînă și chiar pericolului de a-și pierde viața.

Cred, deci, că ar fi mai uman și îmi permit să spun mai creștinesc să fie luată în considerație situația mea materială precară, adică situația foarte grea a unui refugiat, care este pus în imposibilitatea să-și plătească datoria, fără a ține seamă de situația materială a Facultății de Teologie.

Cu privire la al doilea motiv, pe care îl invocă Facultatea, am de făcut următoarea precizare: nimeni din profesorii Facultății de Teologie nu poate pretinde același lucru. Sunt perfect informat că înainte de evacuare, în afară de mine, abia trei profesori aveau datorii, contractate prin tipărituri, anume preoții Valeriu și Cicerone Iordăchescu datorau sume mici, ce nu întreceau 2000 sau 3000 lei de fiecare, și preotul Popescu Moșoia, astăzi pensionar, datora aproximativ 40000 lei. Însă situația acestui din urmă profesor nu poate fi comparată cu situația mea, deoarece d-sa are avere și în cuprinsul țării, în hotarele ei de azi.

În sfîrșit, în ce privește afirmația că eu nu pot invoca situația de refugiat, întrucît am fost transferat la Iași în urma legii de raționalizare, ea nu are la bază decît o adevărată inadvertență.

M-am aflat cu domiciliul real la Chișinău pînă în ziua de 28 iunie a[nul] tr[ecut], deoarece soția mea avea o catedră de pian la Conservatorul Municipal din Chișinău³⁴. Toți profesorii Facultății de Teologie cunosc că aveam locuință chiar în curtea acestei Facultăți și am plecat la Iași cu familia în noaptea fatală spre 28 iunie, părăsind apartamentul meu plin de diferite obiecte.

Cu privire la salarizare, toți refugiații funcționari de stat și-au păstrat salariul, deci din acest punct de vedere nu există nici o deosebire între mine și oricare alt refugiat, funcționar de stat. Și cea mai bună dovadă a valabilității argumentelor mele de mai sus prezintă carnetul de refugiat No. 60824 din 1940, pe care l-am obținut de la Comisariatul General pentru refugiați.

Mai pot adăoga că la greutățile materiale, ce stau în legătură cu părăsirea gospodăriei din Chișinău la voia soartei, s-a adăogat și o lipsă în bugetul nostru familiar a salariului soției (5000 lei). Dinsă pînă acuma nu și-a putut căpăta o catedră asemănătoare de pian.

De nicăieri n-am primit nici un ajutor și am căutat să mă ridic prin propriile mele forțe.

Cred că în urma arățărilor de mai sus Facultatea de Teologie nu va putea să mai persiste în hotărîrea sa.

În consecință, rog, Domnule Ministru, să binevoiți a menține fără schimbare hotărîrea inițială a Ministerului de ștergerea datoriei mele față de Facultate.

Primiți, vă rog, Domnule Ministru, asigurarea distinselor mele considerațiuni.

A. Boldur

Intrarea Costaforu 4, București³⁵.

Dosar nr. 2078/1941, filele 12 (mss) și 13—14 (dactilografiate).

3

Al. Boldur către rectorul Universității din Iași (1942).

Domnule Rector,

Subsemnatul Boldur Alexandru, profesor la Facultatea de Litere din Iași, am prețuit pentru publicare o lucrare intitulată «Basarabia românească», în care demonstrez caracterul românesc al Basarabiei, stărîind și asupra ultimelor evenimente (bărbăriile bolșevice etc.).

Pentru această lucrare voi cere învoirea de a fi închinată d-lui mareșal Ion Antonescu, desrobitor al acestei provincii.

Neavînd suficiente mijloace pentru publicarea lucrării, rog să binevoiți a-mi da un ajutor bănesc pentru tipărirea ei.

Primiți, vă rog, asigurarea considerațiunilor mele distinse. 4 mai 1942 A. Boldur
Iași

D-sale D-lui Rector al Universității din Iași.

[În dreapta sus s-a pus rezoluția:] Universitatea din Iași nu are decît foarte reduse fonduri p[entru] ajutor la tipăriri. Sunt de părere ca D-l Prof. Boldur să se adreseze Ministerului propagandei care are fondurile necesare p[entru] publicarea unor lucrări cu caracter național și de propagandă.

Prof. M. David

[Francat cu două timbre fiscale și prevăzut cu două ștampile. Sus:] Universitatea din Iași. Primit la 1942, mai 3, Înregistrat la No. 1444. [Jos:] Universitatea din Iași. Lucrat cu No. 2105/5 V. 942³⁶.

Dosar nr. 2163/1942, fila 278.

Note

¹ Dacă imediat după primul război mondial Al. Lapedatu («Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale»//Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj. I. 1921—1922. P. 13) considera că «trecutul politic» era firesc «să rămînă cel mai însemnat tărîm de studii spre care trebuie să se îndrepte preocupările noastre și ale cercetătorilor viitori», un deceniu mai tîrziu promotorii «noii școli» de istorie își propuneau obiective mai ambițioase, vizînd luarea în considerare a tuturor aspectelor de viață ale societății, în conexiune cu civilizația popoarelor învecinate (Cf. Cuvînt înainte la Revista istorică română. I. 1931. 1. P. 3—4; Panaitescu P. P. Școala nouă de istorie. Un răspuns. Buc., 1936. P. 1).

² Pentru trăsăturile istoriografiei românești din perioada interbelică cf. Teodor P. Evoluția gîndirii istorice românești. Cluj. 1970; Boia L. Evoluția istoriografiei române. Buc., 1976; Zub Al. Istorie și istorici în România interbelică. Iași, 1989.

³ Lista acestor lucrări a fost inserată în broșura lui Al. Boldur «Great Thrace» (Colecția Carpați, 23). Madrid. 1977. P. 29.

⁴ Ghermani D. Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters. München. 1967; Georgescu Vlad. Politică și istorie. Cazul comuniștilor români. 1944—1977. Ed. a 2-a. München, 1983; Petrencu A. M. Învățămîntul istoric din România (1948—1989). Chișinău, 1991. P. 8.

⁵ Boldur Al. V. Problema raporturilor științifico-istorice ruso-române//Comunicări făcute la ședințele Institutului de Istorie Națională «A. D. Xenopol» la Odesa și Iași. Zlatna, 1944. P. 1—2.

⁶ Ibidem. P. 1.

⁷ Cf. lista publicațiilor inclusă în Al. Boldur. Great Thrace. P. 29—37.

⁸ *Boldur Al. V.* Basarabia românească. Buc. 1943. P. 152—161; *Brătianu G. I.*, La Bessarabie. Droits nationaux et historiques. Buc., 1943. P. 119, și urm.; *Dima N.* Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute. New York. 1982. P. 21—26; *Dobrinescu V. F.* Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918—1940. Iași, 1991. P. 74 și urm.

⁹ *Iorga N.* O «Istorie a Basarabiei»?//Neamul românesc. XXXII. 215. 2.10.1937. P. 1.

¹⁰ *Boldur Al. V.* Știința istorică română în ultimii 25 ani. Constatări și remedii. Iași, 1946 (extras din Studii și cercetări istorice. XX. 1947. P. 1—95).

¹¹ *Zub Al.* De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea). Buc., 1985. P. 134—140; Cunoașterea de sine și integrare. Iași, 1986. P. 222—229.

¹² *Boldur Al. V.* Știința istorică... P. 3.

¹³ *Ibidem.* P. 76—91.

¹⁴ *Boldur Al. V.* Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor. I. Epocile vechii. Chișinău. 1937. P. 9—19.

¹⁵ *Boldur Al. V.* Știința istorică... P. 2: «Cantitatea nu este un neajuns, ci dimpotrivă ceva pozitiv, dacă în această goană nu este sacrificată calitatea. Dar tocmai se poate afirma categoric că deseori cantității nu-i corespunde valoarea internă a scrierii».

¹⁶ *Ibidem.* P. 17—19.

¹⁷ *Iorga N.* Istoria, marea judecată, în sens moral, a statelor și națiunilor//Generalități cu privire la studiile istorice. Ed. a 3-a. Buc., 1944. P. 335—336.

¹⁸ *Berza M.* Metoda istorică și falsă erudiție//Revista istorică. XXX. 1944. P. 103—104.

¹⁹ *Boldur Al. V.* Știința istorică... P. 20—23. Pentru această dispută, cf. și *Spinei V.* Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice//Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu. Iași, 1988. P. 276—284.

²⁰ *Boldur Al. V.* Știința istorică... P. 1 și urm. Ideea se regăsește și în recenzie pe care o face lucrării lui Pătrașcanu L. Un veac de frământări sociale. 1821—1907//Studii și cercetări istorice. XIX (II SN). 1946 P. 198: «știința istoriei românești se află într-o criză acută și tot ce tinde la revizuirea concepțiilor ei trebuie să fie socotit binevenit».

²¹ *Panaitescu P. P.* Rumänische Geschichtsschreibung 1918—1942//Südostforschungen, VIII 1943. P. 69—109.

²² *Boldur Al. V.* Problema raporturilor... P. 8.

²³ *Spinei V.* Geneza sintezei lui Gheorghe I. Brătianu despre spațiul pontic//Brătianu Gh. I. Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană. Ed. V. Spinei. I. Buc., 1988. P. 43—44 și 62 (nota 157).

²⁴ *Boldur Al.* Great Thrace. Cf. și Indo-europenii și migrația slavilor (teoria lui A. Șahmatov)//Studii și cercetări istorice XVIII. 1943. P. 481—482 (unde este exprimată «simpatia» pentru tezele diletantiste ale lui N. Lupu, fără însă să fie însușite).

²⁵ *Boldur Al.* Istoria Basarabiei. I. P. 141—145; Români și strămoșii lor în istoria Transnistriei. Iași, 1943, P. 13—14. The Enigma of the Ulichy-Tibertsy People//Balkan Studies. 9. 1968. 1. P. 55—90.

²⁶ *Boldur Al.* Originea numelui Moldova (o ipoteză nouă)//Revista de istorie. 28. 1975. 6. P. 935—940.

²⁷ *Boldur Al.* Istoria Basarabiei. I. P. 105—106, 152—166; Intemeierea Moldovei. Cu prilejul lucrărilor dlui Gheorghe I. Brătianu//Studii și cercetări istorice XIX (II SN). 1946. P. 174—193.

²⁸ *Boldur Al.* Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurij Korjat in der Moldau (1374—1379)//Südost Forschungen. XXXII. 1973. P. 9—32.

²⁹ *Boldur Al.* Istoria Basarabiei. I. P. 88—96. 125—127.

³⁰ Datele biografice evocate mai sus au fost extrase din: *Boldur Al. V.* Memoriu de titluri și lucrări științifice. Buc., 1981. (text dactilografiat). Cf. și *Andronic Al.* Profesorul Alexandru Boldur la 95 de ani//Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol». XVIII. 1981. P. 853—855; *Alexandru Boldur.* [Necrologi//Anuarul... XX. 1983. P. 635—637; *Paladi Gh.* Alexandru Boldur — istoric credincios al Basarabiei//Cugetul. Chișinău, 1991. 4. P. 27.—30.

³¹ *Boldur Al.* Locul lui Ilie Minea în istoriografia românească//Studii și cercetări istorice. XVIII. 1943. P. 466.

³² *Ivănescu D., Anghel R. E.* Universitatea «Alexandru Ioan Cuza» Iași. Rectoratul. 1860—1944. Inventar arhivistic. I. Buc., 1985. P. 417.

³³ Împreună cu mai multe acte originale și copii, referatul făcea parte dintr-un dosar (nr. 1404/1932) alcătuit în vederea promovării lui Al. Boldur de la postul de conferențiar la acela de profesor agregat la Facultatea de Teologie din Chișinău. Acest dosar mai cuprinde un proces verbal al ședinței Senatului Universității din Iași din 8.3.1932 (semnat de rectorul Petru Bogdan, prin care era însușită cererea Consiliului profesoral al Facultății de Teologie, prezentată de prof. N. Popescu-Prahova, pentru ridicarea conferinței la rangul de catedră și recomandarea lui Al. Boldur., fila 153), extrasele din procesele verbale ale Consiliilor profesorale ale Facultății de Teologie

din 17.2.1932 (fila 158) și 26.5.1932 (filele 156—157), unde s-a hotărât să se intervină pe lângă Senat pentru acordarea de profesor agregat lui Boldur și un proces verbal al ședinței Senatului Universității ieșene din 4.6.1932 (la care s-a decis înaintarea la Ministerul Instrucțiunii a propunerii ca Al. Boldur să fie numit profesor agregat la Catedra «Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei», fila 161). O copie a acestui referat se află și în dosarul nr. 1396/1932, filele 39—40, din același fond al Rectoratului. Cîțiva ani mai târziu, un raport asupra activității științifice a lui Al. Boldur avea să întocmească Șt. Ciobanu, acesta fiind prezentat la ședința specială din 9.12.1936 a Consiliului profesoral al Facultății de Teologie din Chișinău, fiind reprodus în procesul verbal ce recomandă avansarea sa de la gradul de profesor agregat la cel de profesor titular (Cf. dosarul nr. 1709/1937, filele 8—9).

³⁴ Al. Boldur se căsătorise în 1915 cu Zinaida Mocșanschi și avu doi copii (Cf. dosarul nr. 1709/1937, fila 15 din fondul Rectoratului).

³⁵ Solicitarea lui Al. Boldur nu a fost satisfăcută, ceea ce l-a făcut să revină cu o nouă cerere către Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor în decembrie 1941 (Cf. copia din dosarul nr. 2162/1942, fila 59, din fondul Rectoratului). De aceea ministrul a intervenit la rectoratul de la Alma mater din Iași pentru reexaminarea cererii sale, spre a «propune o soluție umanitară, dar care să nu prejudicieze prea sensibil interesele Universității». Pe această adresă din 9.1.1942, avînd ștampila Universității cu nr. 311 din 24.1.1942, rectorul a pus următoarea rezoluție «Senatul nu poate, cu regret, accepta decît plata în 20 rate lunare din salariu (cu bani. lichizi)». (Cf. fila 58 din același dosar).

³⁶ «Basarabia românească» a constituit primul volum apărut în seria Bibliotecii Institutului de Istorie Națională «A. D. Xenopol» din Iași, fiind tipărit în 1943 la Tipografia «Carpați» din București. Lucrarea nu a mai fost închinată mareșalului Antonescu, ci «ostașilor români pentru avîntul eroic și marea lor jertfă întru dezrobirea Basarabiei». Ultimul său capitol se încheie cu următorul paragraf: «Ne aflăm la o răsplată istorică. Dar suntem ferm convinși că în destinele omenirii își manifestă prezența legea dreptății imanente. Nu poate birui definitiv răul. Aceasta ne face să credem că România va primi o răsplată dreaptă a suferințelor ei supraomenești. Basarabia este și va rămîne pururi românească» (p. 165).

Alexandru Roman

ISTORIA TRANSNISTRIEI IN OPERA LUI ALEXANDRU BOLDUR

Marele nostru înaintaș Alexandru Boldur a fost preocupat toată viața sa rodnică de studiul istoriei Basarabiei și a Transnistriei, a neamului românesc în ansamblu la est de Prut. Majoritatea operei sale istorice este consacrată elucidării trecutului românilor basarabeni. Drept confirmare elocventă a acestui fapt sînt și cele circa 20 de lucrări ale savantului, ce se păstrează în fondurile Bibliotecii științifice a Arhivei Naționale, însă n-a fost lăsată în umbră nici istoria nu mai puțin tragică a Transnistriei. În realizarea acestei cauze nobile distinsul savant avuse avantaje considerabile, susținute de faptul că-și făcuse studiile și apoi continuase bogata activitate științifică în cele mai prestigioase centre din Rusia, cunoscînd bine limbile rusă și ucraineană.

Al. Boldur este autorul unui studiu special — «Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei» — apărut la Iași în 1943, pe cînd dînsul activa în calitate de director al Institutului de Istorie a Românilor «A. D. Xenopol», precum și a unui șir de publicații mai mici, a diferitelor articole la temă. Această lucrare specială este bine documentată, scrisă aproape în exclusivitate pe baza izvoarelor rusești și ucrainene, conținînd totodată și observații proprii referitoare la istoria Transnistriei, fiind martor ocular al evenimentelor.

În opera istorică a lui Al. Boldur au fost intuite multiple și diverse evenimente din trecutul strămoșilor populației transnistrene. Autorul analizează minuțios documentele istorice cu privire la trecutul spațiului geografic de peste Nistru și a populației lui, menționat pentru prima dată la mijlocul sec. XII în cronicile rusești «Ponizie» (regiunea de vale), referindu-se doar la zona de nord-vest a ținutului (regiunea de sus, «de deal» era Galiția). La sfîrșitul sec. XIV, cînd feudații lituanieni ocupase tot teritoriul de pînă la Marea Neagră, apare denumirea «Podolia». Mai apoi, la mijlocul sec. XVI această denumire era aplicată numai părții de nord, pînă la rîurile Iahorlic (afluent al Nistrului) și Codîma (afluent al Bugului), iar partea de sud era numită «Ucraina Hanului» (tătăresc), ori «Olatul Oceakovului» sau «Țara Edisan». În lucrarea citată se menționează că termenul «Transnistria», întrebunțat de noi, este un cuvînt, ce se întilnește uneori în lucrări istorice pentru a însemna Moldova și în accepțiune el nu este decît un simplu termen de localizare.

Al. Boldur în lucrarea sa monografică de prestigiu «Basarabia și relațiile româno-ruse. Chestiunea Basarabiei și dreptul internațional», ce reprezenta un rezumat al cunoscutei ediții de la Paris (1927), scrie despre anexarea Transnistriei astfel: «Prin Pacea de la Iași (29.XII.1791 — 9.I.1792) se stabilește frontiera Rusiei în lungul Nistrului»¹. Prin analiza evenimentelor și proceselor ce s-au desfășurat după anexarea Transnistriei la Rusia țaristă istoricul ne pregătește pentru a înțelege profund perioada istoriei moderne. El ne mărturisește că nici după 1791 spațiul de peste Nistru nu prezenta o unitate administrativă. S-au perindat: regiunea Ociakov, apoi teritoriul a fost divizat în două gubernii rusești — Podolia (zona de nord) și Herson (cea de sud), Nikolaev, Novorosia. Referitor la ultima este cunoscut și faptul că Ecaterina II intenționa, la sfatul lui Potiokin, fiind obsedat de ideea reconstituirii Daciei vechi ce ar cuprinde «pe toți dacii», să creeze în Transnistria de azi gubernia Novaia Moldavia (Moldova Nouă), care, însă, pe parcurs își rectifică numele în Novorosia (Rusia Nouă).

Principalele evenimente din istoria Transnistriei sînt privite de savantul Boldur prin prisma transformărilor generale în Rusia, luîndu-se în considerație totodată trăsăturile specifice ce țin de comunitatea etnică a românilor de pe ambele maluri ale fluvîilor Piretos (Pрут) și Tiras (Nistru). Obiectiv consideră dînsul mișcarea națională din Basarabia și din Transnistria drept un proces logic, care-și avea rădăcinile în trecutul istoric comun al moldovenilor.

E semnificativ faptul că deja în 1912, la absolvirea Universității din Sankt-Petersburg, Al. Boldur se include în lupta grea cu țarismul rus pentru cauza națională. Cu ocazia centenarului anexării pămînturilor românești la Rusia savantul scria: «Ziarul democratic „Bessarabscaia jizni” („Viața Basarabiei”) și-a permis să atragă atenția asupra lipsei de cultură națională în Basarabia, publicînd articolul meu ca articol de fond, sub titlul „Sub semnul asimilării”. În acest articol, semnat cu inițialele mele (A. B.), după un scurt istoric al evenimentelor din Basarabia, posteroare anexării, făceam constatarea că „Basarabia a fost în sfîrșit supusă discreției învingătorilor, pe care nu-i judecă contemporanii, însă îi judecă istoria»².

În aceeași ordine de idei autorul scria că «moldovenii democrați, dispuși pentru cultura moldovenească a poporului, nu au putut pătrunde» în Duma II de Stat a Rusiei țariste (februarie, 1907). Dînsul și-a exprimat solidaritatea cu părerea unui dintre cei nouă deputați localnici în Duma III, țăranul rus Julikin, care la dezbaterile din 11 mai 1912 și-a pus întrebarea: «Ce le-am dat noi, rușii, acestor moldoveni în timp de un veac?» și mai ales cu răspunsul acestuia: «Nu sînt moldovean, sînt rus, însă sînt obligat să spun, că voi le-ați luat tot, pînă și limba moldovenească»³. Această mărturie discretă se referă, în egală măsură, la situația de deznăscutizare atît în Basarabia, cît și în Transnistria, unde rusificarea a fost și mai profundă.

Una dintre direcțiile prioritare în opera istoricului Boldur o constituie analiza relațiilor dintre popoarele română și ucraineană. O reacție promptă au provocat pretențiile teritoriale ale guvernatorilor Ucrainei în 1917 față de Basarabia și respectiv Transnistria. Autorul a efectuat investigații solide și la acest capitol. Folosind diverse și demne documente, în distinsa sa lucrare «Basarabia și relațiile româno-ruse» (căreia i s-a acordat premiul Fundației «Regele Ferdinand I») scria următoarele: «La Biblioteca Națională din Paris există două hărți — din secolele VI și VII (greșeală tehnică, probabil, sec. XVI—XVII — n. a.). Pe ambele hărți Basarabia este în mod distinct separată de Ucraina. Pe prima Basarabia figurează sub numele de «Tartaria», pe cea de a doua Basarabia poartă numele de «Principato di Moldavia».

Evenimentele din spațiul de la est de Prut din 1917—1918 sînt privite în opera istorică a lui Al. Boldur prin prisma transformărilor generale din Rusia. Aflîndu-se la Sankt-Petersburg în timpul revoluției din 1917, el a urmărit atent viața politică din Rusia, Ucraina și Moldova. Caracterizează, pe bună dreptate, evenimentele de pe pămînturile românești ca o «revoluție națională care a scos la iveală sentimente ce păreau stinse». Savantul dă ripostă științifică, argumentată și bine documentată încercărilor Ucrainei de a acapara pămînturile de pe ambele maluri ale Nistrului. Printre direcțiile fundamentale ale mișcării naționale se enumeră și lupta pentru a-și «apăra dreptul său la independență, în contra năzuințelor Ucrainei, vecina sa», «contra încercărilor Ucrainei de a-și întinde influența asupra sa». În această ordine de idei savantul menționa că «o adunare convocată la Chișinău de deputații diferitelor organizații politice, naționale, profesionale și administrative, deci de a rezista cu energie în contra tentativelor Ucrainei»⁵. În general, analiza evenimentelor anilor indicați în moștenirea științifică a istoricului Boldur ocupă un loc destoinic. El a examinat în mod veridic documentele ce mărturiseau despre încercările de unire a românilor moldoveni de pe ambele maluri ale Nistrului, dar în virtutea manipulărilor antinaționale fuziunea nu s-a produs.

Au trecut doar cîțiva ani și Transnistria și-a pierdut acele tentative robuste de independență de la începutul revoluției, fiind divizată din nou (pentru a cîta oară!) în guberniile Odesa și Podolia. Alexandru Boldur scrie că spre mijlocul anilor 20 «Ucraina încorporează Republica Autonomă Moldovenească la Est de Nistru»⁶.

Prezintă interes și lucrarea specifică a dlui Boldur, numită «Unirea. Analiza psihologică a evenimentelor», apărută către jubileul primului deceniu al Unirii și care reprezintă primul capitol (din cele 5) ale manuscrisului său «Chestiunea Basarabiei și Regimul Comunist rusesc». Semnificativ e și faptul că în fondul Bibliotecii Arhivei Na-

ționale se păstrează exemplarul cu autograful autorului, datorit conducerii Direcției regionale a Arhivelor Statului de la Chișinău.

Vorbind despre problemele de psihologie, Al. Boldur își expune atitudinea personală față de decizia de a se întoarce în Patrie. El menționează că după farsa diplomatică de la Conferința româno-sovietică de la Viena (martie-aprilie 1924), când au fost date în vileag intențiile conducerii de la Moscova, acest fapt «a înlăturat în mod definitiv toate șovăielile și eu m-am decis să înving toate obstacolele». Dorul de neam, de țarina natală l-a făcut să ajungă în Transnistria și clandestin să treacă Nistrul într-o noapte de octombrie 1924, precum sublinia, «pentru o viață nouă, pentru munca națională»⁷.

Revenirea în Patrie a coincis în timp cu formarea așa-zisei R.A.S.S.M. Poate tocmai acest fapt l-a făcut să se ocupe de istoria evenimentului ce constituie un capitol aparte în opera savantului Al. Boldur. Dînsul scria cu toată certitudinea că imediat după revoluția rusă din 1917 «s-a pus la ordinea zilei și problema unirii Transnistriei cu Basabaria» și numai dintr-un motiv de oportunitate această chestiune a fost amînată pînă la o adunare națională a satelor moldovenești din gubernia Hersonului și a Podoliei. Pe parcursul a mai multor ani «moldovenii transnistreni se adresau instituțiilor sovietice cu aceleași cereri de «cultură națională pe care ei le-au formulat la începutul revoluției». De abia în octombrie 1924, «cînd satisfacerea năzuințelor moldovenești a coincis cu directivele politicii comuniste față de români, cu intenția ei de a crea o iridentă sovietică pentru a atrage pe basarabeni», Guvernul sovietic a adoptat hotărîrea de a înființa o «republică sovietică moldovenească autonomă» în cuprinsul Ucrainei. În baza documentelor istorice și statistice savantul a demonstrat că «republica autonomă» nu a cuprins granițele etnice și istorice ale așezării moldovenilor, ci numai o parte din ele», că «eticheta moldovenească a acestei republici nu corespunde cu adevărul politic: republica a fost condusă de evrei și ucraineni, iar elementul autohton moldovenesc a fost impus persecuțiilor sistematice, distrus materialicește și într-un număr considerabil expulzat în Siberia»⁸.

Profesorul Al. Boldur a descris, în mod concis, istoria românilor transnistreni, argumentat și cu lux de amănunte a confirmat colonizarea intensă românească a Transnistriei, care din timpurile cele mai străvechi a fost populată de geto-daci, avînd un caracter constant, aproape sistematic pe parcursul a mai multor secole. Acest proces reprezintă o adevărată expansiune etnică de secole și în viziunea autorului ne impune un respect deosebit.

În concluzie vom menționa că preocupările fundamentale ale profesorului Al. Boldur țin de istoria românilor la est de Prut. La tema abordată principala lucrare științifică a autorului rămîne «Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei», reeditată în Moldova de mai multe ori: prima dată acum un an și jumătate a fost reproducă în paginile cotidianului «Moldova Suverană» ca supliment pentru biblioteca «Transnistria». A doua oară a fost publicată în vara anului 1991 în ziarul «Transnistria».

Al. Boldur ne-a mai lăsat un șir de lucrări în manuscris, care s-au cerut publicate decenii la rînd. De exemplu, recent în revista de lectură istorică «Patrimoniul» a apărut articolul de sinteză «Teritoriul Moldovei față de Principatele Kiev și Halici», în care autorul confirmă în mod argumentat că părerile referitoare la existența unei dominații politice kievene sau halicene asupra teritoriului Moldovei în sec. X—XII, inclusiv și a Transnistriei, sînt neîntemeiate⁹.

Fiecare lucrare din opera lui Al. Boldur reprezintă o piatră aparte din temeliea reinvierii trecutului istoric al poporului nostru.

Note

¹ Boldur Alexandru. Basarabia și relațiile româno-ruse. Chestiunea Basarabiei și dreptul internațional. Buc., 1927. P. 8.

² Boldur Al. V. Contribuții la studiul Istoriei Românilor//Istoria Basarabiei. Vol. 3. Chișinău, 1940. P. 175—176.

³ Ibid. P. 172, 173.

⁴ Boldur Alexandru. Basarabia și relațiile româno-ruse. P. 57.

⁵ Ibid. P. 29, 30.

⁶ Ibid. P. 82.

⁷ Boldur Alexandru. Unirea. Analiza psihologică a evenimentelor. Chișinău, 1928. P. 3.

⁸ Boldur Alexandru. Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei. P. 49—50.

⁹ Vezi: Patrimoniul. 1991. Nr. 4. P. 2—16; Arheologia Moldovei. Iași, 1988. V. XII. P. 225, 232.

DIN ISTORIA ȘTIINȚEI ИЗ ИСТОРИИ НАУКИ

Eugen Nircă

SAVANT CU MARE RENUME

Printre oamenii de știință din lume care au cercetat problemele principale ale economiei și organizării producției agricole un loc de frunte îi aparține pămînteanului nostru, profesorului Alexandru Ștefan Negru-Vodă.

Cu ocazia aniversării a 60 de ani de la nașterea acestui organizator al economiei agricole în Moldova avem prilejul de a releva unele aspecte ale vieții și operei lui în dezvoltarea agriculturii republicii noastre, a celui care a trecut ca o cometă prin viață, strălucind pe firmamentul științei economice agricole și a cărei urmă luminoasă, sperăm, va fi văzută de către toți urmașii săi prin frumoasele grădini de pomi fructiferi ale Moldovei.

A. Ș. Negru-Vodă s-a născut la 13 aprilie 1931 într-o familie de țărani din satul Cot, raionul Camenca. Cu rezultate deosebite la învățătură a absolvit în 1949 tehnicumul agricol din Saharna, iar în 1954 — Institutul Agricol «M. V. Frunze» din Chișinău. Își începe activitatea în calitate de agronom-pomicultor în colhozul din satul Bardar, apoi lucrează președinte al colhozului «Iskra», raionul Rezina. Intre anii 1958—1960 face aspirantura la Institutul Moldovenesc de Pomicultură, Viticultură și Vinificație, susținînd teza de candidat în problemele agrotehnicii prunului. Aceste chestiuni sînt rezolvate de el cu un mare succes în lucrările: «Înmulțirea prunului prin butași», «Înmulțirea prunului prin marcotaj», «Repartizarea plantațiilor de prun pe pante», și altele, toate fiind editate în 1961 la Chișinău.

În activitatea sa de cercetător și-a consacrat viața elaborării unor lucrări ce stau la baza dezvoltării pe noi temelii a pomiculturii Moldovei. A muncit neobosit la elaborarea agrotehnicii plantațiilor experimentale, la realizarea celor mai importante acțiuni, cum ar fi zonarea producției agricole, raionarea și microraiionarea pomiculturii, organizarea producției de material săditor pomicol, a numeroaselor cursuri și consfătuiri cu pomicultorii. A contribuit la dezvoltarea producției printr-un număr mare de lucrări de sinteză, monografii, broșuri, articole de popularizare, caracterizate printr-o sistematizare desăvîrșită, conținut bogat în idei și recomandări valoroase izvorîte din bogata sa experiență. A promovat noul în pomicultură, a îndrumat cadrele de tineri, făcîndu-i să-și îndrăgească profesia.

Acumulînd bogate cunoștințe teoretice și practice în domeniul pomiculturii, o amplă experiență de dirijare a agriculturii, A. Ș. Negru-Vodă în primăvara anului 1963 este numit în postul de prim-vice prim-ministru, iar peste doi ani — în postul de ministru al agriculturii din Moldova. A activat în această postură timp de opt ani, aducîndu-și marea contribuție la dezvoltarea intensivă a gospodăriei agricole din republică. Vestitul om de știință și de stat, membru-correspondent al A.S. a Moldovei, profesorul G. Ia. Rudi îl caracterizează în următorul fel: «Cu participarea activă a lui A. Ș. Negru-Vodă în republică a fost elaborat un sistem bine argumentat științific de organizare a gospodăriei agricole, care a fost examinat și aprobat la congresul al doilea al specia-

liștilor agriculturii din R.S.S.M. El acordă foarte multă atenție repartizării raționale și specializării producției agricole, precum și introducerii agriculturii intensive în gospodăriile republicii».

Principiile și bazele acestui sistem au fost expuse de către A. Ș. Negru-Vodă în circa o sută de publicații științifice. Primele sale lucrări fundamentale la acest capitol sînt: «**Repartizarea și specializarea producției agricole**» (M., 1968), în care se tratează chestiunile: gospodăria agricolă a Moldovei în economia fostei U.R.S.S., condițiile natural-climaterice și influența lor asupra repartizării și specializării gospodăriei agricole, schimbările structurale în agricultura republicii, unele principii ale repartizării gospodăriilor și ramurilor după zone și raioane, repartizarea, starea și direcțiile principale ale dezvoltării viticulturii, pomiculturii și legumiculturii, economia producerii culturilor grăunțoase și tehnice, concentrarea și specializarea creșterii animalelor, eficacitatea economică a specializării și intensificării producției agricole în republică; «**Concentrarea și specializarea producției în agricultura Moldovei**» (Chișinău, 1969), în care se analizează particularitățile diferitelor ramuri ale agriculturii, eficiența economică a concentrării și specializării lor, se tratează pe scurt căile fundamentale ale dezvoltării și intensificării continue a ramurilor principale ale agriculturii, se examinează condițiile pentru crearea unor întreprinderi agrare-industriale adînc specializate ș. a. Ambele monografii au fost puse la baza tezei de doctor în economie, avînd ca temă «Repartizarea și specializarea gospodăriei agricole a R.S.S. Moldovenești» susținută cu succes în 1969.

A. Ș. Negru-Vodă a publicat o serie de lucrări de mare importanță pentru conducătorii de colhozuri și sovhozuri, întreprinderi gospodărești și agroindustriale, agronomi și brigadieri. De folos concret pentru agricultorii practicieni sînt broșurile și cărțile Dumnealui: «Sistemele de conducere a gospodăriei agricole în R.S.S. Moldovenească» (Chișinău, 1967), «Iniințarea livezii» (Chișinău, 1967), «Livezile intensive de tip nou» (Chișinău, 1967), «Starea actuală și perspectivele dezvoltării pomiculturii în R.S.S. Moldovenească» (Chișinău, 1967), «Condițiile climaterice și pedologice și înrîurirea lor asupra repartizării și specializării agriculturii (Chișinău, 1968) ș.a.

În 1969 i s-a conferit gradul științific de doctor în economie. Apoi doi ani la rînd a fost supus unei critici aspre și neîntemeiate. La 1 iulie 1971 Negru-Vodă A.Ș. a avut un «dialog» cu primul secretar al C.C. al P.C.M. I. I. Bodiul privitor la cele mai actuale probleme ale dezvoltării agriculturii în Moldova. Concepția, propusă de doctorul în economie, profesorul Negru-Vodă n-a fost acceptată de către I. I. Bodiul. El l-a constrîns pe Negru-Vodă să plece din postul de ministru al agriculturii. Activitatea sa în acest post a servit drept obiect de discuție la ședința Biroului C. C. al P.C.M. din 13 iulie 1971, în a cărei hotărîre e fixat: «Să fie eliberat din postul ocupat Negru-Vodă A. Ș. în legătură cu trecerea sa la altă muncă» (A.P. F. 51. R. 16. C. 126. Un. de păstr. 1040. P. 68). El s-a transferat la munca științifică în cadrul Academiei de Științe Agricole «V. I. Lenin», unde la început lucrează ca șef de sector al Institutului de Economie Agricolă. În 1972 pentru succesele obținute în dezvoltarea științei agricole este ales membru-corespondent al A.Ș.A. «V. I. Lenin» și adjunct al academicianului-secretar al Secției de economie și organizare a gospodăriei sătești și președinte al Consiliului științific în problemele asociațiilor și complexelor agroindustriale de pe lîngă Prezidiul acestei academii, iar în 1975 devine academician al A.Ș.A.

Fiind om de o rară energie, cu o voință fermă și o forță de muncă neobișnuită, cu suflet mare și generos, o fire mereu creatoare, profesorul A. Ș. Negru-Vodă rezolvă reușit multe probleme importante ale concentrării, cooperării și specializării agriculturii. În anii 1971—1979 dezvoltă o rodnică activitate de cercetare, avînd ca rezultat apariția cî-

torva monografii de mare valoare științifică. Sînt mult căutate de către specialiști în agricultură și înalt apreciate de savanți monografiile sale «Cooperarea intergospodăreacă: experiențe și probleme» (M., 1975); «Dezvoltarea proceselor de integrare și de cooperare agroindustrială în U.R.S.S.» (M., 1975) ș. a.

În 1978 la Moscova apare ultima publicație științifică a lui A. Negru-Vodă «Integrarea științei și a producției». Numai marea sa forță vitală, dragostea profundă pentru știința agricolă modernă, entuziasmul și dorința de a contribui la progresul agricol în Moldova sînt în stare să explice activitatea vertiginoasă a savantului moldav — cercetător, conducător al seminarului metodologic, consultant științific, lector al Societății «Știința», recenzent etc. În ultimii ani ai vieții sale a îmbinat în mod creator munca științifică cu cea administrativă în calitate de adjunct al ministrului agriculturii al fostei U.R.S.S.

Activitatea științifică, organizatorică și social-politică a lui A. Ș. Negru-Vodă a fost apreciată înalt, fiind decorat cu două ordine «Drapelul Roșu de Muncă».

Profesorul A. Ș. Negru-Vodă s-a stins din viață în plina sa forță creatoare la 2 noiembrie 1979. Plecarea lui în lumea veșnică înseamnă pierderea unui distins om de știință, cu vaste cunoștințe de specialitate, unui îndrumător competent și exigent, care a transmis colaboratorilor săi nu numai cunoștințele și experiența lui profundă, ci și respectul și marele interes pentru știință, dragostea față de specialitatea aleasă, față de aproapele său. Într-o atmosferă de sacră activitate, plină de solidaritate profesională, a realizat lucrări de mare valoare, care fac cinste economiei agricole a țării noastre.

Ca pasionat om de știință și organizator neobosit al progresului agriculturii țării, A. Ș. Negru-Vodă și-a îndeplinit datoria de om al științei și adevărat fiu al Patriei cu un înalt simț de răspundere. El a fost un profesor de înaltă ținută, un îndrumător sincer și dezinteresat pentru cei tineri.

A. Ș. Negru-Vodă nu mai e cu noi, însă a rămas pentru totdeauna în memoria noastră, atît a celor care l-au cunoscut aproape, cît și a celor pentru care aprofundimea cunoștințelor și experiența lui, dragostea pentru știința economică și glie vor servi drept călăuză în viață.

PLAI NATAL
КРАЕВЕДЕНИЕ

Dan Haidarlî

MATERIALE DOCUMENTARE
IN AJUTORUL CERCETĂTORILOR ISTORIEI
SATELOR ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA (VII)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625

1	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
447	Homicești, sat pe Bîcovăț, lângă Sadova, r. Călărași	1420 (6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Vena (Oană)vornic	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41; DRHA, vol. I, p. 68; MEF, vol. II, p. 37—40
	* Hondrița, vezi Catarha, sat, azi suburbia or. Chișinău			
	* Horbicani, vezi Horilcani, sat, r. Dubăsari			
448	Horbinești (Gordinești, ce s-a numit Niagăuți), sat pe Racovăț, ț. Hotin, r. Edineț	1576 (7084) aprilie 17	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Gavril pisar parte din sat	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 66; MEF, vol. I, p. 87—88
	* Horidiște, vezi Horodiște, sat, r. Călărași			
449	Horilcani (Horelcani, Holercani), sat pe Nistru, ț. Orhei, r. Dubăsari	1607 (7116) octombrie 15	Mihail Movilă-Vodă întărește satul lui Dumitrache Chiriță mare postelnic	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 129
450	Horincea, sat pe Răut, ț. Orhei	1612 (7120) august 20	Nădăbaico, fost mare vornic, dăruiește satul	MEF, vol. I, p. 281—282
451	Horjești (Horja, Horjăști, drumul lui Stan Horjă, unde a fost casa lui ~), sat pe Lăpușna, sub Movilă, la Fîntîna lui Peperig, ț. Lăpușna, r. Hîncești	1473 (6981) decembrie 9	Stan Horja cumpără satul de la Dan Socul.	DRHA, vol. II, p. 295
		1482 (6990) august 10	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Stan Horjă	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 37
	* Horodiște, vezi Vorodiște. Cetățuie, r. Orhei			
452	Horodiște (sub Cetățuie, Goro-diște), sat pe Ciuhur, ț. Hotin, r. Rîșcani.	1429 (6937) iunie 3	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul fiilor lui Ion vornic	DRHA, vol. I, p. 135; DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 83

1	2	3	4	5
453	Horodiște (Gorodiște, Horodiște), sat pe Bîcovăț, r. Cărlărași	1420 (6928) aprilie 25	Menționat în hotar cu Corneștii	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41
454	Horodiște, sat pe Cotelnic, inclus în Hîrtopul Mare, r. Criuleni	1594 (7103) septembrie 3	Menționat în hotar cu Cotelnic	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 115
455	Horodiște (unde sînt Horodiștele, Horoște), sat pe Cogîlnic, ț. Orhei, r. Rezina	1470 (6978) mai 28	Menționat în hotar cu Peciștul și Samașcanii	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 424
456	Horodiște (ce se numește Pirjolta, Pirjota), seliște, ț. Iași, r. Rîșcani	1605 (7114) septembrie 4	Ieremia Movilă-Vodă întărește seliștea lui Stroici, mare logofăt	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 258
457	Horodiște, sat pe Cubolța, r. Dondușeni	1470 (6978) noiembrie 23	Menționat în hotar cu votcina Șalvira	DRHA, vol. II, p. 442
458	Horodiștea, sat pe Zagorna, ț. Orhei, r. Rezina	1495 (7073) ianuarie 24	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul nepoților lui Sima Rugină	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 234; DRHA, vol. III, p. 319; MEF, vol. II, p. 205—206
*	Hotarul Boiștei; vezi Boiștea, sat, r. Cahul			
*	Hotarul Bujorului; vezi Bujorul, sat, r. Hîncești			
459	Hotarul Cneaghinei (Doamnei), sat lângă m-rea Căpriana, la obîrșia Vișnivățului, r. Strășeni. Vezi „Satele ce au fost ale Doamnei”	1429 (6937) februarie 10	Menționat în hotar cu m-rea Căpriana	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 76
460	Hotarul lui Grozea (Grozea, Cupcici. Grozenți, Groznița), sat, probabil, r. Briceni	1429 (6937) mai 27	Menționat în hotar cu Neagonți	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 81
*	Hotarul lui Hodco Costici; vezi Verteporou, sat, r. Edi-neț			
*	Hotarul lui Limbădulce; vezi Tociani, sat, r. Cantemir			
*	Hotarul lui Porosăci; vezi			

- Macicăuți, sat,
r. Criuleni
- * Hotarul lui
Șarpe Postel-
nic; vezi Șer-
peni, sat, r. Ane-
nii Noi
- 461 Hotcăuți, sat
lângă Ișnovăț,
ț. Orhei,
r. Criuleni. 1501 (7009) Menționat în hotar
iulie cu satul Iașnovăț DRHA, vol. III,
p. 556
- 462 Hotinești, sat,
inclus în Cor-
nești, r. Hin-
cești < 1619 sep- Gașpar Grațiani-
tembrie Vodă întărește ne-
1—1620 poșilor lui Sima Bîl-
august 31 > ce jumătate din sat
(7128) DIRA, veac.
XVII, vol. IV,
p. 398
- 463 Hrinea, sat pe
Răut și Pîrîul
Iligacilor, lângă
Fălești, r. Orhei 1535 (7043) Menționat în hotar
martie 9 cu Fintinile Tătă-
rești DIRA, veac.
XVI, vol. I,
p. 372
- 464 Hrineuți (Gri-
năuți), sat pe
Ciuhur, r. Oc-
nița. Vezi și
Ugrinouți 1619 (7127) Menționat Iosip,
mai 31 ureadnic din sat. DIRA, veac.
XVII, vol. IV,
p. 352
- 465 Hristeni, sat pe
Nistru, pro-
babil, lângă
Chițcani, r. Slo-
bozia 1429 (6937) Alexandru cel Bun-
septembrie Vodă întărește m-rii
1 Neamț o prisacă la
sat. DIRA, veac.
XIV—XV, vol. I,
p. 87
- * Hrișani; vezi
Grișani, sat,
r. Telenești
- 466 Hrițanki, sat la
Nistru. lângă
Niorcani, r. Don-
dușeni 1463 (6971) Menționat în hotar
cu Samoleuca Mare DRHA, vol. II,
p. 424
- 467 Hrițeni (Hri-
țăști, Hrițini),
sat pe Drabiște,
ț. Hotin, pro-
babil, r. Edineț 1575 (7083) Petru Șchiopul-Vo-
iulie 3 dă întărește satul
urmașilor lui Ar-
bure hatman DIRA, veac.
XVI, vol. III,
p. 56
- * Hristea (unde
au fost); vezi
Cristești, sat,
r. Nisporeni
- 468 Hrușca (Valea
Crucei), sat la
Gura Curvei,
inclus în Băcioi,
r. Ialoveni 1548 (7056) Iliăș Pareș-Vodă
martie 1 întărește satul lui
Mihuț ș. a. DIRA, veac.
XVI, vol. I, p. 557;
MEF, vol. II,
p. 285—288
- 469 Hudiceni (Hu-
diciani), sat pe
Lăpușna, sub
Movilă, în hotar
cu Scorțăștii,
r. Hincești 1519 (7027) Ștefan cel Tînăr-
iunie 23 Vodă întărește
satul lui Chicos DIRA, veac.
XVI, vol. I,
p. 143
- 470 Huhurezi (Huhu-
lești, ce s-a nu-
mit Porosecini),
sat pe Suhovăț,
lângă Limbenii
Vechi, ț. Iași,
r. Glodeni 1617 (7125) Radu Mihnea-Vodă
martie 15 întărește lui Ni-
coară, mare vornic,
parte din sat DIRA, veac.
XVII, vol. IV,
p. 119
- * Hulpiști; vezi
Vulpești, sat,
r. Ungheni
- 471 Huși, sat pe
Prut, lângă Ro-
șu, r. Cahul 1502 (7010) Menționat în hotar
iulie 2 cu Iezerul Roșu DIRA, veac.
XVI, vol. I,
p. 26

1	2	3	4	5
472	Iachim (unde a fost vata-man ~), sat pe Prut, sub Derenice lângă Pașcăuți, r. Rîșcani	1517 (7025) ianuarie 17	Bogdan-Vodă întărește satul lui Luca Arbure	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 107—108
473	Iadinți (Edineț), sat pe Racovăț, ț. Hotin, azi or. Edineț. Vezi și Vedinți.	1609 (7117) august 18	Constantin Movilă-Vodă întărește lui Cozma Plop jumătate din sat	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 243
474	Ialoveni, sat pe Ișnovăț, din sus de Capul Cheilor, azi or. Ialoveni	1528 (7036) martie 30	Petru Rareș-Vodă întărește satul nepoților lui Iașco din Ișnovăț	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 288
475	Iașnovăț (Iașnoveni, Ișnovăț), sat la nord de Hotcăuți, ț. Orhei, r. Criuleni	1501 (7009) iulie	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Iancovici, spătar	DRHA, vol. III p. 556
		1531 (7039) martie 7	Petru Pares-Vodă întărește satul lui Gavril Totrușan, fost logofăt	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 327
476	Iazul (unde este ~), seliște la Cornul Bagului, probabil r. Călărași	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc seliștea lui Mihail de la Dorohoi	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147
477	Icod... (unde este ~), sat, lângă Ișnovăț, ț. Orhei, r. Orhei sau Criuleni	1501 (7009) iulie	Menționat în hotar cu satul Iașnovăț	DRHA, vol. III, p. 556
478	Igleduiesti, sat, inclus în Șendreni, r. Nisporeni	1429 (6937) februarie 10	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul soției sale Marena	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 76
479	Ignăcenii (Ignat, Ignăței, Ignățeni), sat pe Cogîlnic, ț. Orhei, r. Rezina	1470 (6978) mai 28	Menționat în hotar cu Pecîștiul	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 424; DRHA, vol. II, p. 430
*	Ilie (unde este jude Fătu și ~); vezi Fătu și Ilie, sat, r. Fălești			
480	Iișeuți (ce se numește Tescani, Tețcani), sat la gura Viliiei Seci, pe Prut, r. Briceni	1577 (7085) februarie 6	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Jurja, fost vistier, și Matei, fost vameș, jumătate din sat	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 81
*	Ion Găureanul; vezi Găureni, sat, r. Ialoveni			
481	Ionășești, sat pe Răut, lângă Soloneț—Roșiești, ț. Soroca, r. Florești	<1616 septembrie 1—1617 august 31> (7125)	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Arsenie, al III-lea logofăt	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 36
482	Iorpaci, sat, ț. Lăpușna	1618 (7126) ianuarie 4	Menționat drept baștina lui Costan	MEF, vol. III, p. 136

IN AJUTOR PROFESORILOR DE ISTORIE В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ ИСТОРИИ

И. Г. Киртоагэ, И. И. Жаркуцкий

ИЗ ИСТОРИИ ЛЕВОБЕРЕЖЬЯ ДНЕСТРА (С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО 1918 г.)

В некоторых средствах массовой информации все чаще встречается утверждение о том, что левобережные районы Днестра в прошлом входили только в состав славянских государств, а молдаване, составляющие здесь в настоящее время около 40% населения, поселились в них недавно. Однако исторические материалы отражают иную картину.

На протяжении веков земли, расположенные на левом берегу Днестра, являлись территорией проживания представителей разных этнических формирований. Письменные источники свидетельствуют о проживании гето-даков на территории Молдовы начиная с IV в. до н. э. Остались следы их материальной культуры в виде археологических памятников. В Пруто-Днестровском междуречье насчитывается 154 археологических памятника гето-даков, в том числе 40 городищ. Последние обнаружены и на Левобережье Днестра — близ сел Рашков и Катериновка Каменского района, Офатинць и Строешь Рыбницкого района. На плодородных землях обоих берегов Днестра геты занимались земледелием, они умели обрабатывать металл. Достижения в социально-экономической жизни привели к дифференциации общества и созданию дакийского государства, возглавляемого королями. Во время правления Бурбисты (82—44 гг. до н. э.) гето-даки объединились в сильную «державу», в которую вошли и левобережные земли Днестра.

Гето-даки жили рядом с различными народами и племенами, обмениваясь в ними достижениями в области экономики и культуры. Значительное влияние на гето-даков оказали римляне, которые к концу I в. до н. э. достигли Дуная, а к 106 г. н. э. завоевали Дакию, включив большинство ее земель в состав Римской империи. Почти двухсотлетнее пребывание гето-даков в составе Римской империи ознаменовалось большими изменениями в их экономике и культуре. Произошла романизация покоренного населения и свободных даков, имевших тесные связи с римскими поселениями.

Большим испытанием для романизованного населения был период великого переселения народов. Через рассматриваемую территорию прошли многие кочевники, которые нанесли большой материальный ущерб местным жителям. Хотя временами романизованное население вынуждено было скрываться в лесах, в кодрах центральной Молдовы, после спада напряжения в регионе оно возвращалось на насиженные места, в том числе на Левобережье Днестра. Осталось упомянутое население на местах своего проживания и в XII в., когда на соседних степных пространствах стали кочевать половцы (с их влиянием связано происхождение топонима Делакэу), и в 40—50-х гг. XIV в., когда татаро-монгольские поселения распространились в центральной части Молдовы (в Костешть Яловенского района, Старом Орхее) и Подолии до Караула (от этого названия сохранился микротопоним близ с. Катериновка Каменского района). С господством татаро-монголов на Левобережье Днестра связаны названия таких молдавских сел, как Ташлык (в переводе с татарского — каменка), Карагаш (в переводе с татарского — вязь).

Сведения о проживании молдавского населения на Левобережье Днестра содержатся в документах XIV—XVII вв. В этот период в крае происходили различные политические события, отрицательно сказывавшиеся на развитии местного населения. В одной из русских летописей встречается волошский (молдавский) населенный пункт Черн, находившийся на берегу реки Черная (ныне территория Григориопольского района). Этот же населенный пункт и село Делакэу упомянуты в ярлыке Крымского хана Менгели Гирея, направленном в 1506 г. литовскому князю Сигизмунду. В исторических документах XV—XVI вв. на Левобережье Днестра упомянуты молдавские села Китроси (очевидно, нынешнее с. Ташлык), Мэлэешть, Пискулунг, Каяклия и др.

В XIV—XVII вв. шла борьба между различными государствами за распространение своего влияния в Днестровско-Бугском междуречье. После победы литовцев над некоторыми татаро-монгольскими бегами при Сарысу (1362 г.) Золотая Орда постепенно теряла власть на рассматриваемой нами территории. Упоминание в 80-х гг. XIV в. в документах в числе крупных городов Молдовы Ясс, Белгорода и Черна свидетельствует о том, что тогда власть молдавского господаря в какой-то мере распространялась и на Левобережье Днестра. Одновременно вдоль этой территории на юг постепенно двигались литовцы, которым принадлежала часть Подолии. Но в начале XV в. власть литовского князя фактически распространялась лишь до Караула.

В 20—40-х гг. XV в. правящие круги польско-литовского государства пытаются расширить свои владения южнее Караула. Пользуясь тем, что Молдове угрожали османы (за год до этого турки напали на Белгород), в 1421 г. литовцы стали соорудить свою крепость на берегу р. Черная, осложняя молдавско-литовские отношения. В 1442 г. польский король Владислав III отдает Бучацкому, одному из своих панов, очевидно, по настоянию последнего в пожизненное пользование Караул, а также городок у устья Днестра. Но можно с уверенностью утверждать, что власть Бучацких, а следовательно и польского короля, до моря не распространялась, так как в начале 50-х гг. упомянутый городок у устья Днестра, известный и под названием Леричь, принадлежал генуэзцам. В 1455 г. г. Леричь перешел к Молдове.

Литовцам не хватало сил, чтобы утвердить свою власть над всем Днестровско-Бугским междуречьем, и они искали новых союзников. В 50—60-х гг. литовцы вели безуспешные переговоры с папой римским для перевода тевтонцев в Подолию.

К концу 60-х гг. положение литовцев на Левобережье Днестра еще больше осложнилось. Их союзник, крымский хан Менгли Гирей, переходит на сторону Москвы. В 1470 г. крымские татары совершили набег на Подолию. Ограбив Левобережье, татары перешли на правый берег Днестра, но здесь они встретились с молдавской армией. 20 августа 1470 г. Штефан чел Маре разгромил татар и отнял у них пленных и награбленное имущество. В последней четверти XV — начале XVI в. последовали и другие опустошительные набеги татар на Подолию, что еще больше подорвало власть литовцев на Левобережье Днестра. Хотя в ярлыке Менгли Гирея Сигизмунду от 1506 г. упомянуты Карасу (Черн) и Караул, однако их в то время уже не было. На опубликованных позже картах Черн отмечался как разоренная крепость. В этот период власть литовцев южнее Рашкова не распространялась.

Совершая набеги на Подолию, татары начинают укрепляться у устья Днестра. В 1492 г. Менгли Гирей построил крепость Очаков. В 1512 г. турки и татары подчиняют своей власти узкую полосу земли между устьями Днестра и Днепра, через которую Порта связывалась по суше с Крымским ханством. Так на Левобережье Днестра, на территории между Рашковым и южнее р. Кучурган, в известной мере образовался политический вакуум. В течение двух столетий он часто заполнялся властью молдавских господарей. От имени последних здесь

выдавались грамоты на владение землей, юридически закреплялся раздел имущества между наследниками, что служит очевидным признаком распространения суверенитета Молдовы на Левобережье Днестра. Грамотой от 10 мая 1574 г. Ион Водэ Лютый дарит великому логотету Иону Голии и Еремии Пыркэлабулу вотчины на Днестре, мельницы у устья Ягорлыка, где его воды текут в Днестр. 4 августа 1588 г. Петру Хромой подтверждает раздел указанного имущества между вдовами бояр Иона Голии и Еремии. Этот раздел отражен и в господарской грамоте от 11 августа 1593 г.

В XVII в. молдавский боярин Жора владел вотчинами, расположенными на обоих берегах Днестра. От его имени происходят названия трех сел на Правобержье (Жора де Сус, Жора де Мижлок, Жора де Жос) и одного на Левобережье — Жура.

К середине XVII в. власть польско-литовского государства была ликвидирована и в Рашкове, который вместе с окружающими землями стал собственностью Руксанды — дочери молдавского господаря Василия Лупу.

В 1672 г. османы завоевали Каменецкую крепость и Подолию, а в 1678 г. в Подолии были установлены государственные формы собственности на землю, крестьяне стали лично свободными. Это дало толчок процессу переселения в край. Пытаясь спастись от господствующего в Польше крепостного права, сюда, по словам Иона Некулче, устремилось много русинов, которые создали новые села.

В 1679 г. власть молдавского господаря Дуки Водэ распространилась на Левобережье до Днепра. По свидетельству молдавского летописца Мусте, этот господарь построил себе дворцы в Цикинэуке и на берегу р. Буг. На берегу Кошницы — левого притока Днестра — некая Тудоска Дудукалка владела двумя бранищами (заповедными лесами) и местом для сооружения мельницы.

Во время войны «Священной лиги» с Портой (1683—1699) Левобережье пострадало от набегов поляков, татар, казаков. По ее окончании в течение нескольких лет шли переговоры между Портой и польским государством о разграничении между ними левобережных земель Днестра. Спор шел о Рашкове, который два десятилетия принадлежал Руксанде. Однако право победителя было на стороне противников Порты, и Рашков вместе с землями до р. Ягорлык, то есть территория нынешних Каменского и Рыбницкого районов, перешли к польскому государству.

Из молдавских сел, расположенных сегодня на территории Дубэсарского, Григориопольского и Слобозийского районов, была сформирована административно-территориальная единица с центром в Дубэсарь. Ею управлял каймакам. Население этих сел жило по молдавским законам (обычным правом), откупаясь от крымского хана данью. Дубэсарский каймакам упомянут в документах под 1702 г. В начале XVIII в. отмечено несколько молдавских сел. В 1710 г. в записках Вейсментеля, офицера шведского короля Карла XII, встречаются села Тею и Спея. В анониме, опубликованном А. А. Руссовым, упомянуты Строешь, Рыбница, Ягорлык, Ташлык и др. В Ягорлыке было зафиксировано 200 семей волохов (молдаван), евреев и армян из Болгарии, в Белаково (Делакэу) — 100 семей волохов и армян из той же страны. В этих документах нет сведений об украинцах или русских.

Население Левобережья поддерживало тесные экономические и духовные связи с жителями правого берега Днестра. Сюда в города, и прежде всего в Кэушень, оно привозило на продажу товары. В религиозном отношении православная паства Левобережья и Кэушень находилась под управлением митрополита из г. Брэила (Проилавии) на территории нынешней Румынии. С его помощью были открыты монастырь в Роги (1748 г.), церковь в селах Погребя и Моловата (1761 г.), Дороцкая (1768 г.), Махала (предместье Дубэсарь)

(1770 г.), Кочиерь (1772 г.), Делакуэ (1773). Культовые сооружения располагались и в Рашковской округе, подчиненной польскому королю. Об этом свидетельствует документ, хранящийся во Львовском краеведческом музее. В самом Рашкове было два старинных православных культовых сооружения, в том числе церковь, построенная Руксандой в середине XVII в. Третья церковь здесь открылась в 1700 г., четвертая — в 1727 г. В том же документе фигурируют сельские церкви Рашковской округи: в Рыбнице (1682 г.), Стрешть (1702 г.), Ягорлыке (1708 г.), Зозулень (1709 г.), Офатинць (1710 г.), Михайловке (1719 г.), Молокишул Маре (1727 г.), Каменке (1728 г.), Подойме (1729 г.), Молокишул Ноу (Мик) (1729 г.). Есть сведения и о церквях в Цибулевке, Грушеве, Кузьмине.

Этот документ в какой-то мере дает представление и об этническом составе населения нынешних Каменского и Рыбницкого районов в первой трети XVIII в. Из 14 упомянутых в нем сельских населенных пунктов лишь три можно бесспорно отнести к числу сел с украинскими жителями. Причем Молокишул Ноу, а может быть, и остальные два села можно датировать не раньше 1678 г., когда началось переселение украинцев в пограничные районы Подолии из других областей Польского государства, где господствовало крепостное право. В остальных 11 населенных пунктах Рашковской округи, судя по более поздним документам, в основном проживали молдаване.

В XVIII в. усиливается приток кочевников в степные районы Днестровско-Бугского междуречья. В 1727 г. здесь отмечено кратковременное пребывание татар (яман сагайдак), которые какое-то время кочевали на Северном Кавказе. Через год, очевидно в связи с восстанием ногайцев Буджака, их вернули на прежнее место. В 1747 г. в Днестровско-Бугском междуречье впервые упомянуты ногайцы едисан, кочевавшие здесь в течение нескольких десятилетий. Видимо, поэтому в некоторых документах указанная территория названа областью Едисан. Близость кочевников, турок и казаков создавала реальную угрозу для жизни и имущества местного населения. Такая опасность особенно усиливалась во время войн, в том числе русско-турецкой 1768—1777 гг., о чем свидетельствуют письменные доклады русских офицеров. Так, в 1768 г. под Уманью казаки во главе с Шило разгромили польских конфедератов, которые отошли к Балте, а потом в Дубэсарь. Казаки разрушили оба города, причем в Дубэсарь было убито 1800 молдаван, а также турок и татар. В июне 1769 г. отряд полковника Лопухина уничтожил в Дубэсарь встретившихся ему турецких снабженцев, «взял в плен 62 волоха» и захватил 400 волов, а 4 августа отряд генерала Зорича поджег г. Дубэсарь вместе с окружающими селами, расположенными на расстоянии 5 верст.

В конце сентября того же года была захвачена татарами Балта. Татары готовились грабить «молдавские села близ Бендер», по имеющимся сведениям, уже в октябре русский офицер Витгинштейн при отступлении к Ягорлыку забрал в плен в попутных деревнях до 500 «волохов».

Чтобы спастись от грабежей и убийств, значительная часть населения Левобережья переправлялась на правый берег. В 1771 г., когда опасность миновала, беженцы стали возвращаться к родным очагам, но не все. К примеру, известно, что в 1772 г. 52 семьи из сел Дубэсарь, Роги, Моловата, Кочиерь, Кошница находились в селах Трушень, Скорень, Дурлешть, Фурчень, Серетень, Лопатна, Загорна. В 1773 г. 13 семей из сел Пырыта, Кошница, Кочиерь, Коржева проживали в селах Мэшкэуць и Холеркань. Беженцы получали ощутимую помощь со стороны местных крестьян. Им уступали земельные угодья для запашки и выпаса скота. Многие беженцы возвращались к своим домам вместе с нажитым в правобережных селах имуществом. В приказах русского офицера Коррета упомянуты ямы, которые были заполнены

просом в селах Малкоч и Канмурза (близ Кэушень) беженцами из сел Тею, Кочиерь, Тырнэука.

О приблизительной численности и этническом составе населения Дубэсарской округи можно судить по спискам, составленным русской военной администрацией в 1772—1774 гг. В 14 селах округи насчитывалось около 600 дворов, в которых до войны проживало не менее 3000 человек. Большинство семей были молдавскими. Кроме них отмечено 25 еврейских, 11 цыганских и 2 армянские семьи. Конечно, в списки не попали беженцы, а также убитые и угнанные в рабство армиями обеих воюющих сторон. Нет в них и сведений о населении сел Мэлэешть, Ташлык, Токмэжиу, Карагаш, Лунга, Дойбань, Черная и др. Данные по некоторым из этих сел можно частично восполнить по другим документам. Согласно одному из списков беженцев 1772 г., 7 уроженцев с. Черная находились в правобережных селах Сипотень и Вережень, 6 семей из с. Лунга — в с. Устье. На Правобережье находились также 2 семьи мэлэештцев.

И во время русско-турецкой войны 1787—1792 гг. жители Левобережья Днестра спасались бегством на Правобережье. По окончании военных действий они вернулись в свои очаги, но там, по свидетельству поляка Рейли, столкнулись с притеснениями со стороны казаков, которые в течение нескольких лет стояли на новой границе Российской империи по Днестру. Как отмечал в 1792 г. член Санкт-Петербургской академии А. Мейер, в селах от Гоень до Тею насчитывалось 4500 хозяйств молдаван и представителей других этнических групп. О наличии украинцев или русских в указанной местности не упоминается.

В результате Яского мира и второго раздела Польши в 1792—1793 гг. Левобережье Днестра оказалось в составе Российской империи. Большинство его населения составляли молдаване. Украинцы проживали лишь в трех-четыре селах Каменского и Рыбницкого районов, а сел с русским населением вообще не было зарегистрировано.

В первые годы господства царской администрации в крае развитие его населения носило противоречивый характер. В одних селах, как, например, Бужор, Дойбань, Дубовое, численность жителей несколько выросла. Рядом с молдавским с. Черная появилась армянская колония Григориополь, образованная переселенцами из правобережных городов Кишинев, Бендеры, Кэушень и др. Впервые в документах встречается украинское с. Глиное. Вместе с тем в 12 молдавских селениях края: Гоень, Роги, Моловата, Кочиерь, Погреба, Кошница, Пырыта, Дороцкая, Делакэу, Мэлэешть, Тею, Спея — с 1793 до 1795 г. общее количество жителей уменьшилось с 5180 до 4203. В трех других молдавских селах (Карагаш, Слобозия, Суклея) с 1794 по 1795 г. общая численность жителей уменьшилась более чем на треть (с 1383 до 846 человек). Уменьшение численности населения Левобережья в 1793—1795 гг. объясняется тем, что после включения края в Российскую империю над свободными молдавскими крестьянами, составлявшими абсолютное большинство населения Дубэсарской округи, нависла угроза закрепощения. Массовое переселение жителей Левобережья на правый берег (а туда убегали и армянские переселенцы) глубоко встревожило царское правительство. Оно стало препятствовать введению крепостничества в крае, что остановило бегство молдаван на правый берег Днестра. Но результатом борьбы молдавских крестьян воспользовались и крестьяне российских губерний, а также соседних воеводств бывшего польского государства. Спасаясь от крепостничества, русские и особенно украинские крестьяне стали поселяться на Левобережье Днестра и в соседних степных районах.

Включенные в состав Российской империи по условиям Яского мира и второго раздела Польши левобережные районы Приднестровья не являлись в административно-территориальном отношении едиными. Большая часть современной территории Левобережья Молдовы — от

Кучурганского лимана до р. Ягорлык — вошла в состав Тираспольского уезда Херсонской губернии, а села ныне Рыбницкого района вошли в Балтский, Каменского — в Ольгопольский уезды Подольской губернии. Включение их в новое государственно-политическое образование коренным образом изменило социально-экономические, политические, национально-культурные и демографические условия исторического развития проживавшего здесь молдавского населения. Как и все инациональные народы Российской империи, оно испытывало тяготы царского режима, последовательно проводившего политику подавления этнической культуры самобытности и национального самосознания населяющих Россию народов.

В соответствии с геополитическими интересами России в Юго-Восточной Европе царское правительство целеустремленно осуществляло мероприятия по превращению вновь приобретенных земель в российскую территорию. Одним из проявлений этой политики была их усиленная колонизация. С целью ускорения хозяйственного освоения относительно слабозаселенных земель, создания здесь социальной и политической опоры и в определенной мере этнической базы, а также уменьшения социальной напряженности во внутренних губерниях, обусловленной ростом крестьянского малоземелья, царское самодержавие стимулировало массовое переселение сюда жителей. Рядом указов (от 26 января 1792 г., 5 января 1802 г., 20 февраля 1802 г., 17 июня 1812 г., 22 марта 1824 г., 8 апреля 1843 г.) оно предписывало выдвигать в Новороссийский край, в составе которого находилось и Приднестровье Тираспольского уезда, крестьян из внутренних губерний империи и иностранных поселенцев, предоставляя им значительные льготы. Следствием этого стало прибытие мощного потока иммигрантов — организованных и стихийных, — которые заметно изменили существовавшую здесь в конце XVIII в. демографическую ситуацию.

Многочисленные описательные материалы современников того периода убедительно свидетельствуют, что к 90-м гг. XVIII в. молдаване составляли значительную часть населения не только в приднестровской полосе, но и во всей Очаковской области. Именно данной реальной этнической действительностью руководствовались фельдмаршал Г. Потемкин и архиепископ Екатеринослава Амбросие Серебренников, выдвинувшие план создания специальной епархии Очакова и Дубэсарь. При этом они считали необходимым, чтобы служители церкви, начиная с епископа и кончая рядовым священником, владели молдавским языком, поскольку в городах и селах живут много молдаван. Хотя епархия так и не была образована, для нас представляет интерес само официальное признание наличия здесь значительной прослойки молдаван, вследствие чего от служителей культа требовалось знание их языка. Отмеченное явление признано и подтверждено более поздними событиями. А именно, когда после аннексии Бессарабии разрабатывался проект создания епархии Кишинева и Хотина, митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони, являвшийся в 1793—1799 гг. главой Екатеринославской епархии и прекрасно знавший этническую ситуацию в Днестровско-Бугском междуречье, предложил объединить церковь Бессарабии и Очакова, аргументируя это тем, что в Очаковских степях проживают молдаване, греки, болгары, а также колонисты других национальностей. Синод и правительство России, согласившись с доводами митрополита, разрешили объединение церкви Очакова и Бессарабии, которое продолжалось до 1837 г.

Приведенная описательная констатация современников подтверждается конкретными статистическими сведениями, полученными по материалам переписей населенных пунктов, в которых указывался и этнический состав населения. В 1792 г. в Очаковской области было зарегистрировано 23,7 тыс. жителей, из которых 11,6 тыс., или почти 50% от общего числа населения, являлись молдаванами. Однако в после-

дующие годы, несмотря на заметный количественный рост молдавского населения, удельный вес последнего вследствие начавшегося иммиграционного процесса сокращался. Уже в 1799 г. 18,3 тыс. молдаван составляли лишь 39,1% населения Очаковской области. В контексте сказанного подчеркнем еще один немаловажный факт. Из 64 сравнительно крупных населенных пунктов 41 являлся чисто молдавским, 19 — были украинскими и 4 — со смешанным населением.

Основным массивом наиболее компактного расселения молдавского населения являлось Приднестровье Тираспольского уезда, включающее ныне Слобозийский, Григориопольский и Дубэсарский районы Молдовы. В конце XVIII в. здесь проживало 12,6 тыс., или более 69%, молдаван Очаковской области. В этническом же составе населения Приднестровья Тираспольского уезда их доля была наибольшей (65,6%). Далее в убывающем порядке шли украинцы (17,5%), армяне Григориополя (12,3%), евреи (2,5%) и русские (2,1%), зарегистрированные только в Тирасполе.

Первая половина XIX в. была периодом наиболее интенсивной колонизации Тираспольского уезда. Только в 1836—1857 гг. сюда иммигрировало более 19 тыс. жителей разных губерний Российской империи, главным образом украинских. Переселенцы либо образовывали новые населенные пункты, либо оседали в существовавших. По приглашению российского правительства на упомянутую территорию прибывали и иностранные колонисты. В пределах Приднестровья немецкие поселенцы основали колонии Глихсталь (Глинное, 1805 г.), Бергдорф (Колосово) и Нейтдорф (Караманово, 1809 г.), а болгарские — колонию Парканы (1804 г.).

Естественный прирост молдаван был не ниже, чем у украинцев, русских и других этнических групп. Но этого было явно недостаточно для сохранения своих позиций в условиях усиленного иммиграционного процесса. Хотя в первой половине XIX в. численность молдавского населения Очаковской области увеличилась с 18,3 тыс. до 59,5 тыс., удельный вес его сократился с 39,1 до 17%. Значительная часть молдаван (50,2%) проживала в Тираспольском уезде, 36,2% — в Ананьевском и 13,8% — в Одесском уезде.

Тираспольский уезд выделялся среди других уездов Херсонской губернии наибольшей долей молдавского населения (31,12%). Остальные этнические группы, за исключением украинской (42,4%), занимали незначительное место в этническом составе населения: немцы — 8,2%, евреи — 5,4%, русские — 4,2%.

Приднестровье занимало ведущее положение в расселении молдавского населения. В середине 50-х гг. XIX в. здесь проживало около 82% молдаван Тираспольского уезда. Отрицательные последствия иммиграционного процесса первой половины XIX в. резко сказались на эволюции демографической ситуации. Прежде всего они проявились в значительном уменьшении удельного веса молдавского населения (с 65,6 до 48,8%), хотя в количественном отношении оно увеличилось с 12,6 тыс. до 24,4 тыс. человек. Тем не менее молдаване, сохраняя доминирующее положение в этническом составе населения рассматриваемого региона, определяли его национальный облик. Доля каждой из других этнических групп была сравнительно небольшой: украинцев — 18,6%, немцев — 10,1, евреев — 8,2, русских — 4,1, болгар — 2,1% и т. д. Отмеченное демографическое явление ярче выражалось в сельской местности Приднестровья, где доля молдаван составляла 63,3% населения. Далее в убывающем порядке шли украинцы — 16,2%, немцы — 14,3, русские — 3,3, болгары — 2,9%.

Вторая половина XIX в. характеризовалась дельнейшими изменениями демографической ситуации, что обуславливалось продолжающимся механическим ростом немолдавского населения. Несмотря на малоземелье местных крестьян (половина бывших государственных

крестьян Приднестровья не была обеспечена установленным аграрной реформой размером надела — 8 десятин на мужскую ревизскую душу), в 60-е гг. XIX в. царское правительство переселило сюда из разных губерний Российской империи около 760 ревизских душ, выделив им из казенного земельного фонда более 5500 десятин. Таким, путем были образованы 5 новых населенных пунктов: Красноторка, Славяно-Сербка, Черница, Новая Сукляя и Новая Александровка. Кроме санкционированного правительством в значительном масштабе продолжалось и стихийное переселение. По данным переписи населения 1897 г., только в Тирасполе, Григориополе и Дубэсарь было зарегистрировано около 15 тыс. неместных (не из Тираспольского уезда) уроженцев, что составляло более 29% всего городского населения, а в самом Тирасполе — 35,4%.

В развивавшемся в таких условиях демографическом процессе продолжалось, правда в более замедленном темпе, сокращение удельного веса молдавского населения. Хотя с середины 50-х гг. XIX в. до 1905 г. численность молдаван Приднестровья Тираспольского уезда увеличилась с 24,4 тыс. до 64,2 тыс., их удельный вес в этническом составе населения сократился до 42,3%. Доля других этнических групп составляла: украинцев — 21,2%, русских — 14,2, евреев — 9,2, немцев — 4,1, болгар — 3,3%.

Иная демографическая ситуация сложилась к началу XX в. в сельской местности Приднестровья. Здесь доминирующее положение молдаван (53,3% всего сельского населения) было более значительным. Доля украинского населения исчислялась примерно 24,8%, немецкого — 5,6, русского — 5,0 и болгарского — 4,6%.

Приведенные данные об этническом составе населения на протяжении всего рассматриваемого периода убедительно свидетельствуют о том, что национальный облик Приднестровья, особенно его сельской местности, определялся молдаванами, которые являлись преобладающим этническим образованием. В то же время в силу ряда объективных причин молдавское население слабо участвовало в градообразовательном процессе. К началу XX в. более 83% молдаван проживало в сельской местности. Поэтому национальный состав городского населения несколько отличался от сельского. В 1897 г. из 51,3 тыс. городских жителей русские составляли 31,6%, евреи — 28,5, молдаване — 20,9, украинцы — 14,1%. Вместе с тем в Григориополе молдаван насчитывалось около половины в общей численности городского населения, а в Дубэсарь они уступали лишь евреям, доля которых исчислялась более чем 44%. А значительная доля русских в составе населения Тирасполя (44%) помимо переселения их сюда объяснялась наличием здесь большого контингента вооруженных сил (более 4000 человек). Относительно слабое представительство коренных жителей в городском населении не представляло собой какого-то необыкновенного явления, оно было характерно для большинства юго-западных городов Российской империи, в том числе для Бессарабии.

Значительное число молдаван проживало в северной зоне Приднестровья — современных левобережных селах Рыбницкого и Каменского районов. В 70-х гг. XIX в. молдаване жили в 22 селах Ольгопольского и 9 селах Балтского уездов, расположенных главным образом в приднестровской полосе. В 1834—1897 гг. численность молдаван Подольской губернии увеличилась с 7,4 тыс. до 26,7 тыс., из которых 25,7 тыс. проживали в приднестровских селах. Несмотря на трудные социально-политические и культурные условия для сохранения этнической самобытности, они бережно передавали от поколения к поколению знание родного языка и обычаи.

Компактное расселение и проживание молдаван в приднестровской полосе было одним из решающих условий сохранения их в качестве самостоятельного, самобытного этнического образования. Осознание общ-

ности происхождения, национальной культуры, обычаев и единства языка способствовало этнической консолидации молдавского населения обоих берегов Днестра. Этому содействовало также сохранение и развитие тесных экономических, торговых и культурных связей, общее понимание необходимости объединения духовных сил в борьбе за сохранение и возрождение национальной культуры и национальное освобождение.

Национальная культура молдавского населения Приднестровья развивалась в тяжелых политических и идеологических условиях царского режима, который не считал нужным учитывать национально-культурные запросы местного населения. С включением Приднестровья Тираспольского уезда в Российскую империю здесь началось осуществление русификаторской политики. В немногих учебных заведениях, которые открывались на указанной территории, обучение происходило на русском языке. В северной зоне Приднестровья царское правительство, стремясь заручиться поддержкой польского дворянства, поддержало на первых порах усилия последнего по колонизации учебного процесса. Но с начала 30-х гг. XIX в., с подавлением польского восстания, была развернута бурная деятельность по деполонизации школы и русификации последней.

Одним из первых учебных заведений в Приднестровье было уездное училище в Тирасполе, официальное открытие которого состоялось в 1812 г., через 4 года открылось приходское училище в Григориополе, где преподавался и армянский язык, а в 1821 г. аналогичное училище появилось и в Дубэсарь. В 1823 г. усилиями Кишиневской епархии в Тирасполе было основано уездное духовное училище, призванное готовить кандидатов для Кишиневской семинарии. Оно действовало до 1838 г., когда в связи с образованием Херсонской епархии было переведено в Одессу. Десятки уроженцев Приднестровья обучались не только в Кишиневской семинарии, но и в других учебных заведениях Бессарабии.

Сельские начальные школы в отличие от уездных училищ не пользовались правительственной поддержкой. Обязанности по их открытию и содержанию возлагались на крестьянские общества. Самоустранение правительства от просветительской деятельности среди крестьянского населения сдерживало создание сети сельских учебных заведений.

В 1881 г. в Приднестровье Тираспольского уезда было зарегистрировано всего 18 начальных школ, из которых 6 располагались в городах (четыре в Тирасполе и по одной в Дубэсарь и Григориополе). Впоследствии их численность несколько увеличилась. В 1914 г. в городах действовали 34 начальные школы с 3518 учениками, а в сельской местности — 63 начальные школы с 6000 учениками.

До конца XIX в. в Приднестровье не было ни одной средней школы. Первой такой школой явилась гимназия для девочек, открытая в 1894 г. в Тирасполе. Через 10 лет в этом же городе было учреждено реальное училище. В Григориополе была основана прогимназия для девочек. В 1913 г. в этих школах обучалось более 640 учеников и учениц.

Существовавшая сеть учебных заведений далеко не удовлетворяла культурные запросы и потребности местного населения. Всего 20% детей школьного возраста были охвачены школой. Безграмотность была обычным явлением, особенно среди молдавского населения. В конце XIX в. лишь 7,8% молдаван Херсонской губернии владели грамотой, а Подольской губернии — 5%.

Представители местной интеллигенции осознавали, что существовавшая тогда система образования, запрет преподавания в школах на родном языке серьезно препятствовали распространению грамотности среди простого населения. Они предпринимали определенные шаги для исправления такого положения. В июле 1907 г. Синоду было представ-

лено ходатайство епархиального съезда Подольской губернии о введении в местных начальных церковных школах обучения на украинском и молдавском языках. Обсудив данное ходатайство, Училищный совет Синода отклонил его на том основании, что русская речь из-за ее широкого распространения «сделалась доступною для понимания простого народа — как малорусского, так и молдавского». «В целях общегосударственных, а также в интересах самого малорусского и молдавского населения, — рекомендовал совет, — необходимо усиление преподавания в местных начальных школах русского языка, как государственного... а не сокращение его изучения через уделение учебного времени на преподавание малорусского и молдавского языков». В числе аргументов в пользу отказа удовлетворить ходатайство Училищный совет Синода приводил и такой «неоспоримый» довод: «...для ведения преподавания в начальных церковных школах Подольской епархии на малорусском и молдавском языках встречается препятствие в их литературной бедности, неразработанности и отсутствии многих слов для выражения на сих языках даже общедоступных понятий, а также малой применимости сих языков в последующей жизни учащихся и особенно в служебной и общественной деятельности». Однако в конечном итоге Синод все же постановил «разрешить учителям в церковных школах, находящихся в местностях с малорусским и молдавским населением, пользоваться малорусским и молдавским языками, особенно на первых порах занятий со вновь поступившими в школу детьми, но с тем, чтобы языком преподавания в школе всех предметов был язык общерусский». Другими словами, разрешалось использовать родной язык в качестве вспомогательного средства в объяснении малоизвестных терминов и понятий. Правительство согласилось с заключением Синода, поскольку оно «не стоит в противоречии... с общим принятым правительством началом».

Значимость этого демарша, хотя он и закончился безрезультатно, состоит в том, что украинские и молдавские служители культа предприняли совместные усилия для решения злободневных национально-культурных задач своего населения, взаимно уважая права друг друга.

С усилением в начале XX в. социального движения пробуждалось национальное самосознание молдаван Приднестровья. Осознав необходимость национально-культурного возрождения, они отдавали себе отчет в том, что в существовавших тогда условиях им самим будет трудно, даже невозможно самостоятельно решать насущные национальные задачи молдавского населения Приднестровья. Поэтому, включившись в национальное движение, они стремились к объединению с молдаванами Бессарабии, участвуя в проведении совместных мероприятий.

В октябре 1917 г. в Кишиневе состоялся съезд молдавских солдат, в работе которого участвовали и молдавские солдаты Приднестровья. Один из их лидеров — Тома Жалбэ, обращаясь к присутствующим, сказал: «Братья, вижу, что вы решили приобрести то, что вам полагается... освободить нашу родную Бессарабию... Но я спрашиваю вас, братья, которые являетесь молдаванами, почему же оставляет нас, молдаван, оторванных от Бессарабии, жить на другом берегу Днестра?» «Если вы забудете нас, — продолжал он, — мы будем рыть берег Днестра и направим воду по ту сторону нашей земли, ибо лучше, чтобы река изменила свое течение, чем нам остаться разделенными друг от друга».

19 ноября 1917 г. в Григориополе состоялось подготовительное собрание молдаван Приднестровья, на котором было принято решение созвать 17 декабря 1917 г. в Тирасполе съезд молдаван данного региона. Для подготовки съезда был избран организационный комитет в составе Булата, Тома Жалбэ, Дурбэялэ, Думиана и Моломана. В обращении оргкомитета к молдаванам Приднестровья предлагалось избрать от каждого молдавского села по два делегата на первый мол-

давский съезд «для решения всех прав молдавского народа», были сформулированы основные требования национально-культурного характера.

На съезде присутствовала и делегация «Сфатул цэрий». Один из ее членов, вручая съезду триколор, сказал: «Это — знамя нашего народа. Под его тенью живет весь румынско-молдавский народ, и в нынешних условиях все мы боремся за его победы... До сих пор вы не имели флага, не имели прав, не пользовались национальным уважением. Отныне наше национальное знамя гордо и уверенно будет колыхаться и над вами». После горячих дискуссий съезд принял постановление, в котором были сформулированы основные национальные принципы: создание национальной школы и введение письменности на латинской основе, введение национального языка во все сферы общественной жизни и церковнослужение. В главном пункте постановления была сформулирована задача объединения молдавской территории Приднестровья с Бессарабией. Обращаясь в связи с этим к представителям «Сфатул цэрий», делегаты съезда заявили: «Мы посланы с наказом быть вместе с вами, с этим нас ждут в селах».

Однако последующие военно-политические события не позволили реализовать в то время национальные чаяния молдаван Приднестровья, стремившихся не только к духовному, но и к территориальному единению со своими братьями и сестрами из-за Днестра.

Примечания

- ¹ *Iorga N. Româniile de peste Nistru. Iași, 1918.*
- ² *Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Приднестровья в XIX в. Кишинев, 1979.*
- ³ *Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII — первая половина XIX в.). Кишинев, 1974.*
- ⁴ *Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII — первой половине XIX в. М., 1976.*
- ⁵ *Крачун Т. А. Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии. Кишинев, 1985.*
- ⁶ *Кочергин В. В. Наброски по истории Дубоссар и прилежащего Приднестровья. Одесса, 1911.*
- ⁷ *Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т. 4. Тираспольский уезд. Херсон, 1889; Мейер А. Повестное, землемерное и естественное описание Очаковской земли. Спб., 1794.*
- ⁸ *Nistor I. Româniile transnistreni//Bessarabia. 1990. N 10—12.*
- ⁹ *Особые журналы Совета Министров царской России. 1908. Вып. V. М., 1988.*
- ¹⁰ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Вып. 32. Подольская губерния. Спб., 1904; Вып. 47. Херсонская губерния. Спб., 1904.*
- ¹¹ *Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии. Одесса, 1907.*
- ¹² *Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 г. Ред. Л. Майков. Спб., 1868.*
- ¹³ *Памятная книга по Одесскому учебному округу. Одесса, 1881.*
- ¹⁴ *Свод памятников истории и культуры МССР. Северная зона. Кишинев, 1987.*
- ¹⁵ *Смолянинов В. Н. Отчет попечителя Одесского учебного округа о состоянии средних и низших учебных заведений Одесского учебного округа за 1913 год. Одесса, 1914.*

VIATA ȘTIINȚIFICĂ НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ «IMPERIUL OTOMAN ȘI POPOARELE DIN CAUCAZ, EUROPA CENTRALĂ, RĂSĂRITEANĂ ȘI DE SUD-EST IN SEC. XIV—XVIII» (MOSCOVA, 3—5 MARTIE 1992)

Intrunirea a avut loc în incinta Institutului de Slavistică și Balcanistică al A.Ș. a Rusiei, prezentând a XI-a sesiune a conferinței științifice permanente «Slavii și vecinii lor». Ea a fost dedicată memoriei cunoscutului istoric-slavist rus V. D. Koroliuk, fost șef de sector al istoriei vechi și medii al acestui institut. Organizatorii conferinței, titularii institutului și Universității din Daghestan, au publicat planul și tezele a 33 de comunicări trimise în prealabil pe numele comitetului organizatoric în frunte cu G. G. Litavrin. Programul prevedea cinci ședințe ținute în trei zile de lucru.

Pe parcurs a fost citite circa 2/3 din comunicările incluse în program. Supraplan s-au prezentat încă cinci comunicări. În lucrările conferinței s-au încadrat, în primul rând, titularii secției omagiatului și a Universității din Mahacikala. Au mai participat cercetători din institutele academice moscovite de istorie a Rusiei, orientalistă; profesori universitari din Moscova și Nalcik. Din afara Federației Ruse au fost publicate tezele a trei comunicări din Moldova, dintre care două au și fost citite, iar din Ucraina — o comunicare conform planului și una supraplan. La finele fiecărei ședințe pe marginea celor auziate au fost organizate discuții.

La prima ședință a fost prezentat un set de referate, consacrate problemelor politice în cadrul Imperiului otoman. În cele ce urmează ne vom opri doar asupra problemelor abordate la sesiune, care direct sau indirect vizează și unele aspecte din istoria Principatelor Române.

În comunicarea dlui Mihail S. Meier (Moscova) s-a evidențiat faptul, că la formarea statului otoman un rol important l-a jucat ideea imperială moștenită de la bizantini. În acest stat exista un echilibru dintre sipahi, ieniceri și alte formațiuni militare, ceea ce permitea conducerii centrale să manevreze. Viabilitatea Imperiului se mai explica și prin faptul că spațiul european, unde era răspândită puterea otomană, nu în aceeași măsură era supus centrului: pământurile bulgare, macedonene ș. a. erau administrate în exclusivitate de către otomani; în Serbia, Bosnia, Herțegovina populația locală a păstrat unele forme de administrare; țările române, și-au păstrat, în fond, instituțiile statale și sociale inițiale, devenind vasale ale Imperiului otoman. În discuție s-a menționat că conceptul împărțirii țărilor dependente de Imperiul otoman în sfere de influență a fost înaintat de către istoricii francezi, cu care au căzut de acord istoricii turci.

În referat s-a menționat și influența bizantină asupra Imperiului otoman. De aceea a fost expusă părerea că în trecut problema influenței bizantine la formarea Imperiului a fost abordată de către mulți savanți cu renume, inclusiv și de Nicolae Iorga. Dar istoricii turci din perioada postbelică au evidențiat numai rolul turcilor în formarea Imperiului otoman. Această părere tendențioasă a fost preluată și de istoriografia fostei Uniuni Sovietice. Revenirea la tratarea obiectivă a problemei va înlesni studierea ei în continuare (I. Chirtoagă).

Cercetătoarea F. Oreškova (Moscova) a vorbit despre unele documente turcești, inclusiv cele din fondul guvernatorului Holinului Kolciak Ilias-pașa ce conține un număr mare de documente otomane din sec. XVII—XVIII, care au o importanță incontestabilă pentru studierea istoriei Moldovei în perioada respectivă.

Irina F. Makarova (Moscova) a evidențiat în referatul său rolul bisericii în menținerea identității bulgarilor după dispariția statului lor. Însă în orașe și alte localități cu populație mixtă pe parcursul a mai multor decenii creștinii se obișnuiau cu viața conlocuitorilor săi de altă confesiune și treptat adoptau modul de trai, obiceiurile musulmanilor, care se bucurau de unele privilegii în societatea otomană. Acest proces de convertire religioasă, urmat de asimilarea etnică, a avut loc și în rindul populației din sudul și nordul Moldovei administrat direct de către otomani.

În cadrul aceleiași ședințe, subsemnații au prezentat, de asemenea, rapoarte consacrate schimbărilor survenite în Moldova în urma expansiunii otomane. Vom prezenta mai pe larg conținutul acestor comunicări.

Gh. Gonța a făcut o analiză amplă a evoluției puterii domnești după compania otomană din 1538 asupra Țării Moldovei și pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea. Chiar de la început Poarta ducea o politică specială față de puterea domnească. Pe de o parte, această politică avea menirea să sublinieze puterea autoritară a domnului în țară, care era monarh absolut înăuntrul țării, avînd dreptul de a judeca și pedepsi supușii săi. Administrația internă în Moldova practic nu suferă mari schimbări. Pe de altă parte, politica Porții este îndreptată spre constituirea mecanismului de supunere a domnului Imperiului otoman. Declarînd sultanul drept putere supremă în Moldova, Poarta numește și scoate voievozii din domnie. De la bun început Istanbulul ia măsuri pentru

a înlătura dinastia legitimă a mușatinilor din Moldova.

În cadrul acestei politici după înfrângerea lui Ioan Vodă cel Viteaz în războiul antiotoman din 1574, cu concursul total al Porții, la domnia Moldovei este ridicat Petru Șchiopul, fratele voievodului din Țara Românească Alexandru II Mircea. În mentalitatea medievală forma și simbolul aveau o mare însemnătate și dimensiunile inovativei introduse în 1574 în viața societății din Moldova sînt destul de mari. Prin actul din 1574 Poarta înlătură definitiv dinastia mușatină de la domnie. Concomitent, ridicarea la tron a lui Petru Șchiopul avea ca sarcină să slăbească puterea domnească în Moldova care, în comparație cu Țara Românească, era mai puțin supusă turcilor și mult mai activă în lupta antiotomană. După centralizarea puterii în timpul lui Ioan Vodă, Poarta ia măsuri pentru a opri acest proces. Totodată e cert, că din 1574, odată cu venirea lui Petru Șchiopul la domnie, între Moldova și Țara Românească începe o etapă de apropiere politică, economică, militară și culturală. Această apropiere a pregătit evenimentele politice de la sfîrșitul sec. al XVI-lea, actul unirii Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Comunicarea lui I. Chirtoagă a fost consacrată sistemului de împărțire a veniturilor de pe pămînturile Benderului, Akkermanului și Chiliei în primul secol de stăpînire otomană (1484—1595). Veniturile de bază percepute de la localnici erau predestinate întreținerii aparatului de stat, inclusiv a unităților de sipahi (cavaleria grea). Îndeplinind o funcție de stat, în primul rînd cea militară, sipahii primeau un venit fixat prin lege. Un timariot (cavalier de rînd) primea pînă la 20 de mii de acce anual și era dator să plece la război echipat pe contul său împreună cu unul-doi ostași auxiliari (gebeli). În anul 1534 gebelii constituiau 46,6% din sipahii sangeacului Silistra, în care atunci intrau Chilia și Akkermanul, iar zaimii față de timarioți — 3,6%. Către mijlocul secolului baza materială a comandamentului unităților de sipahi ale ținutului s-a mărit, formînd 11,2% față de numărul timarioților, iar ponderea acestora cu un venit mai jos de 3 mii acce s-a micșorat pînă la 27%.

Comandamentul suprem al sipahilor care constituia osatura de conducere a Imperiului otoman primea un venit anual, ce depășea 100 mii acce și se numea has. Cele două hasuri din ținut reveneau sangeacbeilor de Bender și Akkerman. La mijlocul secolului hasul sangeacbeului de Akkerman valora 240 mii acce. Veniturile coroanei, de asemenea, erau mari, mai ales în sîngeacul de Akkerman. În afară de proprietatea de asemenea, erau mari, mai ales în sîngeacul mai există proprietatea necondiționată (miule) și fundațiunile bisericesti (vacuf).

Veniturile obținute în urma diverselor forme de proprietate erau diferite. Cea mai mare parte a lor, circa 60%, aparținea sultanului. Veniturile sipahilor formau ceva mai mult de 30%, iar restul — cele ale miulcurilor și vacufurilor. Corelația dintre veniturile din ținut ale sipahilor și sultanului era mai mare decît media pe imperiu (37%, și 51%). Aceasta se explica prin faptul, că veniturile principale de pe aceste pămînturi aveau un caracter neagrar (de la orașe, pescuit), care aparțineau sultanului.

În acest set de comunicări se încadrează și tezele referatului prezentat de A. Galben (Chișinău) «Despre gradul de influență și răspîndire a jurisprudenței otomane pe teritoriul Moldovei în sec. al XVIII-lea». Autorul se referă la aplicarea legislației otomane pe teritoriile răpite de către Poartă de la Moldova și supuse administrației turcești.

În cadrul discuțiilor s-a menționat că în unele regiuni limitrofe ale Imperiului otoman mult timp între nomazi și sedentari existau spații, unde nici un stat nu-și exercita puterea administrativă stabilă. Astfel, prima frontieră între moldoveni și nohai s-a stabilit abia în 1673, între polonezi și tătari — la începutul sec. al XVIII-lea, iar între ruși și tătarii din Crimeea — în 1707 (I. Chirtoagă).

Unele aspecte ale istoriei Principatelor Române au fost elucidate și în setul referatelor consacrate relațiilor externe. Așa, dl V. P. Șuşarin (Moscova), vorbind despre unirea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei la sfîrșitul sec. al XVI-lea sub conducerea lui Mihai Viteazul, a menționat rolul primordial al Austriei în evenimentele din regiune. După părerea sa, această unire a avut ca precedent acțiunile politice ale lui Sigismund Bathory. Vorbind despre războiul austro-turc din 1593—1606, dl Șuşarin a enunțat unele teze cunoscute din istoriografia maghiară referitor la componența etnică a Transilvaniei, la rolul românilor în lupta creștinilor cu otomanii și a unirii Țărilor Române.

Pe parcursul discuțiilor pe marginea referatului prezentat de V. P. Șuşarin s-a menționat, că în perioada vizată în Moldova, Țara Românească și Transilvania locuiau o populație, care avea o comunitate de limbă și cultură (Gh. Gonța), că în baza datelor statistice istoricii din România și Republica Moldova au dovedit, că în perioada respectivă românii formau majoritatea populației Transilvaniei (I. Chirtoagă), iar evenimentele din Transilvania nu pot fi studiate în afara contextului politic internațional (L. Semionova).

Dna Semionova (Moscova), oprindu-se la relațiile Principatelor Române cu otomanii, a menționat că spre sfîrșitul sec. al XVI-lea s-a intensificat dependența vasală a Moldovei și Țării Românești față de Poartă. În sfera relațiilor externe ambele principate se supun tot mai mult Imperiului otoman. Continînd politica tradițională, domnii Moldovei și Țării Românești se străduiau să manevreze între marile puteri europene și turci. O însemnătate mare pentru fiecare etapă avea în politica externă a ambilor domni situația concretă internațională din Europa de Sud-Est, care era cu atenție studiată de către curțile din Iași și București. În discuție dl B. Florea a menționat

că, studiind evenimentele internaționale din Sud-Estul Europei, trebuie de avut în vedere participarea unei mari oști otomane, la sfârșitul sec. al XVI-lea, în compania din Asia, cât și corelația de factori interni și externi.

Un aspect al politicii externe destul de variate și contradictorii a lui Vasile Lupu la începutul anilor 40 ai sec. al XVII-lea a fost examinat în referatul dlui B. Florea. Solul rus Ivan Petrov, cât și patriarhul din Constantinopol Partenii I comunicau la Moscova despre rolul lui Vasile Lupu în medierea turco-rusă, preîntîmpinînd țarul rus că domnul moldovean apăra la convorbiri numai interesele Rusiei.

În referatul prezentat de dl V. I. Șeremet (Moscova) s-a pus în discuție «proiectul grecesc» înaintat de către Ecaterina II. S-a menționat planul unirii principatelor și formării la nord de Dunăre a Daciei. Autorul «proiectului grecesc» se consideră secretarul Ecaterinei II, graful A. A. Bezborodko, care concomitent conducea Departamentul Relațiilor Externe al Rusiei și Orientului. «Proiectul grecesc» a devenit însă în perspectivă o armă a luptei adversarilor împotriva Rusiei pe arena internațională.

În concluzie se poate menționa că acest for științific și-a atins scopul. În cadrul ședințelor au fost abordate concepte noi și interesante. Asupra problemelor discutabile au fost făcute unele precizări de poziții.

© Ion Chirtoagă,
Gheorghe Gonța

SIMPOZION INTERNAȚIONAL LA CLUJ-NAPOCA (ROMÂNIA)

Între 5 și 7 iunie 1992 în Cluj-Napoca și-a desfășurat lucrările Simpozionul internațional cu tema «Instaurarea regimurilor comuniste în Europa de Răsărit».

La ședința de deschidere a lucrărilor Simpozionului s-au adresat celor prezenți cu mesaje de salut domnii Vasile Vesa, șeful catedrei de istorie contemporană a Universității din Cluj-Napoca (în continuare U.C.-N.), Nicolae Bocșan, decanul Facultății de istorie și filosofie a U.C.-N., Andrei Marga, prorector al U.C.-N., Kurt W. Treptow, profesor al Universității din Illinois (S.U.A.).

În prima zi a lucrărilor Simpozionului au fost ascultate și s-au făcut discuții pe marginea interesantelor comunicări prezentate de Vasile Pușcas și Vasile Vesa (U.C.-N.), Stephen Fischer-Galați (Universitatea din Colorado, S.U.A.), Simon Petermann (de la Universite Libre de Bruxelles), Ioan Scurtu (Universitatea din București), Valeriu Dobrinescu (Institutul de istorie «A. D. Xenopol», Iasi), Ferenc Gazdag (Universitatea din Budapesta), Paul E. Michelson (Huntington College, S.U.A.), Larry L. Watts (International Research & Exchanges Board Inc. — I.R.E.X.).

În cea de-a doua zi a lucrărilor au fost audiate comunicările lui Victor Neumann, Liviu Tirau (Institutul de istorie, Cluj-Napoca), Kurt W. Treptow, Ghizela Cosma și Marcela Vultur (U.C.-N.), Gizela Foglein (Universitatea din Budapesta), Adrian Pop (Revista română de studii internaționale, București), Vladimir Tismăneanu și Ken Jowitt (S.U.A.).

În cadrul unei ședințe, în conformitate cu programul, subsemnatul a prezentat comunicarea «Instaurarea regimului comunist în Moldova dintre Prut și Nistru».

Cu un cuvînt de totalizare a lucrărilor Simpozionului s-a adresat celor prezenți profesorul Liviu Maior, directorul Centrului de Studii transilvane.

Spațiul rezervat acestei informații nu ne permite să redăm diversitatea problemelor studiate și abordate de istoricii și politicienii prezenți la conferință. Am evidențiat doar unele din ele: problema corelației factorilor externi și celor interni în instaurarea regimurilor comuniste în țările Europei răsăritene; aspectele locale ale instaurării comunismului; responsabilitatea (mai exact — iresponsabilitatea și atitudinea de cinism) a Occidentului față de evenimentele din răsăritul Europei. Au fost prezentate, de asemenea, rezultatele studiilor consacrate activității veridice a Comisiei Aliate de Control pe teritoriul României; istoriei Partidului comunist român etc.

La finele Simpozionului participanții la el au fost invitați la o excursie în Munții Apuseni.

Lucrările Conferinței internaționale de la Cluj-Napoca au fost generos sponsorizate de I.R.E.X. (S.U.A.) și Centrul de Studii transilvane (România).

© Anatol Petrencu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ «DESTINELE ISTORICE ALE PĂMÎNTURILOR MOLDOVENEȘTI LA EST DE NISTRU»

În ziua de 11 iunie 1992 la Institutul de Istorie al A.S. a Republicii Moldova a avut loc sesiunea științifică «Destinele istorice ale pămînturilor moldovenești la est de Nistru».

În cuvîntul de deschidere «Trecutul Transnistriei: unele sarcini ale istoriografiei» rostit de dl Anatol Țaranu, directorul Institutului de Istorie, au fost reliefate consi-

derentele inițierii acestei conferințe. S-a subliniat, de asemenea, că «istoria Transnistriei este o parte componentă a istoriei moldovenilor, iar mai larg a românilor» și, deci, se poate vorbi de un areal etnic ce depășește spațiul dintre Nistru și Tisa, astfel renunțându-se la un stereotip propriu odinioară istoriografiei.

În cele două ședințe ale sesiunii au fost prezentate comunicările: *Vasile Haheu* — «Monumente arheologice din mil. I î.e.n. — mil. 2 e.n. în Transnistria»; *Pavel Parasca* — «Știrile izvoarelor narative despre populația românească timpurie în Podolia»; *Ion Chirtoagă* — «Situația politică în Transnistria în sec. XV—XVII»; *Demir Dragnev* — «Situația social-economică a teritoriului dintre Nistru și Bug în sec. XVIII»; *Vladimir Mischevca* — «Incorporarea pământurilor dintre Nistru și Bug la Imperiul Rus (Pacea de la Iași din 1792. Antecedentele și urmările ei)»; *Ion Iarcușchi* — «Procesele demografice în raioanele de pe malul stîng al Nistrului în epoca modernă»; *Eugenia Istrati* — «Viața politică în Transnistria în anul 1917»; *Alexandru Roman* — «Activitatea deputaților Transnistriei în Sfatul Țării»; *Mihai Cernenco* — «Transnistria — cap de pod pentru export de revoluție în Basarabia»; *Oleg Galușenco* — «Cu privire la cauzele formării R.A.S.S.M.»; *Ion Șișcanu* — «Evoluția organizării statale a moldovenilor de la est de Nistru»; *Nicalae Movileanu* — «Problema limbii naționale în R.A.S.S.M.»; *Chiril Stratievski* — «Samovolnicile și represunile din anii 1937—1938 în R.A.S.S.M.»; *Vladimir Chîriac* — «Periodicile publicate în România de către românii transnistreni (contribuții documentare)»; *Serghei Serghienko* — «Realitatea socială în R.A.S.S.M. și mitul despre hegemonia proletariatului»; *Serghei Nazaria* — «Unele din cauzele creșterii criminalității în Republica Moldova la sfîrșitul anilor 70 — înc. anilor 80. (după exemplul raioanelor din stînga Nistrului)».

În temei, comunicările au cuprins majoritatea aspectelor fundamentale ale istoriei Transnistriei. Dezbaterile ce-au urmat comunicărilor menționate au subliniat actualitatea, caracterul științific, succesele și insuccesele sesiunii. S-au făcut de către unii vorbitori (inclusiv reprezentanți ai societății «Transnistria») și unele precizări, aspecte noi, sugestii referitoare la obiectul sesiunii.

În cuvîntul de încheiere a sesiunii, dl Andrei Eșanu, directorul-adjunct al Institutului de Istorie, a avut convingerea că sesiunea a reușit să cuprindă principalele etape în dezvoltarea acestui teritoriu, că s-a spus adevărul despre istoria Transnistriei, subliniind faptul de neîgăduit al prezenței neîntrerupte în acest spațiu din cele mai străvechi timpuri a populației autohtone, care a dat exemplul de convingere pașnică cu cei care au venit mai îtrziu să trăiască pe aceste pămînturi.

REVISTA REVISTELOR ПО СТРАНИЦАМ ЖУРНАЛОВ

GHEORGHE SOLTAN

RĂSFIND REVISTELE DE ISTORIE

Deschidem această rubrică cu semnalarea unei note bibliografice, utilă, credem, celor care se interesează de istoria medie timpurie a Moldovei. Din publicația poloneză «Acta Poloniae Historica», LIV, 1986 aflăm că autorul Kazimierz Myśliński a publicat în volumul «Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza» articolul «Jan Długosz a południowo-wschodnia polityka Polski w XIV wieku. Kwestia datowania wyprawy moldawskiej Kazimierza Wielkiego» (Jan Długosz și politica sud-orientală a Poloniei în sec. al XIV-lea. Problema datării expediției moldave a lui Cazimir cel Mare). Aici autorul analizează critic informația oferită de Długosz despre expediția polonezilor în Moldova în anul 1359. Această informație, se spune în rezumat, a provocat numeroase controverse în istoriografie. Cea veche susținea datarea lui Długosz, iar cea nouă data expediția cu anii 70 ai sec. al XIV-lea ori susținea chiar că aceasta nici n-a avut loc.

K. Myśliński a stabilit că în timpul domniei regelui polonez Cazimir cel Mare (decedat în 1370) a fost efectuată o expediție în Moldova, având ca obiectiv lărgirea influenței politice a Poloniei la sud-est. Autorul menționat consideră că aceasta a avut loc în anul 1368. El scrie: «Długosz n-a greșit, atribuind-o proiectelor politice ale ultimului Piast. El a greșit numai data. Eroarea sa e datorată, probabil, metodei sale de lucru, care consta în a nota informațiile detaliate pe foi volante pe care le includea apoi în narațiunea relativă a anul la care se referea. În cazul acesta informația a nimerit la o dată nepotrivită».

Tot într-o publicație poloneză («Studia Historyczne», 1990 Nr. 2) autorul Fryderyk Kellog prezintă materialul «Dwa studia z dziejow historiografii rumunskiej XVII—XVIII w. (Dziela historyczne Mirona Kostyna i Dymitra Kantemira)» (Două studii privind istoriografia românească din sec. XVII și XVIII (Opera istorică a lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir)).

În speranța că articolul acesta, scris cu competență, poate fi interesant cititorilor și celor care se stăruie să fie la curent cu totul ce se scrie în lume despre cele două mari personalități ale trecutului nostru vom încerca să redăm conținutul materialului lui Fr. Kellog cât mai aproape de text.

Pentru început autorul se referă la M. Costin, relatându-ne principalele date biografice. Primii douăzeci de ani Costin i-a petrecut în Polonia. Acolo a studiat la colegiul din Bar, a luptat în armata poloneză contra cazacilor și tătarilor la Beresteczko (1651), iar apoi împreună cu doi frați s-a întors în Moldova. A trăit aici următorii treizeci și opt de ani slujind cu devotament țării. A fost traducător în armatele moldovenească și poloneză ce apărau Suceava de cazaci (1653), a luptat în armatele turcă și moldovenească care au înăbușit revolta militară din Muntenia (1655), a participat la campaniile din 1659—1660 din Austria lângă Neuhäsel (1663) și Viena (1683). De asemenea a luat parte la câteva misiuni diplomatice în Muntenia (1657) și Polonia (1653, 1661, 1674). Aceasta, menționează autorul în continuare, i-a oferit ocazia să cunoască multe regiuni populate de români, să se familiarizeze cu evenimentele contemporane lui.

M. Costin citea mult, era suficient pregătit pentru munca de istoric. El a luat cunoștință de operele autorilor polonezi, saxoni, unguri, italieni, adeseori amintea astfel de autori romani, precum sînt Dio Kassius (155—230 e.n.) și Eutropius (sec. IV e. n.). Se presupune că a cunoscut direct operele romane «Viețile...» lui Plutarh, biografia lui Alexandru cel Mare de Curtius Rufus, poezia lui Ovidius, cit și lucrările savanților italieni Eneas Sylwius Piccolomini (1405—1464), Antoni Bonfini (1427—1502/1505), Aleksander Gwagnin (1534—1614). El s-a folosit de opera istoricului maghiar transilvănean Farkas Kovacsoczy (1540—1594), de multe informații din cronica predecesorului său Grigore Ureche. Faptele și datele relatate de el tangențiază cu opera istoricului sas din Ardeal Lorenz Toppeltin din Mediaș (1641—1670), a cărui «Origines et occasus Transsylvanorum (Lyons, 1667)» a fost sursa principală pentru cronica polonă a lui Costin, pentru poema polonă și pentru schița de istorie a ungarilor.

M. Costin a recurs la Toppeltin în lucrul asupra problemei originii limbii române. Scriind despre români, el a folosit o amplă informație de la autorii polonezi. Fryderyk Kellog enumeră autorii și operele lor. Citim în continuare că numai o singură lucrare a lui Costin a apărut în timpul vieții autorului — citeva versete a «Psalterii» mitropolitului Dosoftei (1624—1694). Cronicarul a încercat să traducă o lucrare de-a lui Piccolomini despre începutul românilor: deducea etimologia cuvîntului

«vlah» de la numele lui Lucius Pomponius Flakkus, cîrmuitorul roman al Moeziei. În lucrarea sa «De neamul moldovenilor» a afirmat influențele latine în limba română (urmîndu-l pe Ureche), făcînd legătura cu săpături arheologice, precum și cu date din etnografia și folclor. El a scris pentru cititorii polonezi o lucrare ce tratează originea romană a românilor, descrie geografia, limba, orașele, titlurile de la curte, biserica românească. E vorba de «Chronika ziem moldawskich y multańskich (1677)», scrisă în poloneză, sprijinită pe lucrările lui Ureche, Toppeltin, dedicată nobilului polonez Markowi Maiczynski (1631—1697).

M. Costin a compus într-o casă de vinătoare în Daszawie în Carpații galișieni poemul polon «Descrierea Țării Moldovei în versuri» (1684). Peste 70 de versuri din acest poem dedicate regelui Jan III Sobieski (1674—1696) reflectă influențele asupra cronicarului ale lui Piasecki, Kromer, Bielski, Strykowski și Toppeltin. Costin a redat într-o nouă viziune colonizarea de către romani a Daciei, retragerea romanilor în Carpați din cauza năvălirii tătarilor (sic!) și întemeierea de mai tîrziu a principatelor moldovean și muntean.

Potrivit concepției lui M. Costin, istoria are funcții speciale, în primul rînd, educative, instructive. Fr. Kellog subliniază atitudinea acestuia față de raporturile sociale. Autoritatea domnească și a boierilor e dată de Dumnezeu, iar clasa de jos, adică țărani, trebuie să-i respecte pe cei care au putere. Costin a fost primul autor român care a descris amănunțit originea romană a poporului român, unitatea românilor de pe diferite pămînturi, precum și originea latină a limbii române. Însă nu îndemna la unirea pămînturilor românești, cum urma s-o facă mai tîrziu D. Cantemir. Costin a fost un fatalist, cînd scria despre problemele epocii sale. El era cuprins de teamă că românii vor pieri în războaie, din care cauză nu era un partizan al răscoalei împotriva turcilor. E de subliniat că, după Costin, turcii erau niște tirani, care ar putea fi lichidați definitiv numai cu ajutor militar străin. De aici el face concluzia că românii nu trebuie să se răscoale, să se împotrivesc acestui *status quo* existent, ci să aștepte momentul cînd polonezii îi vor ajuta să obțină libertatea.

A doua parte a materialului publicat în «Studia Historyczne» e dedicată lui D. Cantemir. Autorul subliniază că acesta a scris pentru prima dată o istorie a Imperiului otoman, o primă alegorie în limba română, o primă geografie istorică a Moldovei, o primă biografie românească, precum și o primă istorie a poporului român și că a fost un filozof în istorie. Apoi urmează unele date din biografia lui D. Cantemir. El a fost domnitor în Moldova în 1693, 1710—1711; pleda pentru o autoritate centrală condusă de un monarh, care să stăvilească anarhia produsă de aristocrația boierească. Gîndurile acestea le-a relatat în biografia tatălui său «Viața lui Constantin Cantemir» (1716—1718), unde l-a glorificat pe acesta și unde a justificat omorîrea lui M. Costin pe motivul activității sale favorabile polonezilor. În 1705 D. Cantemir scrie unicula «Istorie ieroglifică», care, după afirmația lui P. P. Panaitescu, a fost inspirată de la autorul bizantin Poulologosa.

Drept model pentru «Descrierea Moldovei» i-a servit studiul lui Marcin Kromer: «Polonia» (1568). În «Descrierea Moldovei», menționează autorul polonez, D. Cantemir vedește cunoștințe foarte mari pentru acele timpuri. O altă lucrare a lui D. Cantemir este «Creșterea și descreșterea Imperiului otoman» (1714—1716). După cum se știe, marile noastre principate s-a aflat douăzeci și doi de ani la Constantinopol. El considera că pentru Imperiul otoman perioada sec. XIV—XVIII a fost de avînt, iar căderea începe de la 1672, după bătălia de la Kameneț. Fiind antiturc prin convingere, Cantemir era de părere că toți creștinii supuși turcilor aveau o singură speranță—de a fi salvați de către ruși. Însă acțiunea ruso-moldovenească nu s-a soldat cu efectul scontat din motivul, considera Cantemir, nimicirii recoltelor în Moldova de către lăcuste și duplicității domnului muntean Constantin Brâncoveanu. Eșecul campaniei de la Prut a cauzat plecarea lui Cantemir în Rusia.

Ultima și cea mai de seamă lucrare a lui D. Cantemir este «Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor», neterminată, ce cuprinde istoria românilor pînă la jumătatea sec. al XIII-lea. Autorul a adunat și a folosit date din foarte multe lucrări grecești, latinești, turcești, arabe, rusești, poloneze, sirbe, cehe, ungurești, germane, franceze, italiene, românești pentru susținerea tezei sale despre puritatea, unitatea și continuitatea existenței poporului român. Urmîndu-l pe M. Costin, Cantemir afirmă că istoria românilor începe o dată cu colonizarea de către romani a Daciei și face un pas înainte, menționînd că coloniștii i-au exterminat pe dacii rebeli. Iar de aici deduce că din punct de vedere etnic românii sînt romani curați. Valurile succesive de barbari—germani, slavi și poloveți—n-au lăsat urme. D. Cantemir nu-l susținea pe M. Costin precum că românii s-au evacuat în munți. El considera că aceștia din cînd în cînd se ascundeau în păduri pentru a evita contactele cu invadatorii. În felul acesta au trăit secole ca popor unit și independent. Subliniind unitatea și continuitatea poporului Moldovei, Munteniei și Transilvaniei, Cantemir, după părerea lui Fr. Kellog, a pus baza școlii istoriografice naționaliste românești, care a dominat toată istoriografia românească din sec. al XVIII-lea pînă în prezent.

În operele numite Cantemir se referă și la natura și metodologia științei istorice. După el, istoria are un scop practic: de a învăța și educa. Cantemir susține că lipsa surselor nu înseamnă în nici un caz lipsa existenței istorice. Această teză a fost aplicată de către el referitor la continuitatea românilor din Dacia, trecînd peste «tăcerea» unor surse istorice sigure. În scrierile sale Cantemir face trimiteri, mai ales la martorii oculari ai timpurilor descrise, străduindu-se să

verifice informațiile sale în lucrările a cit mai mulți autori. Mai mult chiar, D. Cantemir cita sursele în original, fiind în acest sens primul istoric român. Punctul său de vedere asupra relațiilor cauzale îl prezintă pe Cantemir la cel mai înalt grad al epocii, ceea ce este evident în operele sale filosofice mai mult decât în cele istorice. Conform tradiției istoriografice medievale, remarcă el, Dumnezeu este responsabil de crearea și funcționarea dreptului divin. Pe de altă parte, Dumnezeu, susține Cantemir, nu intervine direct în relațiile umane, iar voința lui liberă se manifestă în viața cotidiană a omului.

Descriind mersul istoriei, D. Cantemir caută o nouă orientare. El susține, de exemplu, că statele (autoritățile conducătoare) sînt supuse unui ciclu evolutiv, care include nașterea (apariția), cristalizarea, pieirea. Se poate afirma că Giambattista Vico a recurs la această teză mai tîrziu, discutînd problema schimbărilor istorice. Cantemir l-a urmat pe Księg Daniel și, probabil, lucrarea lui Paulus Orosius, care definește ciclurile istoriei universale într-un eseu — intitulat «*Monarchiarum physica examinatio*» (1714). În acest sens Cantemir și-a depășit modelele, evidențiind patru monarhii. El a început cu o monarhie orientală, cea persană, căzută, după care a venit monarhia sud-europeană (Grecia elenistică), apoi a urmat monarhia vestică (Roma cezarilor), căzută și ea. A patra monarhie a apărut la nord — în Rusia, care va dura pînă la a doua venire a lui Isus Hristos. Mai departe autorul polonez scrie că e curios că Imperiul otoman, un monstru nefiresc, a trebuit să fie eliminat, deși locul lui era înaintea monarhiei nordice (a Rusiei). Scriind «*Monarchiarum...*» în Rusia, Cantemir ne sugera că Petru cel Mare i-a putut depăși pe turci, luîndu-le locul și încheind ciclul evoluției.

Cantemir, însă, n-a explicat cum decurg aceste cicluri sau de ce ele se dărîmă. Dar știm deja că, după părerea lui, unul Dumnezeu dirijează dreptul la viață al monarhilor (autorităților) pe pămînt, găsind, se pare, cauzele schimbărilor într-un proces natural și organic, proces pe care omul îl poate cunoaște numai grație intelctului și informării, pregătirii, instruirii. Deși ciclurile istorice fundamentate de către Cantemir nu prezintă în nici un caz o teorie atotcuprinzătoare a istoriei generale, deoarece ele se referă exclusiv la politică, nu și la chestiuni sociale și economice, ne vedem obligați să cădem de acord cu cercetătorul român Dan Bădărău, care susține că D. Cantemir a fost realmente «*Teoretician al evoluției istorice universale*». Autorul mai adaugă că D. Cantemir a fost primul istorician care a formulat limpede concepția schimbărilor ciclice, împărțindu-le în perioade distincte — din trecut, contemporane și din viitor. Aceasta însă nu înseamnă că D. Cantemir i-a depășit întru totul pe intelectualii din timpurile sale, în primul rînd, pe cei din Europa Occidentală. Dacă l-ar fi întîlnit pe Leibniz, ar fi căzut de acord cu el în ceea ce privește progresul continuu în univers, care duce spre perfecțiune. L-ar fi acceptat pe Lock privind dreptul la rebeliune, dar n-ar fi susținut concepția acestuia referitor la puterea maselor. În schimb, ar fi meditat împreună cu Bossuet asupra faptului că Dumnezeu este ultima cauză a oricui, a tuturor faptelor și că monarhii conduc conform drepturilor divine.

În Europa de Apus, însă, susține cu înaltă apreciere Fr. Kellog, Cantemir nu-și are un echivalent, căci imaginația și cunoștințele sale au anticipat mult pe cele ale contemporanilor săi. D. Cantemir a fost, fără îndoială, un istoric de notorietate. Energia, interesul și intelectul lui erau ieșite din comun, iar sfera cercetărilor și operelor sale — greu de cuprins. După cum susține Kellog, Cantemir a întemeiat școala naționalistă în istoriografia românească, influențînd la un grad înalt numeroși istorici români de apoi. Deseori repara greșelile predecesorilor atît prin fapte, cit și prin raționament, judecată. Astfel, caracterul și efectul concepției, metodelor și opere sale istorice îi asigură lui Cantemir o poziție de avangardă în istoriografia românească. Cu această înaltă apreciere își încheie Fr. Kellog articolul său, demonstrînd o bună cunoaștere a operelor lui M. Costin și a lui D. Cantemir.

Un studiu foarte interesant găzduiește «*Revista istorică*», nr. 9—10 din 1990 a Institutului de istorie «*N. Iorga*» din București. E vorba de articolul cercetătorului Bogdan Murgescu «*Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române*». După cum se știe, problema monopolului turc asupra comerțului Moldovei și Munteniei în sec. XVI—XVIII a fost mult discutată în literatură. Autorul sus-numit, după o analiză a istoriografiei, ajunge la concluzia că «*termenul de monopol*» a fost folosit pentru a desemna regimul relațiilor comerciale româno-otomane în trei momente sau etape istoriografice distincte: în anii 1820, la sfîrșitul secolului trecut și de la Gheorghe Brătianu pînă în zilele noastre. Acest termen, menționează autorul în continuare, «*a derivat dintr-o atitudine dură, colțoasă, față de Imperiul otoman*». Sîntem de acord că azi «*o asemenea fază de intransigență militantă este depășită și că cercetarea poate să aspire la o înțelegere cit mai nuanțată a trecutului*». Afară de aceasta, B. Murgescu conchide că «*majoritatea cercetătorilor sînt de acord că nu a existat un monopol comercial în sensul literal al termenului și că mai degrabă poate fi vorba de o gamă variată de mijloace și practici prin care Poarta a deformat jocul liber al forțelor pieții*». La finele cercetării autorul face un set de sugestii pentru viitoarele investigații care se vor referi la comerțul româno-otoman.

Revista franceză «*Historia*», excelent ilustrată și cu un bogat conținut informativ, în nr. 529 (Paris, ianuarie 1991) la rubrica «*Parles-nous d'Histoire*» găzduiește un interviu de un real interes cu un mare istoric contemporan Emmanuel Le Roy

Ladurie. Spicuum din acest interviu câteva fragmente, care ne-au atras atenția. Una dintre întrebări este prefațată astfel: «Istoricul care vorbește despre Istorie avansează cuvîntul Școli, iar amatorul, omul cinstit deprins cu sensul pe care îl avea cuvîntul în sec. XVIII se rătăcește puțin în clivaje. Lui i se spune despre Școala «Annales», despre Școala pozitivistă... care exprimă felurile de a înțelege Istoria». Urmează întrebarea: «Ce se înțelege prin aceasta? Deosebirea constau în metoda de cercetare ori în interpretarea faptelor?». Istoricul interviuat răspunde: «Cred că nu trebuie de exagerat clivajele. Istoria (ca știință — Gh. S.) a fost inventată de către Herodot, Tucydid, Tacit, Tit—Liviu. Ei sînt modele nemuritoare. Canoanele cercetării istorice ca disciplină fundamentală au fost fixate mai mult de două mii de ani în urmă. Altfel spus, avem nuanțe și nimic mai mult. De fapt, Școala pozitivistă a dezvăluit esența lucrurilor printr-un studiu foarte precis al evenimentului, al datelor, al documentelor. Ea se caracterizează prin lipsa de prejudecăți și absența de asemănarea a presupunerii. Istoriografia ar trebui să-și aibă începutul în contemplarea faptelor înseși, de exemplu, referitoare la Revoluția franceză. Or, în această privință au fost revizuite unele idei intrate în uz. Furet a permis reconsiderarea unor idei referitoare la faptele revoluționare. Și aceasta datorită propriilor sale lucrări și a celorlora, precum Cochin, Cobban în Anglia... Referitor la Școala «Annales» istoricul spune că ea «întruchipează un recurs la structurile, la temelile economice, psihologice; un recurs la studiul mentalităților; un refuz al individului, al evenimentului în sine. Școala «Annales» nu se interesează deloc de doamnele regilor, de bătlăii. Această școală a putut adesea ajunge departe, doar sub impulsul unor oameni de primă importanță, precum Duby, Braudel, Le Goff, ea a jucat un rol sănătos».

Amintind de citatul lui Bergson care a scris în lucrarea «La pensée et le mouvant»: «Cînd istoricul (de mîine) va analiza prezentul nostru propriu, el va căuta în aceasta deseori explicarea perioadei sale proprii și mai ales ceea ce prezentul lui va conține nou» revista «Historia» îl întreabă pe Emmanuel Le Roy Ladurie: «Vă pare că ați analizat țărănul din localitatea Montaillou în comparație cu «jacqueri»-ile anilor 80? Cunoscutul istoric susține că «de fapt, trebuie să-i dăm dreptate lui Bergson: trebuie să cercetăm trecutul, plecînd de la prezent. Iar în ceea ce privește mișcarea țărănească evocată în legătură cu studiul asupra localității Montaillou, găsim la țărănul medieval numeroase trăsături moderne: un oarecare scepticism, o relativă libertate a moravurilor, un simț ecologic și o trăsătură religioasă...»

În continuare E. R. Ladurie menționează: «Cred că «Montaillou» a interesat mulți cititori în anii 1970 în legătură cu acest aspect sătesc. Și astăzi același sat interesează încă un anumit număr de oameni... Mișcările țărănești actuale mă fac să meditez la ambivalența esențială dintre revoltele rurale de altădată și cele de azi. Țăranii sînt cîteodată oameni de ordine. În sec. XVIII ei acționase cu ajutorul și-canei, gilcevii și nu prin violență. Apoi în 1789 violența a explodat. La fel vizavi de strămoșii lor, puterea cedase de bună voie revendicărilor lor, dar condamnase la moarte liderii lor. Lucrurile s-au petrecut astfel în vremea lui Henri II în timpul revoltei «Pitauts», o insurecție care izbucnise în Guyenna în 1548. E ca și cum azi ai ceda unor revendicări ale unui sindicat, decapitînd liderii acestei organizații, ceea ce ar părea pe drept cuvînt atroce. Așa se proceda din timp în timp în vremea Vechiului Regim».

CUPRINS СОДЕРЖАНИЕ

Studii Исследования	
<i>Ion Varta. Rusia și chestiunea basarabeană în perioada războiului ruso-românoturc (1877—1878)</i>	3
<i>В. И. Царанов. К истории промышленного развития Молдовы (40—50-е гг.)</i>	16
Comunicări Сообщения	
<i>Pavel Parasca. Antecedente ale înstrăinării Basarabiei pînă la 1812</i>	27
<i>Л. П. Заболотная. Некоторые аспекты формирования городского рынка в Молдове в конце XVI—XVII в.</i>	32
Comemorări Памятные даты	
<i>Anatol Petrencu. Alexandru Boldur — profund cunoscător al istoriei neamului</i>	40
<i>Victor Spinei. Alexandru Boldur în contextul istoriografiei românești interbelice</i>	43
<i>Alexandru Roman. Istoria Transnistriei în opera lui Alexandru Boldur</i>	52
Din istoria științei Из истории науки	
<i>Eugen Nircă. Savant cu mare renume</i>	55
Plai natal Красевдение	
<i>Dan Haidarli. Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (VII)</i>	58
În ajutor profesorilor de istorie В помощь преподавателям истории	
<i>И. Г. Киртоагэ, И. И. Жаркуцкий. Из истории Левобережья Днестра (с древнейших времен до 1918 г.)</i>	62
Viața științifică Научная жизнь	
<i>Ion Chirtoagă, Gheorghe Gonța. Sesiunea științifică «Imperiul otoman și popoarele din Caucaz, Europa Centrală, Răsăriteană și de Sud-Est în sec. XIV—XVIII» (Moscova, 3—5 martie, 1992)</i>	73
<i>Anatol Petrencu. Simpozion internațional la Cluj-Napoca (România)</i>	75
<i>Gheorghe Soltan. Sesiunea științifică «Destinele istorice ale pământurilor moldovenești la est de Nistru»</i>	76
Revista revistelor По страницам журналов	
<i>Gheorghe Soltan. Răsfoind revistele de istorie</i>	77

22
1 r. 20 c.

Indice 76965

ISSN 0256-3104. REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI 1992, nr. 3, 1-60

CHIȘINĂU „ȘTIINȚA” 1992

Coli de tipar conv. 7,0. Coli editoriale 8,35. Tirajul 4296. Comanda 252. Prețul 1 r. 20 c.

Intreprinderea editorial-poligrafică „Știința”, 277028. Chișinău, str. Academiei, 3

Adresa colegiului de redacție; 277004. Chișinău, str. 31 August. 82. tel. 23-33-14